

VEDA

DVOMESEČNIK ZA ZNANOST IN
KULTURO

LETO II.

MCMXII.

ŠTEV. 3.

Izdajajo in urejajo :

ALBERT KRAMER, IVAN PRIJATELJ, BOGUMIL VOŠNJAK,
KARL OZVALD, FERDINAND SEIDL, VLADIMIR KNAFLIČ.

Slednjeimenovani je s to številko prevzel tudi tehnično uredništvo.

Današnja številka ima 2¼ pole nad navaden obseg,
torej 8¼ pole, Cena se jej ne zviša.

Današnji številki smo priložili prospekta »Znanstvene knjižnice
Omladine« in založbe Kleinmayer & Bamberg, na kar opozarjamo.

VSEBINA TRETJE ŠTEVILKE :

DR. BOGUMIL VOŠNJAK: Praktično jugoslovanstvo . . .	Str. 209
DR. FERDO pl. ŠIŠIČ: Rijeka i riječko pitanje (Konac slijedi) „	214
JOS. MANDELJ: Nekaj števil iz kranjskega dež. gospodarstva „	228
DR. M. BREZIGAR: Konjunktura, kriza in depresija (Konec prih.)	249
MILAN KRIŽANIČ: Dali je poželjno ustrojenje jednog medju- narodnog ureda, u svrhu sabiranja statističkih podataka tičućih se svjetske trgovine	271
FERD. SEIDL: Mehanika duševnega delovanja	278
GRADIVO. DR. IVAN PRIJATELJ: Iz življenja kranjskega literata	293
PREGLEDI IN REFERATI: Država in družba. — Pravo in uprava. B. V.: Zbirka zakona potrebnih u javnom životu u Istri i drugoda. — B. V.: Deutsch-italienisch- kroatisch oder serbische Amtsterminologie von E. Smirić. — B. V.: I. Siebenreich, Nemško-slovensko poštno izrazoslovje. — Politika. A. O.: Robert Mi- chels, Elemente zur Entstehungsgeschichte des Imperia- lismus in Italien. — V. K. Pavel Poljanec, Črtice iz slov. političnega dela in boja. — B. V. Trializam i hrvatska država. — B. V.: Die Parteien (Urkunden u. Bibliografie der Parteienkunde). — Zgodovina. — B. V.: Povijest Bosne od najstarijih vremena do propasti kraljestva. — Kultura. Prirodoslovje. — F. S. Vremenske izpremembe ob Adriji. — F. S. Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 188. — F. S. Adamović, Die Pflanzenwelt Dalmatiens. — Dr. K. Hinterlechner: Še enkrat „Društvo slovenskih profesorjev“ v Ljubljani in dr. Herletov „Zemljevid“. — Odbor D. S. P.: Odgovor. — Pedagogika. — K. O.: Dr. Heinrich Rauchberg, Politische Erziehung, — K. O. III. nemški shod sodišč za mladino. — V-a: Domovinoznanstvo in vzgoja na Ogrskem. — B. V.: Predavanja slov. docentov 1912/12. — Filozofija. — I. P.: Bergson. — Bogoslovje. — I. P.: Bogo- iskalci in mesijanizem. — Slovstvo. — V. K.: „Slovenska žena“. — V. K.: Donesek k sociologiji slovenske knjige. — V. K.: „Smotra jugoslovanskih kulturnih društev. — B. V.: Lujo Vojnović, književni časovi. — Niko Bartulović: Knjige Matice Hrvatske za god. 1911. — Odgovori, II. (B. V.). — Od uredništva:	

Bogumil Vošnjak:

Praktično jugoslovanstvo.

Ena velikih socialnih činjenic kulturnega razvoja Slovanov je, da nimajo (izvzemši Poljakov in Rusov) tega, kar se imenuje družba, in sicer v onem kulturnem in intelektualnem plemenitem zmislu, kakor se rabi ta diferencirana beseda na zapadu med narodi velikih socialnih tradicij. Gumplovicz je nekoč trdil, da imajo Hrvati mnogo sorodnosti s Poljaki. Primera ni slaba in ima svoj pomen. Pri Hrvatih so se tekom mnogostoletnega samostojnega državnega in pravnega življenja razvijali taki družabni prvki in ilirizem je gotovo mnogo prispeval k snovanju hrvatske družbe. Prišlo pa je vsled ekonomske krize k snovanju popolnega pogina hrvatskega malega plemstva, tistega sloja, ki bi mogel biti krepek steber družabne kulture, kakoršen je bila do gotove mere poljska šlahta in rusko dvorjanstvo. Da more biti tak socialen činitelj naravnost kvas velikim reformam, nam dokazuje rusko dvorjanstvo. Ko je bil ta hrvatski sloj skoraj uničen, postala je socialna struktura Hrvatov skoraj enaka slovenski. Ne pozabljajmo pa, da dajejo te tradicije družabne preteklosti nek poseben značaj družabnim silam sedanjosti, da je tu neka družabna kontinuiteta, ki je pri Slovencih ni, kar je vzrok mnogim slovenskim napakam in nedostatkom. Zapad bi bil slovanskim težnjam mnogo bolj naklonjen, ako ne bi slutil posebno v tistih slovanskih narodih, ki se še niso vzpeli do popolne družabne strukture, nekak tuj element, ki more samo razdirati to, kar so drugi zgradili. Taki družabni outsiderji so predvsem Slovenci in Rusini. Bister opazovalec bo našel vse polno paralelnih črt. Rusini so na vztoku, kazaška neodvisnost jim je vcepila neko neobuzdanost in političen fanatizem, ki izziva strastno mržnjo Poljakov. Pri Slovencih ni vsled bližine zapadnih narodov in vsled stoletne avstrijske vlade to pomanjkanje družabnega razvoja delovalo na tak način na narodno psiho, ki ji je tuj brezmejni politični fana-

tizem Rusinov. Pa ker Slovenci niso imeli svojega pravnega in državnega razvoja, ker so se namah zbudili, se pojavlja v slovenskem javnem življenju toliko narodno prikritih instinktov, ki so seve ob enem dokaz velike mladinske zdrave svežosti, ki so pa narodni celoti v svoji neobuzdanosti danes žal bolj v škodo ko v korist.

Vesela znamenja se kažejo na jugoslovanskem obzorju. Družabna diferenciacija po socialnih razredih in obenem splošna integracija vidno napreduje med Jugoslovani našega cesarstva. Pojavlja se vedno silneje nekaj, kar bi mogli imenovati jugoslovansko javno mnenje.

Kregali so se, ali je umetnost radi umetnosti ali ne. Ravno tako bi se mogli vprašati, ali je znanost samo radi tega na svetu, da išče neko absolutno resnico, ne da bi se ozirala predvsem na praktične probleme, ki jih stavlja življenje? Izkušnja nas uči, da se začne kaka stroka znanstva še le potem natančno obdelovati, ko praktično realno življenje zahteva rešitve. In ako nastopa v takih trenutkih znanost, je njeno delo le zasluženejše, ker proučuje velika dnevna vprašanja pod višjim, objektivnim vidikom. Znanost, ki bi bila v nekakem brezzračnem prostoru in bi bila tuja velikim problemom sedanjosti, je nekaj nemogočega. Lepo je govoriti o aristokratskem značaju znanosti, ki se ne sme zaslužniti javnemu mnenju. Pa le ona znanost je razvoja sposobna, za katero stojijo zdravi socialni činitelji javnega mnenja.

Morali bi biti slepi, ako bi ne videli, kako postaja problem približevanja Slovencev Srbo-Hrvatom vedno aktualnejši. To je naravnost vprašanje našega razvoja, da naravnost naše eksistence. Tujci se temu ne morejo dovolj načuditi, da trpimo med seboj tiste kulturne struje, ki nas dejansko ločijo. Spominjamo se, kaj je rekel eden voditeljev nemške socialne demokracije na ljubljanskem socialističnem shodu o razmerju med Slovenci in Srbo-Hrvati. Ne pozabimo, da je bilo jugoslovansko delavstvo, ki je z zdravim instinktom pogodilo, da se je treba s smelostjo otresti starih predsodkov. Treba je, da tudi slovenska nesocialistična inteligenca ne stoji ob strani, ampak začne z resnim delom in hladnim presojevanjem.

Ne očitam ničesar jezikoslovcem in literarnim zgodovinarjem, ki so se — ako izvzamemo redke izjeme — doslej skoraj edini bavili z jugoslovanskim vprašanjem z resnobnejšega stališča. Trdim pa, da ne zadostuje, ako se razpravlja o medsebojnem raz-

merju samo s stališča humanističnih ved. Ako gre za tako realne probleme, imajo besedo tudi družboslovec, pravnik in narodni gospodar. Brž ko se to zgodi, dobimo gotovo čisto drug vpogled v stvar samo. Jako hvalevredno je, ako se posamezniki s priznano akribijo in strogo znanstveno točnostjo vglabljujejo v to ali ono literarno vprašanje, vendar literatura ni vse. Skrbeti se tudi mora, da se ne zagreni pozitivnim, praktičnim delavcem veselje do prepotrebne realnega dela v sedanosti. Literarni spori ne smejo ubijati tega, kar zahteva naše sodobno življenje. Razlogi pijetete so gotovo upoštevanja vredni. Ako bi tisti možje vstali iz groba, s katerimi se tako vestno in natančno bavijo naši literarni historiki, morebiti bi rekli, ako bi videli posebno tam ob Adriji, kjer se stikata slovenski in hrvatski živelj, to bujno vrvenje novih socialnih slovanskih sil: Ako branite naš spomin, je to lepo, vaši spori pa naj ne bodo polni onih gorkih ostrin, ki jemljejo tistim, ki imajo veselje do dela, iniciativo zasledovati oni veliki končni cilj, ki bi ga mi tudi sedaj zasledovali, ako bi bili možje sedanosti.«

Lončar je enkrat v »Vedi« govornil o zddivjanosti slovenske žurnalistike. Bila je to prava beseda na pravem mestu. Povdarjal sem, da je pomanjkanje družabne kontinuitete in tisti nenadni vstop v vrtinec političnih in literarnih bojev povzročil med Slovenci neko stanje, ki ni prevelike hvale vredno. Pa niso to samo socialni učinki, ki so nastali vsled tega, ker do najnovejšega časa ni bilo prepotrebne socialne diferenciacije, ki je predpogoj vsakega pravega družabnega pokreta, nego razlogi so še drugi. Iz Gorice je začel grmeti skoraj pred četrstoletjem temperamenten odločen klerik, da ni Slovenec, kdor ni katoličan. Boj do uničenja onemu, ki ne pristane na izvestna načela. Narodni interesi prihajajo še le v poštev v drugi, tretji vrsti, verskim interesom se uklanjajo vsi drugi. Boj na nož, brez usmiljenja vsem onim, ki so drugih nazorov. To je bil novi evangelij, ki je prišel iz Gorice v onih letih. Vsled te nove metode, ki je tako strašno zastrupljala slovensko atmosfero, so se Slovenci udali slepo novim bojnim klicem in čisto pozabili na enostavno dejstvo, da je treba najprej živeti in si zagotoviti svojo eksistenco, potem še le pride vse drugo.

Slovenski značaj, ki ljubi trpko zajedljivost mnogo bolj ko Hrvati ali Srbi, se je nekako navzel tega ostrega tona, ki je v svojem jedru negativen, ne pozitiven, ki navadno razdira, ne

zida. To ni borba z tankim floretom, nego s cepcem. Gorje onemu, ki je navajen, se boriti z rapirjem, čigar ost ni zastrupljena.

To slovensko psihopatičnost je edinole mogoče premagati s potrpežljivostjo. Enkrat se mora vse to izbesneti, enkrat mora priti do veljave pozitivno razumevanje tega, kaj se ima zgoditi. Radi tega bi bilo na Slovenskem potrebno, da stopijo v kolo vsi oni, ki smatrajo to psihopatičnost za pogubno.

Visoko čislam temperament in tudi afekt. Besede, ki so bile napisane v afektu in so polne temperamenta, če so tudi nepravilne, so nekaj drugega ko tista naučena uničujoča psihopatičnost, ki se noče podrediti nobenemu velikemu narodnemu smotru.

Dobro bi bilo, ako bi ta psihopatičnost skoraj izginila iz slovenskega političnega življenja in obenem je želeti, da prestanemo z onimi ostrimi generalizujočimi sodbami o južnih bratih, ki stvari ne koristijo, ampak le škodujejo.

Zdi se, da še niso gotove predpriprave, ki so potrebne, da se pravilno oceni razmerje med Slovenci in Hrvati. Tu ima tudi državoslovec svojo besedo. Gre za temeljne pojme, kaj je narod, narodnost, pleme? Zakaj so nekateri Istrani Slovenci, drugi Hrvati? Kaj jih deli: rasa, preteklost, običaji, jezik? Evo praktičen slučaj, ki nudi družboslovcu široko polje za proučevanje.

Cela vrsta odprtih vprašanj čaka na raziskovalce. Motili bi se, da so pa tudi vsa literarna vprašanja že rešena. Tako tudi na primer še danes ne moremo in ne smemo smatrati Stanka Vraza za izdajico, ki je prešel v ilirski tabor samo iz dobičkaželjnosti. Vsake prezgodnje konkluzije so škodljive. Očital se mi je »čist in okrogel nezmisel«¹⁾, ker sem govoril o nekem eventualnem jezikovnem dualizmu v preteklosti. Ako je res politični preporod nemogoč brez literarnega, zakaj so se Kajkavci državno-politično preporodili, dasi niso sprejeli kajkavskega književnega jezika? Utegne se mi reči, da Kajkavci niso bili izpostavljeni taki narodni nevarnosti, kakor koroški ali štajerski Slovenci. Narečje ni vse in velika hiba prvih desetletji slovenskega preporoda je bila, da je inteligenca imela zmisel samo za jezikovne prepire, ne pa za življensko realnost. Vprašanje ohranitve slovenskega življa v slučaju, da bi bil sprejet hrvatski književni jezik, ni jezikovno vprašanje, ampak problem narodne energije. Navesti bi pač mogli mnogo slučajev takega jezikovnega

¹⁾ Veda, I. str. 647.

dualizma. Sosedni Slovencev so Furlani, pri katerih je vladal tak dualizem do najnovejšega časa. Ne razumem pa druge polovice stavka: »Odkod naj bi bila prišla za politično zavednost neobhodno potrebna samozavest, odkod narodni ponos, ako bi bil moral iti trkat naš politični buditelj Hrvat u na prsi, kadar bi ga kdo vprašal, zakaj se Slovenci ne marajo pridružiti in asimilirati visokokulturni nemški in italijanski rasi, ki sta jih že stoletja dočili?« Najprej se vprašam, ali stojijo morebiti Slovenci v istem razmerju k Hrvatom, kakor k Nemcem in Italijanom? Slovenci in Srbo-Hrvati tvorijo skupino, ki je mnogo manje diferencirana ko severno-slovenske skupine, kamo li, da konstruiramo neko analogno razmerje napram italijanski in nemški kulturi. Proces kulturne integracije vseh Jugoslovanov je neizogiben in tudi v onih letih se ne bi Nemci vprašali, zakaj se ne pridružiti nam, in ne Hrvatom. Avtorju gorenjih vrst najbrž ni znano, da Italijani niti v Prešernovih časih, niti danes ne razlikujejo med Slovenci in Hrvati, vsi so Italijanom »Slavi«. Še celo v uradnih dokumentih in vladnih naredbah je jako razširjen izraz za slovenski ali hrvatski jezik — »slovanski jezik«. Vse to spada, kakor povdarja prav dobro Prijatelj, v preteklost, mi pa živimo v sedanosti.

Poslednja številka »Vede« je prinesla dve zanimivi pismi Kidriča in Ilešiča. To je eden prvih poskusov, da dva literarna nasprotnika razvijata svoje misli občinstvu v tej obliki. Želel bi, da bi se drugič razpravljalo bolj hladno, manj subjektivno, manj agresivno. Kar se tiče Kidričevega pisma, ne morem soglašati s trditvijo, da so Hrvati Scotusa Viatorja namenoma slabo informirali glede Slovencev. Treba se je varovati takih obdolžitev, ker morajo izzvati upravičen odpor, posebno, ker ne odgovarjajo dejanskemu stanju. Pa tudi Ilešiču ni pritrčiti, ker premalo uvažuje veliki, ogromni pomen našega ozemlja. Ilešič podcenjuje politični položaj Slovencev, ki je silno važen za vse Jugoslovane. Naša je krivda, ako nismo še prišli do veljave tudi v mednarodni politiki. Vendar brez Slovencev danes ni jugoslovanskega vprašanja. Seve bi bilo napačno, ako bi se precejevali, kar sistematično goje izvestni krogi, ki se ne morejo odvaditi govoriti o »Hrvatarijih«, dasi prav nič ne poznajo hrvatskega življenja. Nekoliko smela je trditev, da manjka Slovincem najjasnejši znak narodnosti, ker nimamo notranjega uradnega jezika. To ni nikak kriterij, kajti pojem notranjega uradnega jezika, je v Avstriji skrajno sporen in se pravzaprav s strogo formalnega stališča ne bi smelo govoriti

o zakonitem nemškem notranjem jeziku. Pa vse to so postranske stvari. Glavna stvar je, da se je začela diskusija.

Praktično jugoslovanstvo zahteva od slovenske javnosti činov, ne samo besed. Vprašajmo se, ali se bi našle poti, da bi se približevala slovenščina srbo-hrvaščini? Diletantsko se naj o tem ne razpravlja, ampak strokovnjaki naj sestavijo vprašalnik, ki bi naj bil temelj jugoslovanski anketi »Vede«. Vprašanja naj bodo strokovno zasnovana in naj bodo predložena strokovnjakom, ki se naj izrazijo, na kak način bi se mogla slovenščina približevati srbo-hrvaščini, ne da bi bilo tako ravnanje prisiljeno in nasprotno duhu jezika. Pri tej priliki se pa naj izjavijo ne samo jezikoslovci, ampak na praktičneje zasnovana vprašanja naj odgovarjajo tudi politiki, narodni gospodarji, učitelji, žurnalisti, sploh možje realnega življenja.

Gorica, 20. aprila 1912.

Dr. Ferdo pl. Šišić, sveučilištni profesor i zastupnik na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru (Zagreb).

Rijeka i riječko pitanje.

II.

„Ugarsko Primorje“ (1787.) — Sabori od godine 1790/91., 1802., 1807. i 1808.; zak. čl. IV.: 1807. — Rijeka u vlasti francuskoj i austrijskoj (1809.—1822.) — Rijeka do godine 1849. — Apsolutizam i komesarijat (1850—1867). — Hrvatsko-ugarska državopravna nagodba i riječko pitanje; postanak tako zvane krpice.

Dokinućem kraljevskoga hrvatskoga vijeća, došla je dakle Rijeka pod ugarsku vladu, kao i čitava Hrvatska. Uza sve to Rijeka je ipak i nadalje ostala u vezi s Hrvatskom, jer je apelirala na banski stol u Zagrebu, a isto je tako i školstvo njezino bilo zavisno od hrvatskoga vrhovnoga zemaljskoga nadzornika i konačno bila je sastavni dio severinske županije, čije se skupštine dapače i drže na Rijeci. No godine 1786. dne 20. marta, dokine car Josip III. županiju severinsku: sjeverni dio njezin pridijeli županiji zagrebačkoj, a od primorja uredi 19. jula i 11. oktobra 1787. posebnu oblast pod imenom Ugarskoga Primorja (Littorale Hungaricum), koje se sastojalo od tri kotara: riječkoga,

bakarskoga i vinodolskoga, a upravljao je njome riječki gubernator. Sada su na Rijeci bile dvije oblasti: gubernij za trgovinu i zdravstvene poslove, i gradsko vijeće za upravne. Obje pak bile su podvrgnute ugarskoj vladi. Jedino u sudbenim poslovima još je i sada važio kao sud više molbe zagrebački okružni stol, koji je zamijenio od cara Josipa II. g. 1787. dotinuti banski stol.

Po smrti Josipovoj (20. febr. 1790.) pregnuo je hrvatski sabor, da povрати primorje. Sastao se 12. maja 1790. u Zagrebu, a došao je na nj i riječki gubernator grof Ivan Szapáry. Saborski odbor izradi potanke instrukcije za svoje poslanike na budimski zajednički sabor, a u tom odboru sjedio je i spomenuti riječki gubernator. U tim se instrukcijama kaže, da sabor hrvatski traži, da bi ugarski sabor u zakonio već (1778.) obavljeno sjedinjenje Rijeke s kraljevinom Hrvatskom »pošto se mile uspomene carica i kraljica Marija Terezija udostojala ovaj grad Rijeku kraljevini Hrvatskoj, a kroz nju kraljevini Ugarskoj pridružiti, staleži i redovi žele dobiti od Njeg. Veličanstva osiguranje, da se ovaj grad nerazdruživom vezom s Hrvatskom i svetom krunom Stjepanovom združi i nikad više od nje ne otkine.²⁹⁾

Ovaj zahtjev hrvatskoga sabora prihvatio je i ugarski sabor, ali kad je trebalo napisati predložak za kraljevsku sankciju, onda je ono što se govori o Hrvatskoj i spušteno. Prema tome dakle glasio je predlog požunskoga sabora u cijelosti ovako: »Već se prejasna slavne uspomene rimska carica i apoštolska kraljica Marija Terezija udostojala, da grad i luku Riječku — u osobiti znak kraljevske dobrote i milosti prema ugarskomu u narodu — utjelovi kraljevini Ugarskoj, pa da na taj način obnovi starodavno pravo i s njim spojeno unapredjenje ugarske trgovine. Želeći ustanoviti vječnu uspomenu svoje

²⁹⁾ Saborski zapisnici u kr. hrv. slav. dalm. zem. arhivu u Zagrebu: „Cum pia memoriae imperatrix regina ad effectum numerosarum eatenus sancitarum regni legum partes maritimas antea peregrino gubernio obnoxias, regno Croatiae ac per eam sacrae regni Hungariae coronae postliminio reincorporaverit..... Status et ordines pro insigni hac clementia regia perenne devotae gratitudinis suae monumentum hoc articulo constituere, una a sua maiestate sacratissima benigne assecurari cupiunt, quod urbs haec et portus tamquam indissolubili nexu iam cum Croatia et sacrae regni corona nexa ab eadem nunquam avellatur, sed tanquam pars ad eandem spectans semper pro porta exitus commercii Hungarici consideratur et in statu suo privilegiali constantiter conservabitur“. (Rački o. c. XCVI).

ponizne zahvalnosti za ovu odličnu kraljevsku milost, prepokorno molimo Vaše Veličanstvo, da izvoli odrediti, neka se ovo utjelovljenje uvrsti u državni zakon, te time ujedno staleže i redove kraljevine osigura u tomu, da se ovaj trgovački grad i luka sa svojim kotarom ne će nikad odcijepiti od kraljevine Ugarske, nego da će se uvijek smatrati kao odijeljeno svetoj kruni kraljevine Ugarske pridruženo tijelo, pa da će tako u svemu s njim postupati i sveudilj sačuvati u privilegovanom stanju svomu, a niti na kakvim načinom pomiješati s drugim bakarskim kotarom, koji na kraljevinu Hrvatsku spada oduvijek.«³⁰⁾

Ovaj zaključak, koji je još i parafraza kraljičinog rješenja od 23. aprila 1779., bi onda jednoglasno primljen. Pita se, zašto nijesu protiv toga digli glas svoj Hrvati? Odgovor je jednostavan. To je onaj isti sabor, na kojem su Hrvati predložili, da se Hrvatska stavi pod vlast ugarskoga namjesničkoga vijeća, dakle se odrekla sama svoje autonomije, a sve od bojazni ispred novog bečkog pokušaja germanizacije i centralizacije. Oni su očito u širem pojmu »Hungarije« tražili svoj spas i zaštitu. No time dašto, nijesu ni najmanje zadužili svoje potomke, jer se u tom sudbonosnom zaključku krio zametak svim docnijim zapletajima.

Medjutim kralj Leopold II. nije toga zaključka sankcionirao. »Njegovo Veličanstvo« — javi on 13. januara 1791. saboru — »određuje, da se ovaj preponizni zahtjev iz razloga, što ga valja raspraviti sa svestranom sigurnošću i za buduća vremena, odgodi do slijedećega sabora kraljevine, a da se medjutim taj grad

³⁰⁾ *Diarium* budimsko-požunskoga sabora: „Cum adhuc gloriosae memoriae augusta Romanorum imperatrix et regina apostolica Maria Theresia in singularem benevolentiae et clementiae regiae erga gentem Hungaram tesseram urbem et portum Fluminensem regno Hungariae incorporare, haeque ratione vetustum regni ius, huique iunctum commercii Hungarici incrementum postlimino quasi restabilire dignata fuerit volentes pro insigni hac clementia regia perenne devotae gratitudinis nostrae monumentum constituere, humillime oramus maiestatem vestram sacratissimam, dignetur hanc incorporationem in publicam legem referri curare, una vero status et ordines regni de eo securos reddere, quod urbs haec commercialis et portus cum districtu suo a regno Hungariae nunquam avellatur, sed semper tanquam separatum sacrae regni Hungariae coronae adnexum corpus considerabitur et in statu suo privilegiali conservabitur neque cum alio Buccarano, velut ad regnum Croatiae ab incunabulis ipsis pertinente districtu ulla ratione commiscebitur“. (Sjednica 43 i 44).

(Rijeka) ostavi u sadanjem stanju.« Razlog tome imali bi biti k r a n j s k i staleži, koji da su ujedared uzeli tvrditi, da je Rijeka njihova. Ako je to odista ispravno, onda nam to znači, da se medju Austrijancima pojavila struja, koja je išla za tim, da se Rijeka opet vrati u stanje prije 9. augusta 1776. No izvan svake su sumnje take glasine slušali i hrvatski zastupnici, pa bi nam to bilo ključ, da protumačimo njihovo držanje na saboru.

Godine 1802. i opet su tražili Hrvati i Ugri na požunskom saboru (od 11. juna i slijedećih dana), da se uzakoni rješenje Marije Terezije od 23. aprila 1779. Sada se već glasno raspravlja o »ugarskom primorju« i o sredstvima, kako da mu se trgovina podigne, šta više, predlaže se kralju Franji II.: »da se sabor kraljevine lasnije može upoznati sa stanjem trgovine u primorju ugarskom, te da mu se prema prilikama uzmogne pomoći, neka se gubernatoru Rijeke i cijeloga ugarskoga primorja podijeli mjesto u velikaškoj kući, a zastupnici trgovačkih gradova Rijeke i Bakra, neka se na sabor pozoru, gdje će imati mjesto u staleškoj kući.« Medjutim kralj Franjo II. i opet odbije te predloge naprosto »iz važnih razloga«.

Tek sabor od god. 1807. stvori u nazočnosti hrvatskih poslanika zaključak, koji i bješe potom sankcioniran kao zak. članak IV: 1807. Inicijativu dao je i opet hrvatski sabor, davši svojim poslanicima instrukciju: »Gospoda poslanici predložit će, neka se Njegovo Veličanstvo zamoli, da se utjelovljenje grada i luke Riječke kraljevini uzakoni.«³¹⁾ Ovaj su predlog primili ugarski staleži, te opetovali svoj zahtjev od god. 1802. Kralj Franjo je nato pristao (12. decembra), našto je uvršten u zakonik ovaj članak (IV): »S privolom Njeg. Veličanstva, koje ne će da dalje zateže s ispunjenjem vruće želje kraljevine, očituje se ovim, da grad Rijeka s lukom već od prejasne carice i kraljice Marije Terezije osobitom diplomom kraljevini utjelovljena, pripada istoj kraljevini. Ujedno dat će se gubernatoru riječkom shodno mjesto i glas u velikaškoj, a zastupnicima gradu Rijeke u staleškoj kući.«³²⁾

³¹⁾ Saborski spisi u zem. arhivu u Zagrebu: „Ut urbis et portus Fluminensis regno (sc. Croatiae) reincorporatio... in codicem legum referatur, suae maiestati supplicandum proponent domini ablegati“.

³²⁾ Corpus iuris Hungarici (Magyar törvénytár. Vol. VI. (1740—1835). Bdpst. 1901, 340—342: „Sua maiestate sacratissima, ne diutius ardentia vota statuum et

Poslije toga sastao se 29. februara 1808. hrvatski sabor u Zagrebu pod predsjedništvom bana grofa Ignacija Gyulaja. Nakon što su poslanici izvijestili, kakvi je zakonski članak stvoren na požunskom saboru, zaključio sabor hrvatski, očito nezadovoljan zak. čl. IV: 1807., ovo: »Povodom što se zak. čl. IV. najnovijega sabora očituje, da grad Rijeka s lukom, — po prejasnoj carici i kraljici Mariji Tereziji posebnom poveljom već utjelovljen kraljevini — spada na istu kraljevinu; i pošto je rečeni grad, — po milostivoj povelji, koja se u članku spominje i po otpisu, koji je od iste neumrle carice i kraljice 5. septembra 1777. upravljen na staleže i redove ovih kraljevina, — neposredno utjelovljen kraljevini Hrvatskoj i pridružen županiji severinskoj, smatraju staleži i redovi grad i luku Riječku sastavnim dijelom ove kraljevine. Pa vodjeni ovim mnijenjem podijeliše na saboru kraljevine mjesto i glas preuzvišenomu gospodinu gubernatoru iza velikih župana, a poslanicima istoga grada među slobodnim i kraljevskim gradovima. Preuzvišeni se gospodin ban poziva, da za buduće sabore kraljevine izvoli upraviti pozivnice tako na preuzvišenoga gospodina gubernatora, kao što i na spomenuti grad. Staleži i redovi zaključiše, da se Njegovom posvećenom Veličanstvu najpokornije zahvale, što se udostojalo, da uzakonjenjem grada i luke Riječke milostivo dopuni blagodat, koju je kraljevini iskazala Njegova, neumrle uspomene, baba.«³³⁾

rdinum regni moretur, annuente, civitas Fluminensis, portusque per augustissimam imperatricem et reginam Mariam Theresiam peculiari diplomate iam regno incorporata, praesenti articulo ad idem regnum pertinere declaratur. Una vero gubernatori Fluminensi sub comitiis regni in tabula procerum, ablegatis autem civitatis Fluminensis in tabula statuum et ordinum competens sessio et votum tribuetur.

³³⁾ Saborski spis u zem. arkivu u Zagrebu (i ap. Kukuljević Jura regni II, 272—273): „Ex incidenti, quod medio articuli IV. novissimae diaetae civitas Fluminensis cum portu per august. imperatricem et reginam Mariam Theresiam peculiari diplomate iam regno incorporata, ad idem regnum pertinere declaretur; cum per provocatum in articulo benignum diploma et rescriptum, ab eadem immortalis imperatrice et regina ad regnorum horum status et ordines sub 5 novemb-bris 1777. dimissum. praelibata civitas immediate regno Croatiae incorporata et praesistenti Severinensi comitatu ingremiata sit, civitatem et portum Fluminensem pro integrante regni huius parte considerant

Ovaj zaključak pošaljje potom ban putem ugarske dvorske kancelarije kralju Franji II. na sankciju. Kralj odista odgovori 19. augusta 1808. ovako: »Razabravši milostivo iz dviju predstavki što su nam ih podnijela vjerna predstavništva te naše kraljevine (sc. Hrvatske), da se ima Rijeka s lukom smatrati za cjeloviti dio kraljevine Hrvatske, te joj dati mjesto u hrvatskom saboru, — zato, da se odstrani svaka sumnja, koja bi u buduće mogla nastati uslijed krivoga tumačenja zakona u tom pitanju, svidjelo nam se vjernim staležima i redovima kraljevine Hrvatske svoju volju očitovati, da, pošto je grad i luka Riječka zak. čl. IV.: 1807. kraljevini Ugarskoj utjelovljena, milostivo dopuštamo, da se gubernatoru Rijeke i ugarskoga primorja, kao i poslanicima grada Rijeke na saboru kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije podijeli mjesto i glas.«³⁴)

in clyti status et ordines, hacque consideratione ducti (excel. dom. gubernatori sedem in regni congregationibus post supremos comites, eiusdem vero civitatis ablegatis inter liberas regiasque civitates sedem et votum tribuerunt, excel. dom. comite bano interpellato, ut invitatorias pro futuris regni congregationibus tam ad excel. dom. gubernatorem, quam et praeditam civitatem dimittere dignetur; suae maiestati sacratissimae quod per civitatis et portus Fluminensis inarticulationem beneficium per immortalis memoriae augustissimam aviam suam regno exhibiti complimentum benigne procurare dignata sit, humillimas grates agendas status et ordines decreverunt. (Articulus VIII).

³⁴) Rački o. c. CIV—CV: „Quum ex duplicis ordinis et signanter sub 29. febr. et 15. martii an. cur. ad nos demisse perlatis fidelium regnorum istorum nostrorum statuum et ordinum repraesentationibus clementer perspeximus, quod per articulum VIII-um generalis eorundem regnorum nostrorum congregationis die 29. februarii et subsequis mensis martii an. cur. diebus celebratae, fundamento potissimum benigni rescripti regii ddo. 5. sept. 1777 elargiti, portum et civitatem Fluminensem pro integrante regni Croatiae parte considerandam, hocque motivo tam gubernatori Fluminensi, quam et civitatis huius ablegatis sessionem ac votum tribuendum effective determinaverint. Hinc ad sufferendum omne quod a sinistra legum hac in materia conditarum interpretatione in futurum etiam enasci posset dubium, benigne visum nobis est eatenus mentem nostram caes. reg. fidelibus regnorum istorum statibus et ordinibus benigne adaperire, quod quippe portu et civitate Fluminensi regno Hungariae tenore articuli IV: 1807. provocative ad diploma Theresianum incorporata, ac una statibus eiusdem regni et partium adnexarum adnumerata existente, benigne admittamus, ut gubernatori Fluminensi et littoralis Hungarici, pr ut et ablegatis civitatis Fluminensis etiam in generali regnorum istorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae congregatione sessio et votum in sequellam praecitati articuli, civitati vero Buccariensi in sequellam art. XXVII. eiusdem diaetae tribuatur.“

Kad se sjetimo, da se zak. čl. IV: 1807. ne kaže izrijekom, da je Rijeka utjelovljena kraljevini Ugarskoj, nego naprosto »kraljevini«, a zaključak hrvatskoga sabora od 1808. očito da je smjerao na to, da se što krepče i jasnije naglasi pravo Hrvatske na Rijeku, onda nam nije teško ustvrditi, da taj kraljev otpis hrvatskom saboru od 19. augusta 1808., nije ni najmanje »odstranio svaku sumnju, koja bi i u buduće mogla nastati uslijed krivoga tumačenja zakona u tom pitanju«, nego je, šta više, učinio kraljevu intenciju nejasnom i tako zapravo zakonio kontroverzu za buduća vremena. Svakako se ipak može izvoditi iz istog otpisa, da je kralj potvrdivši zaključak hrvatskoga sabora, kojim se gubernatoru i Rijeci daje mjesto na hrvatskom saboru, tim implicite i priznao, da je Rijeka sastavni dio Hrvatske, dosljedno dakle, da Rijeka nije zak. čl. IV: 1807. otkinuta od Hrvatske, jer u tom slučaju ne bi mogla biti zastupana na hrvatskom saboru. Ovako su odista i tumačili položaj Rijeke onovremeni mjerodavni krugovi. Tako primjerice Sch w a r t n e r, magjarski statistik, kaže u svom djelu izišlom godine 1811., da je Rijeka združena s Hrvatskom.

Malo potom, god. 1809., potpade Rijeka pod vlast francusku, uz koju ostade sve do god. 1813., da je potom sve do god. 1822. zamijeni austrijskom. Ove je godine kralj Franjo II. vratio Hrvatskoj otete prijedjele s desne obale Save, od Bregane do Jasenovca i mora. Među njima izrijekom se navode »Rijeka, Bakar i kotar gubernije riječke«. (Pa tako dospje Rijeka i opet u isti odnošaj, kao što je bila prije god. 1809.: plemići riječki potpadali su pod jurisdikciju županije zagrebačke, sudbena viša inštancija bješe banski stol, a i sa školstvom ostalo je kao što je bilo prije. A i Rijeka je od god. 1825. dalje i polazila hrvatske sabore, dapače i sam gubernator je dolazio na nj. Tek god. 1847. izostala je prvi puta; dašto, to je u svezi s hrvatsko-magjarskim trvenjem na zajedničkom saboru. Sada su Magjari uzeli svojatati ne samo Rijeku, već i čitavo hrvatsko primorje, kao »ugarsko«. Još 1836. stvoriše zak. čl. XIX., kojim se Rijeka u sudbenom obziru izuzimlje ispod vlasti hrvatske i podredjuje ugarskoj. Budući da su u to doba Hrvati i sami bili pod vrhovnom vlasti ugarske vlade (od 1790., odnosno još 1779.), a upravo nemoćni spram ogromne većine Magjara na saboru, nijesu ništa mogli učiniti. U tim prepirkama

došla je i godina 1848., kojom se prekide ugarsko-hrvatska državna zajednica.

Za ovih burnih godina, Riječani su bili na strani Magjara, jer su jasno opazili, koliko Magjari teže za proširenjem svoje trgovine i industrije s grofom Széchényijem na čelu, koji je prvi izbacio čuvenu krilaticu: »Na more Magjara« (Tengerre Magyar!). Od toga snažnoga pokreta oni su se samo obilnoj koristi mogli nadati, a nju su isključivo imali pred očima riječki trgovci, inače još i Talijani osjećajem. Magjari opet, da ih što krepče privežu uza se, stavljali su im u izgled izgradnju željeznice do Budima, kao i proširenje same gradske luke. Razumije se, kad je došlo 1848. do preloma, Rijeka ne htjede da priznađe banske vlasti baruna Jelačića. Uslijed toga dade ban nalog zagrebačkom podžupanu Josipu Bunjevcu, da grad silom uzme. To se i zbilo 1. septembra. Gubernator Ivan Erdödy, kao i ostale pristalice Magjara ostaviše Rijeku, u kojoj se sada smjesti u ime Jelačićeva general Viktor za vojničke, te dvorski savjetnik Herman Bužan za civilne poslove. Podjedno imenova novi car Franjo Josip I. dne 2. decembra 1848., dakle na dan svoga nastupa, bana Jelačića gubernatorom Rijeke i one zemlje, koja k njoj spada. Kad je malo potom novi vladar potvrdio zaključke hrvatskoga sabora od juna 1848., odnosile su se na Rijeku ove riječi: »Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, ukupno s hrvatskim Primorjem i gradom Rijkom zajedno, uvrstili smo prvim i sedemdeset i trećim paragrafom državnoga ustava, posve nezavisno od Ugarske, medju krunovine našega carstva«.

I tako je od god. 1848. dalje Rijeka bila faktički dio Hrvatske s nekom odredjenom gradskom autonomijom u smislu svoga gradskoga statuta. Taj je odnošaj potrajao i za Jelačićeva nasljednika bana Josipa Šokčevića (1860.-1867.), koji je talkodjer bio imenovan riječkim gubernatorom. Medjutim dok je za apsolutizma bio na Rijeci potpuni mir, povratkom ustava od 20. oktobra 1860, postade Rijeka leglo nemira i svakidnevniih žestokih demonstracija protiv svega što je bilo hrvatsko, a u korist Ugarske, jer je svjetina glasno tražila, da grad bude neposredno sjedinjem s Ugarskom. Samo se po sebi razumije, da su ti nemiri bili poduprti i s one strane, kojoj su išli u prilog, a kako su bili od veće važnosti, vidi se po tome, što Riječani izostaše naumice od sabora hrvatskoga sazvana godine

1861. Kako je poznato, taj je sabor u zak. čl. XLII.: 1861. § 1. i opet jasno naglasio pravo Hrvatske na Rijeku, kao na sastavni dio kraljevstva, a taj je onda i sankcionirao sam car Franjo Josip I. dne 8. novembra iste godine 1861., dok je istodobno adresu ugarskoga sabora, u kojoj se Rijeka navodi kao sastavni dio Ugarske (s pozivom na rješenje kraljice Marije Terezije od 23. aprila 1779. i zak. čl. IV: 1807.), otklonio.

Medjutim biše oba sabora, i hrvatski i ugarski, raspušteni, a da nije ni do kakvog rezultata došlo, osim status quo. Ovaj je ponovni povratak neustavnoga stanja ne samo znatno primirio duhove u Ugarskoj i Hrvatskoj, nego ih je i približio. Kad se sastao iza četiri godine dne 12. novembra 1865. hrvatski sabor, dodjoše na nj i četiri riječka zastupnika, kojima bje iznimno i dozvoljeno govoriti talijanski. Ovaj je sabor zaključio na poziv carski (10. marta 1866.), da pokuša uspostaviti državnu zajednicu s Ugarskom. Kad su naime došli u Beču do uvjerenja, da ne ide s centralističkim sistemom, — jer to je u suštini svojoj bio tobožnji povratak ustava od godine 1861., — onda se odlučise na tradicionalni (od 1526.) dualizam, ali s tom primisli, da glavne državne agende sami sebi pridrže.

Sada je izaslao hrvatski sabor regnikolarnu deputaciju od 12 lica, da pregovara s istobrojnom ugarskom, izaslanom od sabora, koji je u svojoj adresi naglasio, da je Rijeka sastavni dio kraljevine Ugarske. Uslijed toga predloži dr. Franjo Rački (27. febr. 1866.) ovaj predlog koji bje jednoglasno i primljen: »Grad Rijeka sa svojim kotarom, kao cjeloviti dio Hrvatske, ne može s kraljevinom Ugarskom stupiti ni u kakov posebni državnopravni odnošaj, ili različit od onoga, u koji bi mogla stupiti trojedna kraljevina u smislu zak. čl. XLII.: 1861., pa stoga ovaj sabor svaki ini odnošaj smatra za povredu zemljišne i državne cjelovitosti, kao i državnoga prava kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, proti čemu se on svečano ograđuje.«

Medjutim se obje regnikolarne deputacije, koje započeše svoje pregovore 16. aprila 1866., nikako ne mogoše složiti: Hrvati su uporno tvrdili, da je Rijeka sastavni dio Hrvatske, a Magjari Ugarske. Kod toga su Magjari imali najkrepči oslon u Rijeki samoj, jer pozivanje njihovo na onu poznatu nam iz čitavog konteksta osamljenu izreku iz rješenja Marije Terezije od

23. aprila 1779., kao i zak. čl. IV: 1807., nije bilo Hrvatima teško oslabiti. Pa tako se obje deputacije razidjoše bez rezultata (16. juna). Sabor hrvatski, koji se opet sastade 19. novembra, primi potom na znanje držanje svoje deputacije, a tome se pridruži i unionistička stranka, davši ovu izjavu u »Narodnim Novinama«: »Glede Rijeke dijelimo sasvim nazore hrvatskoga kraljevinskoga odbora, da ona sačinjava cjeloviti dio naše domovine, te od toga ne možemo pustiti.«

Medjutim se obnoviše protuhrvatski izgredi na Rijeci u samo još povećanoj mjeri. Uslijed toga bude za Rijeku, na predlog hrvatskoga dvorskoga kancelara baruna Milana Kuševića imenovan od cara posebni komisar u Magjaru Eduardu Cseh-u, koji i nastupi svoj čin 1. aprila 1867. I tako je tim imenovanjem istisnuta s Rijeke banska vlast, a Magjari pošli su u svojim težnjama za korak naprijed. I zbilja, odmah potom pošlju Riječani, na poziv bečke vlade, zastupnika svoga na ugarski sabor, koji se spremao, da nakon izmirenja s dvorom, svečano okruni cara Franju Josipa I. ugarsko-hrvatskim kraljem, dok hrvatski sabor, koji se sastao 1. maja 1867., nije zapravo ni dospio, da izabere svoje poslanstvo, jer je bio iznenada raspušten (25. maja).

Poslije krunisanja Franje Josipa I. (8. juna), bila je politička pozicija kraljevine Hrvatske mnogo slabija, nego li prije. Na dvoru se želilo, da svakako dodje što prije do hrvatsko-ugarskoga sporazuma, pa je u tu svrhu riješen banstva Josip Šokčević, a banske časti namjesnikom imenovan barun Levin Rauch, koji je imao misiju, da tu želju provede u život. S pomoći oktroiranoga izbornoga reda kraljevskim otpisom od 20. oktobra 1867., barunu Rauchu uspije sastaviti ogromnu saborsku većinu unionista, voljnih utanačiti s Ugarskom sporazum. Novi se sabor sastade dne 8. januara 1868., te odmah izabere regnikolarnu deputaciju od dvanaest lica (Julije grof Janković, Ladislav grof Pejačević, Koloman Bedeković, Antun Vakanović, dr. Mirko Šuhaj, Ignjat Brlić, Jovan Živković, Josip Žuvić, Ante Stojanović, Janko Car, Pavao Batagliarini i Stjepan Vuković) koja se stavi u dodir s istobrojnom ugarskom (grof Antun Majláth, grof Antun Szécsen, grof Ladislav Szögyényi Marich, Ladislav Jankovich, Franjo Deák, Pavao Somsich, Koloman Ghyczy, Antun Csengery, Ljudevit Horváth, Teodor Botka, Daniel Dozsa i Ljudevit Vadnay).

Prva sjednica obdržavala se u Pešti 28. aprila, a posljednja 24. jula. No glede Rijeke se ni sada Hrvati i Magjari ne sporazumješe. Da se i opet očitava stvar ne osujeti, predloži u posljednjoj sjednici Franjo Deák Hrvatima ovako: »Držite vi vaše pravo na Rijeku, pa ga ne dajte; ne damo ni mi naše. Vi ćete od krune zahtijevati, neka se Rijeka pridruži vama, mi pak da se utjelovi nama. Tada će možda kruna, da ovu stvar ne odluči naprečac, učiniti kakav drugi predlog, pa ga dati na pretres nama i vašem saboru«. Većina hrvatske regnikolarne deputacije potom pristade na Deákov predlog, bojeći se, da inače uopće ne će doći do sporazuma, dok je manjina, Brlić, grof Janković i Živković, bila protiv toga. No sabor hrvatski ipak prihvati zakonsku osnovu o nagodbi po predlogu većine bez specijalne rasprave nakon trodnevne debate dne 24. septembra sa svim glasovima osim četvorice (Brlić, grof Janković, Živković i barun Hellenbach). Prigodom ove debate obrazložio je Živković svoje protivno stanovište glede Rijeke ovim upravo proročanskim riječima: »Alko mi privolimo na to, kao što nam se ovdje predlaže, ako naime prihvatimo nagodbu iz koje je Rijeka izlučena, pa bude li se riječko pitanje rješavalo onda, pošto već sama nagodba bude rješena i sankcionirana, a naša vlada bude inaugurirana u ovakoj odvisnosti prema Ugarskoj, kako se to ovom osnovom (nagodbe) ustanovljuje, — onda se to riječko pitanje ne će riješiti onako, kako bi se riješilo, ako ga ne odlučimo od ostale nagodbe«.

Osnova, koju je sabor hrvatski 24. septembra primio, glasila je glede Rijeke ovako: »U smislu predidućih paragrafa priznaje se, da na teritorijalni opseg kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije spada: 1. Savkoliki prostor, koji zasada skupa sa gradom Bakrom i njegovim kotarom riječkoj županiji pripada, izuzamši grad Rijeku i njegov kotar, glede kojih medju oba kraljevinska odbora nagodba uspjela nije.« U adresi pako, što ju je prihvatio sabor 26. septembra, izrazi on kralju svoju žalost, što nije u riječkom pitanju moglo doći izmedju obje deputacije do sporazuma, pa odmah naglasi svoju temeljitu brigu, da će, ako se ovo pitanje ne riješi onako kako to iziskuje neoborivo teritorijalno pravo kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije na grad Rijeku i njezin kotar, postati u budućnosti kamen smutnje, kojim bi se na štetu obih stranaka znao opet poremetiti onaj dobri sporazum, koji je

utanačen ostalom nagodbom. Konačno moli sabor kralja, — a to je sve u smislu onoga Deákovog predloga — »neka u očinskom nagnuću što ga je vazda gojio prema vjernom narodu ovih kraljevina, blagoizvoli zakonito priznanje pribaviti ovime iskazanomu neoborivomu pravu kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije na grad Rijeku, pa time zauvijek umiriti vjerno odani narod ovih kraljevina.«

Medjutim je i ugarski sabor raspravio osnovu nagodbenoga zakona, pa je apodiktički jednoglasno ustvrdio, da »grad Rijeka s kotarom pripada neposredno kraljevini Ugarskoj, pa da se prema tomu ima odmah njoj i utjeloviti«. Sada se imao — kako ono reče Deák — sam kralj izjaviti. Sankcioniravši hrvatsko-ugarsku nagodbu dne 8. novembra 1868., kao zakonski članak I. hrvatskoga, a XXX. ugarskoga sabora, posla podjedno istoga dana previšnji otpis na oba sabora, u kojem izreče svoje stanovište glede riječkoga pitanja. Konstatovavši nesporazum, nastavlja: »Budući nam je veoma stalo do toga, da se ta jedina prepona ukloni na umirenje obiju stranaka, držimo za osobitu vladalačku zadaću, da izmedju njih pokušamo put prijateljske nagodbe. Toga radi ovim Našim kraljevskim predlogom pozivamo kako ugarski tako i dalm. hrv. slav. sabor, da bi — uvaživši trajnu korist, koja za njih mora nastati iz takvoga medjusobnoga prijateljskoga sporazuma, te uzevši u obzir, da je u diplomi slavne uspomene kraljice Marije Terezije, pa i u članku, koji se na njoj temelji (t. j. IV: 1807) jasno ustanovljeno, da se« »trgovački grad Rijeka s pripadajućim sebi kotarom i nadalje imade smatrati kao posebno kruni ugarskoj spadajuće tijelo (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus) i da se prema tomu imade upravljati«, — s vida pusti svekolike historičke rasprave i posljedice koje otuda izviraju, pa da bi, sjedinivši se u onoj temeljnoj misli, priznatoj sa svih strana za istinitu i neprijepornu: »da grad Rijeka sa svojom lukom i kotarom sačinjavaju posebno tijelo, koje pripada kruni ugarskoj«, — htjeli pristati na to, da se uz sudjelovanje zastupnika grada Rijeke medjusobnim prijateljskim sporazumom utanači sve, što bi u tom poslu iziskivali, tako pravedni obziri dotičnika, kao i interesi sviju zemalja ugarske Naše krune«.

Ovaj otpis, — koji je nesumljivo djelo ugarskoga ministra Predsjednika grofa Julija Andrásyja, — svakako je stavio Magjare u povoljniji položaj u rješenju riječkoga pitanja spram Hrvata

s dva razloga; prvo se kruna stavlja na magjarsko stanovište u tumačenju rješenja Marije Terezije od 23. aprila 1779. i zak. čl. IV. 1807. i drugo, što se u raspravu dovodi nov faktor, name Rijeka sama, koja je stajala na magjarskoj strani. Ali to nije sve.

Vidjeli smo, da je u nacrtu zakonske osnove hrvatsko-ugarske nagodbe izrijekom bilo u § 66. točka 1. istaknuto, da na teritorij hrvatski pripada Bakar s kotarom »izuzevši grad Rijeku i njegov kotar glede kojih nije uspjela nagodba medju oba žkraljevska odbora«. Kad je potom hrvatski original istoga nagodbenoga zakona došao s potpisom kraljevim i kancelara Milana baruna Kuševića natrag u Zagreb, opazilo se, da je kod § 66. točke 1. naljepita krpica, dugačka 22'7 cmt., a široka 9'8 cmt., na kojoj su izmijenite riječi što se Rijeke tiču ovako: »U smislu prijašnjega paragrafa priznavaju se kao k teritoriju kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije spadajuće: 1. Sve ono zemljište, koja sada skupa s gradom i kotarom bakarskim spada k županiji riječkoj, s izuzećem grada i kotara riječkoga, koji grad, luka i kotar sačinjavaju posebno s ugarskom krunom spojeno tijelo (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus) i glede kojega kao takova posebne autonomije i na nju protežućih se zakonodavnih i upravnih odnošaja uređenja, imat će se putem odborskih rasprava izmedju sabora kraljevine Ugarske i sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i grada Rijeke obće sporazumljenje postići«. Kako se ista krpica od vlage već prilično odlijepila, a ikad se papir drži prema svjetlu, čita se sasvim točno, što je bilo ispod nje: »U smislu prididućih paragrafa priznaje se, da na teritorijalni obseg kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije spada. 1. Savkolik prostor, koji za sada skupa sa gradom Bakrom i njegovim kotarom riječkoj županiji pripada, izuzamši grada Rijeke i njegov kotar, glede kojih medju oba kraljevinska odbora nagodba uspjela nije.«

Iz ovoga se jasno vidi, da je pod krpicom negda bio napisan onaj tekst, kako ga je prihvatio sabor hrvatski dne 24. septembra, a na krpicu napisane su riječi izvadjene iz kraljevskoga previšnjega otpisa od 8. novembra na oba sabora.

i Slavoniji; nu svatako se bude Dalmacija ot nje,
tuh ove inkorporacije sudovati imala.

S. 66.

U smislu prirušnjega paragrafa prijavavaju se kao k-terito,
riu kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije spadajući:

1. Sve one zemljište koje sada skupa s-gradom i kotarom
bakarskim spada k-županii ričkoj, s-izuzetjem grada i
kotara ričkog, koji grad, luka i kotar sacinjavaju poseb,
no s-ugarskom krunom spojenom tielo s- separatum sacra
regni coronae adnexum corpus;) i glede kojega kao ta,
kora, posebne autonomije i na nju protežućih se zakono,
davnih i upravnih odnosajah uređenja, imat će se pu,
tem odbojskih razpravah, između sabora kraljevine ugar,
ske i sabora kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije
i grada Ričke obće sporazumljenje postici.

2. Županija zagrebačka sa gradovi Zagrebom i Kar,
lovcem, i slobodnim kotarom Turpoljskim.

Pita se sada, kako i kad je ta tako zvana krpica nastala? U samu genezu stvari, kao da nije možno, još danas s izgledom u potpuni uspjeh ulaziti; to će biti posao budućih naših historika, koji će imati na raspolaganje materijal nama danas još nepristupan. Ali jedno možemo ipak konstatovati. Krpica naime nije pisana istom rukom kao nagodba, već ju je u hrvatskoj kancelariji napisao isti pisar, koji je pisao onaj previšnji otpis od 8. novembra. Prema tome stvar nije počinjena u Zagrebu, nego u Beču.

Imao sam prilike imati u rukama magjarski original, koji se čuva u budimskom državnom arhivu. Na njemu ne samo da nema nikake krpice, već je to na finom, čvrstom papiru glatko ispisana isprava, bez ikakvih popravaka ili razura. U § 66. točka 1. pako ima magjarski tekst ono isto, što je u hrvatskom napisano na krpici. Medjutim ovdje je najzgodnija prilika upozoriti još i na jednu vrlo karakterističnu okolnost. U hrvatskom tekstu naime, koji je napravljen u Zagrebu, piše se konzekventno kroz sve paragrafe: »Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija«, a u magjarskom tekstu referenta Antuna Csengeryja, stoji opet: »Horvát-Szlavon és Dalmat-országok«, to jest »Hrvatska, Slavonija i Dalmacija«. Na krpici pako iznimno je također napisano: »i sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije«, što je najjasnije svjedočanstvo, da je hrvatski tekst na krpici zapravo prijevod prema već zgotovljenom magjarskom tekstu²⁵).

Sve nas to upućuje na sigurnu tvrdnju, da je ona krpica nalijepljena u Beču. Šta više prema kazivanju jednoga bivšega činovnika hrvatske kancelarije u Beču, koji kaže, da je sve to na svoje oči gledao, zgodilo se to ovako: Kad je nastojanjem grofa Julija Andrásyja kralj pristao na pomenuti otpis od 8. novembra, bješe hrvatski original hrvatsko ugarske nagodbe već po Njeg. Veličanstvu potpisan. Sada je trebalo nanovo prepisati čitavu nagodbu, izmijeniti onu stavku glede Rijeke u smislu kraljevskoga otpisa, te je ponovno podnijeti vladaru na potpis.

²⁵) Gl. Bojničić: Zakoni o ugarsko-hrvatskoj nagodi. Zagreb 1911. S fotografiskim snimkom § 66., to jest krpice, koju i ja po tome izvoru prilažem ovom informativnom svom članku.

I. Mandelj: Nekaj številik iz kranjskega deželnega gospodarstva.

U taj čas pako nije bilo u uredu kancelara Kuševića, već je njime upravljao potkancelar Eduard Jelačić, koji reče, da nije nužno nagodbe nanovo prepisati, nego neka uzmu komad papira, nanj napišu promjenu, te neka ga onda nalijepe na već sankcionirani spis. Tako se i zbude; činovnik Stanko Bogut napisao je onu krpicu, te je potom priljepi na spis. Isti je činovnik napisao i onaj kraljev otpis od 8. novembra, pa otale i dokazana identičnost obih rukopisa. I tako je eto nemarom potkancelara Eduarda Jelačića počinjen čin kojem nema primjena, to jest, da je na sankcionirani spis nalijepito nešto novo.

Razumije se, i hrvatski je sabor morao tu važnu promjenu u tekstu § 66. raspraviti. To je učinjeno dne 17. novembra 1868. Ante Stojanović i Jovan Živković uzeše prigovarati, ali saborska većina primi promjenu na znanje na predlog Roberta Zlatarevića i Miroslava Kraljevića. I tako je hrvatski sabor omogućio provizorno rješenje riječkoga pitanja u korist stanovništva mađarskoga.

(Konac slijedi.)

I. Mandelj:

Nekaj številik iz kranjskega deželnega gospodarstva.

(Primerjalna statistična študija).

Široka javnost je v vprašanju, kako stojimo z deželnimi financami, popolnoma desorientirana. Na eni strani je v tej zadevi sama hvala, na drugi sama graja. Kako je prav za prav?

Na to naj odgovori pričujoča razprava, ki je sestavljena na podlagi avtentičnih številik, tiskanih v računskih sklepih kranjskega deželnega odbora.

Za sestavo primerjave sem vzel gospodarski leti 1907 in 1910. Zakaj? Zatègadelj, ker je leto 1907 bilo zadnje iz prejšnje koalicijske dobe v deželnem zboru, l. 1910 pa je iz nove dobe, v kateri gospodari že tri leta S. L. S. — Inštruktivneje za primerjavo bi bilo l. 1911., pa ti konečni računi še niso objavljeni.

I. Mandelj: Nekaj številik iz kranjskega deželnega gospodarstva.

Pred vsem premotrimo, kake gibalne sile so dajale impuls legislatoričnemu in gospodarskemu delu v prejšnji večini in kakšne ga dajejo danes.

Od l. 1896. do l. 1907. je obstojala večinska tvorba iz reprezentantov veleposestva in narodno-napredne stranke. Ta na kompromisu dveh političnih strank sloneča večina je bila že od rojstva sem obsojena na zmerno konservativno politiko. In res je bilo vse gospodarsko in legislatorično delo te večine konservativne narave. Štedljivost in previdna poraba skromnih razpoložnih sredstev označa to dobo. Zato je pa bilo mogoče, da se tekom 12 let doklade niso zvišale in da je bilo denarno stanje dežele koncem l. 1907 konsolidirano.

Vendar bi se prejšnji koalicijski večini delala krivica, ako bi trdil, da se je njeno delovanje omejilo izključno na upravo obstoječih upravnih institucij. Ne omenjam njenega dela o priliki potresa niti različnih tekočih del glede deželne kulture in občil, le eno večje delo omenjam, delo v svrhu obnovitve kranjskega vinorejstva. S pomočjo države je dežela pomagala skozi celo desetletje denarno in s poukom interesentom, da so obnovili po trtni uši docela opustošene vinograde.

Ta akcija se je vseskozi srečno in uspešno izvršila brez hrupa in strankarske reklame. Pri tem pa ne smemo pozabiti dejanske pomoči od strani cesarske vlade, osobito bivšega deželnega predsednika barona Heina, ki je z odličnim strokovnim znanjem in svojim velikim vplivom izredno pospeševal vso to vinorejsko akcijo.

Doba od l. 1901—1907 je doba obštrukcije v deželni zbornici. Opozicija je hotela streti večinski koalicijski obroč in potom reformiranega volilnega reda ustvariti podlago za drugo večinsko tvorbo. Ta namen je po dolgotrajnih borbah in ustrežljivem postopanju nasprotnih strank tudi dosegla.

V dobo obštrukcijskih bojev, to je v l. 1901—1907 spada veliki združni razvoj v državi. Vsled obštrukcije ni mogla tedanja večina posvetiti temu vprašanju, ako bi bila tudi hotela, one pozornosti, ki je bila potrebna tudi od strani deželne uprave. Čeprav tedanje razmere opravičujejo deželno zbornico zaradi neplodnosti na združnem polju, vendar pa imam kot objektiven opazovalec utis, da tedajna večina ni kazala mnogo razumevanja za to novodobno gospodarsko gibanje. Da, celo misel na de-

želno hipotekarno banko, katero je bil za gospodarski pokret vneti in zaslužni poslanec Hribar že nekaj let poprej sprožil, je ostala zakopana v arhivih deželnega dvorca. Eksclenca bar. Schwegel, prof. Šuklje, vodja Povše in dr. Tavčar so bili to stvar slovesno in za dolgo dobo pokopali. Kolikna napaka! Najugodnejši čas za razvoj takega deželnega zavoda je zamujen.

Z letom 1908 se prične doba nove kompaktne večine »Slov. ljudske stranke«.

Ta večina, ki črpa svojo moč iz razširjene volilne pravice, smatra za naravno, da se izvrši reforma v smeri posplošenja in niveliranja volilnega prava tudi pri zakonih, ki spadajo v področje deželne zakonodaje. Posledica tega naziranja je v bistvu novi občinski volilni red in novi cestni zakon.

Zaslomba nove večine so široki kmečki sloji, zato posveča temu stanu in agrarni zakonodaji posebno pozornost.

V smislu svojega strankinega programa se je spustila večina v velika podjetja, katera naj bi svoj čas donášala deželi neposrednih in posrednih koristi.

Energično hoče varovati deželno avtonomijo in jo eventualno razširiti. Znaki tega stremjenja so pomnožitev zastopnikov dežele v okr. dež. šol. svete od dveh na štiri in nadalje dejstvo, da se je z novim občinskim zakonom in pa z zakonom o neeraričnih cestah avtonomija občin oziroma cestnih odborov na korist deželnoobdorski oblasti skrčila.

Priznati se mora, da je vse to delo programatično. Da ima to delo strankino obiležje, je tudi gotovo. Stavil bi pa vendar vprašanje, ali je v gospodarskih stvareh volja večine vedno v skladu s finančno možnostjo dežele? Ali je finančna baza dežele zadosti močna, da nosi orjaško stavbo deželnih gospodarskih in podjetniških institucij, ki jih ima ali še-le pripravlja deželnozborska večina?

Odgovora na to vprašanje ne bom dal direktno, ampak pokažem v sledečem le, kako je bilo finančno stanje dežele leta 1907., kakšno je koncem l. 1910. in kakšna perspektiva se odpira za bodočnost. Naadaljne sklepe pa naj si vsakdo napravi sam.

I. Mandelj: Nekaj številčk iz kranjskega deželnega gospodarstva.

I.

Sumarij dohodkov dež. zaklada.

	1907		1910	
	K	h	K	h
A) Lastni dohodki:				
1. Dežele ozir. njenih zakladov	209.382	80	361.286	71
2. Prispevki in plačila države	61.085	26	152.942	34
3. Deželni avtonomni zastopi in korporacije	105.733	03	94.399	80
4. Izven dež. " " " "	9.459	78	13.782	82
Sa A —	385.660	87	622.411	67
B) Pridobitna podjetja:				
1. Dobiček pri zakupu užitnine	5.847	19	88.225	07
2. Prispevek države v pokritje izgube pri užitnini iz l. 1905	10.000	—	—	—
Sa B —	15.847	19	88.225	07
C) Drž. prispevki iz davkov:				
a) osebna dohodnina	96.564	12	297.538	47
b) drž. davek na žganje	936.342	45	939.984	43
Sa C —	1.032.906	57	1.237.522	90
(D Deželne doklade:				
a) 40% od direkt. drž. davkov	1.485.536	29	1.459.778	—
b) 40% na užitn. davek	428.368	60	620.384	—
c) Samostojna naklada na pivo $\left\{ \begin{array}{l} 1907 - 2 \text{ K} \\ 1910 - 4 \text{ K} \end{array} \right.$	267.392	93	298.147	01
Sa D —	2.181.297	82	2.378.309	01
Sa A — D	3.615.712	45	4.326.468	65
E) Izredni dohodki:				
a) Posojila za dotacijo blagajne	199.000	—	547.720	—
b) Drugi dohodki	5.592	23	17.151	59
c) Nakazilo rezerv ozir. imovine šestih zakladov	—	—	239.801	69
d) Poročilo dež. zakladu iz meljor. posojila	812.121	63	—	—
Sa E —	1.016.713	91	804.673	28
Sa A — E	4.632.426	36	5.131.141	93

II.

Sumarij stroškov dež. zaklada.

	1907		1910	
	K	h	K	h
I. Dež. zastopstvo in spl. dež. uprava . . .	208.793	10	390.241	39
II. Pokojnine	24.908	63	101.839	60
III. Javna varnost	90.709	33	120.500	24
IV. Vojaštvo	16.841	67	19.413	58
V. Zdravstvo in dobrotelost	733.904	57	938.397	18
VI. Pouk, umetnost, znanost in omika	1,435.115	82	1,819.982	67
VII. Dež. kultura	127.963	80	571.588	45
VIII. Trgovina in obrt	15.885	—	75.591	34
IX. Občila	233.927	29	184.641	29
X. Dolgovi	542.067	10	501.676	19
XI. Dež. premoženje (posest)	4.412	66	8.512	74
XII. Razni stroški	10.276	40	18.575	56
XIII. Kapitalizacije za poseb. namene	90.000	—	50.000	—
XIV. Dež. elektrarna	—	—	135,157	9
Sa Ia	3,529.805	37	4,986.117	52
Izredna odplačila dolgov	1,049.900	—	—	—
Izredni drugi stroški	66.515	11	43.882	14
Sa IIa	1,116.415	11	43.882	14
Totale	4.646.220	48	4,979.999	66

Pojasnila: Sumarij dohodkov odnosno stroškov se v posamnih postavkih nekoliko razločuje od postavk dotičnih računskih sklepov dež. zaklada; v končni vrsti se seveda krije s oficialnimi številkami računskega sklepa za l. 1907. in 1910.

Lastne dohodke dež. zaklada sem razložil na štiri vrste. Nadalje sem za l. 1907, dohodek deželnemu zakladu iz denarjev melioracijskega zaklada uvrstil v »izredne dohodke« pod D. Razdelitev dohodkov za l. 1910 je ostala tako kakor v tiskanem rač. zaključku.

Prehajalne dohodke in stroške sem izpustil, ker ne zadevajo dejanskega rač. stanja.

Pri stroških za l. 1907 je tu glede posameznih postavk delna razlika od korešpondentnih postavk v rač. sklepu. To pa za to, da sem postavke iz l. 1907 v svrhu primerjave prilagodil novemu v l. 1910 običnemu razdelitvenemu sistemu po različnih poglavjih.

I. Mandelj: Nekaj številik iz kranjskega deželnega gospodarstva.

Razven tega sem poglavje X (dolgovi 1907) razdelil tako, da sem izvanredna odplačila na dolgove pri lastnih zakladih in pri kranjski hranilnici postavil med izredne stroške, vsled česar se ordinarij zmanjša, ekstraordinarij pa poveča za 1.049.900'— (Glej rač. sklep dež. zakl. za l. 1907 str. 55.) Pri stroških pro 1910, je porazdelba po posameznih poglavjih neizpremenjena, dasi bi v poglavju VI. odplačilo dolga pri mestni hranilnici per 96.998'06 (glej rač. sklep str. 38, nasl. 2, § 3 in str. 69.) bolj spadalo med izredne stroške; istotako je tudi s stroškom za deželno elektrarno.

Toliko v formalnem oziru. V stvarnem podajam sledeča pojasnila. Redni dohodki v l. 1910 so nasproti onim l. 1907 višji za okroglo 700.000 kron, redni izdatki v l. 1910 pa po odbitku izrednega izdatka za elektrarno in odplačila dolga gledal. zakladu z okroglo 235.000 kron pa tudi višji kakor l. 1907 in sicer za okroglo 1.170.000 kron. — Ta rezultat nam kaže, da zviševanje rednih izdatkov rase močnejše nego zviševanje rednih dohodkov.

Pri posameznih postavkah dohodkov je omeniti: Povišek dohodkov pri točki A. 1. od 209.382'80 na 361.286'71 v l. 1910. je pripisovati pod poglavjem VII. izkazanim dohodkom deželne pristave na Robežu per K 124.971'26. Ker je to le brutto dohodek in več kakor kompenziran z brutto izdatkom per K 172.113'85, nima ta postavka v konečnem rezultatu na redni povešek dež. dohodkov prav nikakega upliva.

Drugi večji dohodek l. 1910 je izkazan pri prispevkih države, ponajveč v deželnokulturne svrhe pri točki 2, od K 61.085'26 na K 152.942'34. Ta povešek je smatrati za nekaj let stalen, ker je vsled nove trgovinske pogodbe s Srbijo in Rumunijo v l. 1909 dala država na drugi strani živinorejstvu kompenzacijo s tem, da razdeljuje večjo vrsto let po 6 milijonov kron v živinorejske svrhe. Na Kranjsko odpada približno 130.000 kron na leto. Ta svota se porazdeli v različne opredeljene živinorejske namene. Od teh postavk je največji »drž. prispevek za živinorejo« izkazan v dohodkih dež. zaklada za l. 1910. per K 69.600.

Drugi redni večji dohodki v l. 1910, pri prispevkih pridobitnih podjetij drž. davkov in dež. doklad na davke ne potrebujejo pojasnila.

Izredne dohodke pa tvorijo prav za prav posojila ali pa enostavno kasiranje rezerv različnih skladov. O teh prejemkih bom še pozneje govoril.

I. Mandelj: Nekaj števil iz kranjskega deželnega gospodarstva.

Stroški. Izdaten povišek v l. 1910. je pri poglavju I. »dež. zastopstvo in dež. uprava«. Tu igra glavno ulogo povišek pri osebnih užitkih deželnih uslužbencev pri dež. odboru in drugih dež. vodih, izključivši cestne uslužbence in učiteljstvo, ki se niso nič izboljšali in so sploh tudi drugod uračunjeni.

Ti izboljšani užitki so zahtevali v primeri z l. 1907 več za K 105.000 ali za 69% več. —

Iz istega vzroka je tudi nastal povišek pri poglavju II. (Pokojnine). Vendar treba tu pripomniti, da en del znatnega poviška v l. 1910 izvira iz tega, ker se je vsa t. j. cela potrebščina za pokojnine prenesla iz različnih specialnih zakladov v dež. zaklad, a za l. 1907. se je primanjkljaj dotičnega zaklada pokrival iz sredstev deželnega zaklada.

Vendar pa je strošek za v l. 1909. regulirane pokojnine leta 1910. mnogo večji, kakor je bil l. 1907. Tako n. pr. je l. 1907. skupni strošek za pokojnine in vzgojnine znašal glasom računa pokojninskega zaklada 37.316 K 14 v, leta 1910. pa čez 96.000 K.

Pri poglavju V (Zdravstvo in dobrodelnost) je znaten povišek za okroglo 200.000 K.

Ta povišek se ne nanaša na lastne zavode, ker tu znaša povišek le nekaj čez 10.000 K, ampak stroški so deloma pri plačilih za druge bolnice na Kranjskem in izven Kranjskega, kar znaša poviška približno 80.000 kron. Znatno višji so tudi prispevki in posojila bolnišnicam na Kranjskem. Leta 1907 — 13.000 K leta 1910 pa 84.100 K. Tudi skrbstvo za sirote in zanemarjene otroke je od l. 1907 od 1.288 K naraslo na 27.708 K 98 v v l. 1910.

Poglavje VI: Pouk, umetnost, znanost in omika. To poglavje kaže v primeri z l. 1907. pri stroških poviška za okroglo 384.000 K. Ako od tega poviška odštejemo odplačilo hipoteke na gledal. posloplju per 100.000 K, preostaja še 284.000 K.

Ta povišek se sumira iz teh le glavnih okroglih svot:

a) Užitki učiteljstva več	K 175.000
b) Pokojnine učiteljev	« 14.000
c) Podpore učiteljem	« 15.000
d) Podpore za zgradbe šol	« 15.000
e) Podpore za visoke šole	« 13.000
f) Izdaja šol. knjig	« 4.000
g) Razne podpore	« 46.000

Sa . . . 282.000

I. Mandelj: Nekaj številik iz kranjskega deželnega gospodarstva.

K svoti sub a) imam pripomniti, da je znašal
redni trošek za aktiv. užitke ljudskošolskih učit. l. 1907 1,162.934·70
" " " " " l. 1910 pa 1,290.720·03
tedaj leta 1910 več za 127.785 K 33.

kar pomeni 9.9% poviška. Učiteljsko osebje pa se je tudi pomnožilo in sicer za 10%. To kaže, da se povprečni akt. užitek posamezne učiteljske osebe ni prav nič pomnožil. Sicer pa o tem kaj več pozneje.

VII. Dež. kultura.

Povišek v letu 1910 znaša kron 444.000.
Velike, v računskem sklepu za leto 1907 se ne nahajajoče postavke so za nakup goved in prašičev . . . . . K 109.000
in pa stroški za Robež . . . . . « 172.000
Skupno . . . K 281.000

Ta dva izdatka za l. 1910 sta deloma kompenzirana s prejemki delnih vračil za oddano živino . . . . K 18.000
in prejemki od posestva Robež . . . « 125.000
Skupno . . . K 143.000

Nadaljni znatni poviški v l. 1910 se kažejo pri Grmski šoli . . . . K 24.000
pogozdovanju Krasa . . . . . « 12.000
agrarnih operacijah . . . . . « 15.000
in pa subvencijah . . . . . « 16.000

Nasprotno pa so posojila za obnovitev vinogradov, ki so znašala l. 1907 K 22.000, padla v l. 1910 na K 1.000.

VIII. Trgovina in obrt.

Ker se je kreiral obrtno-pospeševalni zavod in pa nižja trgovska šola, so stroški tega poglavja poskočili od 15.000 l. 1907. na 75.000 K v l. 1910.

Trgovska šola sama je od tega poviška konzumirala K 34.000, na obrt pa je odpadlo K 17.000. Izdatki tega poglavja niso še stalni, temveč bodo še jako znatno rasli.

I. Mandelj: Nekaj številc iz kranjskega deželnega gospodarstva.

IX. Občila. Upadek izdatkov pri občilih za K 50.000 nasproti l. 1907 je sploh samo navidezen, kajti velik del izdatkov za občila je izkazan v računu melioracijskega zaklada.

X. Dolgovi. Prvotni v rač. sklepu objavljeni znesek za l. 1907. je znašal v tem poglavju 1,591.967'10. Ker se je izvršilo izredno plačilo na račun dolgov v znesku 1,049.900 (glej rač. sklep. dež. zaklada za l. 1907 str. 55.) sem redne izdatke na K 542.067'10 znižal ter uvrstil odšteto svoto med izredne stroške.

Poglavje VIII. izkazuje za l. 1910. manj izdatkov za K 40.000, to pa zato, ker so prinosi za vseučiliški zaklad prenehali, preostal pa je letni prinos za železniški garancijski zaklad per K 50.000, ki pa preneha tudi že l. 1912.

XIV. Dež. elektrarna. Izdatek per K 135.157'39 v l. 1910 je nov. Ta izdatek na račun deželnih električnih podjetji je smatrati kot novemu podjetju dani predujem, kateri bo po najetju posojila za električne centrale vrnjen deželnemu zakladu.

III.

Primerjalni sumarični izkaz.

	1907		1910	
	K	h	K	h
Dež. zaklad.				
I. Redni dohodki	3,615.712	45	4,326.468	65
II. Izredni dohodki	1,016.713	91	804.673	28
III. Celotni dohodki	4,632.426	36	5,131.141	93
IV. Redni stroški	3,529.805	37	4,936.117	52
V. Izredni stroški	1,116.415	11	43.882	14
VI. Celotni stroški	4,646.220	48	4,979.999	66
Redno gospodarstvo (Svota I—IV) kaže . . .	85.907	08	609.648	87
Izredno gospodarstvo (Svota II—V) kaže . .	99.701	20	760.791	14
Celotno gospodarstvo (Svota III—IV) . .	13.794	12	151.142	27

Ta izkaz povzema sumarične svote dohodkov oziroma stroškov iz predidocih dveh izkazov.

Računsko je tedaj za l. 1907 primanjkljaj, za l. 1910 pa prebitok. Te končne svote se razlikujejo od onih, ki jih navaja poročevalec v sklepu dež. zaklada.

I. Mandelj: Nekaj številčk iz kranjskega deželnega gospodarstva.

Gospod poročevalec o računskem sklepu dež. zaklada (priloga 20 ex 1908 str. 54) nam za l. 1907 kaže dejanskega primanjkljaja 13.794 K 12 v, a za l. 1910 pa tudi primanjkljaj in sicer: 396.577 K 13 v (priloga 15 ex 910 str. 68). Kako to? To zato, ker ima za l. 1907 drugačno računsko kalkulacijo kakor za l. 1910.

Sledeči kalkulacijski izkaz najbolje pojasni, po kateri poti je prišel gospod poročevalec do deficita 396.577 K 73 v in nazadnje, kakor pravi, do »prav za pravega« deficita per K 89.187 K 10 v.

Kulucija za l. 1907 je moja, za l. 1910 pa poročevalčeva.

IV.

Kulucijski izkaz.

	1907		1910	
	K	h	K	h
A) Efekt celotnega gospodarstva (Izkaz III)	— 13.794	12	+ 151.142	27
B) Od svote A se odbije prejemek posojila v dotacijo blagajne (Glej Izkaz I, E a)	199.000	—	£ 47.720	—
C) Se pokaže primanjkljaj:	— 212.794	12	— 396.577	73
Ob tem dejanskem primankljanju je upoštevati sledeče izredne izdatke: 1907 odplačila dolgov per K 1,049.900 (glej Rač. sklep pro 1907 str. 55) in nakup obveznic per K 402.49 (glej Rač. sklep pro 1907 str. 48 pogl. XV) skupno 1,050.302.49. — 1910: plačila dolgov in investicije per K 307.390.63 (glej Rač. sklep pro 1910 str. 69). Za te svote se je premoženjska bilanca dež. zakl. v l. 1907 odnosno 1910 izboljšala, vsled tega se od primankljaja sub C odbije	1,050,302	49	+ 307.390	63
Po tem odbitku pokaže v konečnem efektu tekoče gospodarstvo:	+ 837.508	37	— 89.187	10

Za leto 1907 sem natanko sledil argumentaciji gospoda poročevalca v rač. sklepu za l. 1910. in postavil rezultate v gornji kalkulacijski izkaz. Ta pokaže, da ako se trdi, da ima l. 1910 »prav za pravega« primanjkljaja le 89.187 K 10 v, izkaže leto 1907 urvaževanja vreden prebitok 837.508 K 37 v, ne pa 13.794 K 12 v deficita.

Ta primerjava kaže, da je bilo poročevalcu na tem, da pokaže za l. 1910 kar mogoče ugoden gospodarski uspeh. Ne rekel

I. Mandelj: Nekaj številčk iz kranjskega deželnega gospodarstva.

bi besedice, da se je tako grupiranje številčk izvajalo tudi druga leta n. pr. za l. 1907. Če se pa enkrat grupira tako, drugič pa drugače, potem se ne dobi za primerjavo rač. sklepov raznih let enotna podlaga, kar ni dobro.

V naslednjih vrstah pokažem, da l. 1910 finančno ni bilo tako ugodno, kakor bi se po besedah gospoda poročevalca o rač. sklepu za l. 1910 dalo sklepati.

Iz primerjalnega izkaza III. je pri celotnem denarnem prometu dež. zaklada za l. 1910 razviden prebitek per K 151.142' 27. Ali kako je ta prebitek mogoč?

Mogoč je za to, ker se je seglo po rezervah in so se najela izposojila. Kasirale in v porabo nakazale so se sledeče glavnične rezerve:

1.) Zaklad za pospeševanje javnih del in podjetji	K 61.196'57
2.) Pokojninski zaklad za dacarje	« 46.853'34
3.) Naložena rezerva iz normalnošolskega zaklada «	41.712'—
4.) Pokojninski zaklad deželnih uslužbencev	« 59.204'57
5.) Ostanek še neporabljene rezerve iz zaklada 3% državnega posojila	« 4.225'63
Svota A	K 213.192'11

Pri lastnih, izven računa deželnega zaklada se nahajajočih zakladih pa so se najela sledeča posojila:

Pri vseučiliškem zakladu	K 120.880'—
Pri garancijskem zakladu dol. žel.	« 204.840'—
Pri meljoracijskem zakladu	« 222.000'—
Svota B	K 547.720'—

Skupna svota A in B . . . . . K 760.912'11

Ta znesek je deželni odbor v računskem sklepu odkazal med izredne dohodke in s tem dosegel, da kaže sklep celotnega gospodarstva deželnega zaklada za l. 1910 (Izkaz III.) prebitka — 151.142 K 27 h.

Recimo, da bi bila sredstva deželne blagajne močna in da bi za izplačila ne bilo treba blagajne dotirati; kaj bi bila morala deželna blagajna izplačati čez dejanske prihodke, ako bi ne bil dež. odbor kasiral nekaterih zakladov in tudi ne napravil dolgov pri lastnih zakladih?

I. Mandelj: Nekaj številkk iz kranjskega deželnega gospodarstva.

Račun je priprost:

Dohodkov je bilo (glej izkaz III)	K 5,131.141'93
odšteje se gornja svota	« 760.912'11
preostaja še dohodkov	K 4,370.229'82
v primeri s celotnimi stroški	« 4,979.999'66
—se kaže deficit	K 609.769'84

Deželni zaklad je po gornji kalkulaciji sklenil račun z efektivnim primankljajem . . . . . K 609.769'84
poročevalec dež. odbora računi efektivni primankljaj « 396.577'73
tedaj manj za . . . . . K 213.192'11

ker svote kasiranih zakladov smatra za izreden dohodek. Ta zadnja svota je pač izreden dohodek, ali pomisliti je, da se je deželna imovina zmanjšala za ta znesek.

Sicer pa pri prisoji, kako stojimo v deželnem gospodarstvu, ni merodajna edino le bilanca deželnega zaklada, temveč upoštevati je tudi imovina drugih zakladov, ki so del deželnega premoženja. Lahko se zgodi, da imovina deželnega zaklada vzraste v enem letu za stotisoče, a se na drugi strani izven računa dež. zaklada naredi za isto svoto novih dolgov in deželno premoženje ostane tam, kjer je bilo prej. Nasprotno ne pomeni deficit v rač. sklepu dež. zaklada, izgube na dež. premoženju, ako so se napravile na drugi strani investicije, ki tvorijo aktivum dež. posesti. —

Da dobimo celotno sliko o stanju deželnega gospodarstva, si moramo napraviti pregled o stanju vseh zakladov z njihovimi aktivni in pasivi ter konečnim saldo in nadalje upoštevati obstoječe javne dolgove dežele, ki nimajo obračuna v zakladih.

Sestavlil sem primerjalni izkaz o imovini vseh zakladov, izvzemši gasilski zaklad, ki bilancira redno vsako leto z aktivnim saldrom okroglih 10.000 K, a nima nič upliva na razmerje v tej primerjavi. Izpuščen je tudi ustanovni zaklad, ki pa sploh ne tvori nobenega deželnega premoženja.

V.

Primerjalni izkaz o imovini raznih zakladov.

Zap. št.	Ime zaklada	Imovina koncem oziroma aktivni saldo			
		1907		1910	
		K	h	K	h
1	Deželni zaklad	4,711.237	07	5,003.276	79
2	Melioracijski zaklad	2,988.239	08	1,476.466	37
3	Penz. zakl. okr. zdr.	34.972	87	31.483	98
4	Deželnokult. zakl.	18.374	54	3.778	—
5	Garanc. zakl. dol. žel.	1,110.091	50	1,390.742	70
6	Prisil. delavnica	188.249	91	90.974	97
7	Muzej I. zakl. (prvotni)	596.165	79	579.789	01
	II. „ (za reorganiz)	95.000	—	160.964	38
	III. „ (Smoletova zapušč.)	201.864	33	201.874	58
		893.030	12	942.627	97
8	Grm	141.088	57	154.047	18
9	„ šola	16.646	73	18.976	48
10	Norm. šol. zaklad	224.912	—	183.200	—
11	Gledal. zaklad	345.828	73	453.776	09
12	Zakl. bolnice	728.318	92	707.972	27
13	„ blaznice	174.240	30	163.720	30
14	„ porodnice	15.550	—	15.330	—
15	„ najdenišnice	14.600	—	14.600	—
16	„ pokojn. dež. uslužbencev	41.969	45	—	—
17	Učiteljski pokojn. zaklad	64.100	—	64.100	—
18	Zaklad za kredit. javnih del in podjetij	53.443	15	—	—
19	Pokojn. zakl. dež. dacarjev	46.687	90	—	—
20	Vseučiliški zaklad	583.857	03	703.650	03
21	Zakl. 3% drž. posojila	*)77.699	77	16.109	65
	Skupaj	12,473.337	14	11,436.832	78

Po tem izkazu je znašala skupna imovina:

koncem leta 1907 . . . . . K 12,473.337'14

koncem leta 1910 . . . . . « 11,436.832'78

tedaj tekom treh let pomanjšek imovine za . . K 1,036.504.36

Kolik je pomanjšek imovine v posameznih letih, t. j. l. 1908, 1909 in 1910 za vsako leto posebej, ne morem izračunati, ker ni-

*) Glej rač. sklep dež. zakl. str. 55 in letno poročilo za l. 1908 str. 262

I. Mandelj: Nekaj številčk iz kranjskega deželnega gospodarstva.

mam dotičnih računskih sklepov na razpolago. Po mojem utemeljenem prevdanku pa se največji del pomanjška nanaša na zadnje leto, t. j. leto 1910. V temu izkazu pa niso še upoštevani javni dolgovi s svojimi pasivi l. 1907 ozir. 1910. Tudi na to se moramo ozirati.

Najpoprej naj pa sledi skupna tabela o vseh dolgovih.

Dolgovi dežele.

	Stanje dolgov koncem					
	1907		1910		1911*)	
	K	h	K	h	K	h
1. Javni dolgovi :						
a) 4% oblig. dolg iz l. 1888 .	5,670.000	—	5,116.800	—	4,917.400	—
b) 4% melijor.posojilo iz l. 1907	4,000.000	—	4,000.000	—	4,000.000	—
c) 4 ¹ / ₂ % " " " " 1911	—	—	—	—	10,000.000	—
	9,670.600	—	9.116.800	—	18,917.400	—
2. Nejavni dolgovi :						
a) 3% drž. potresno posojilo	935.000	—	852.500	—	797.500	—
b) 4% posojilo pri „Ustř. B.“	702.804	32	646.935	66	626.788	18
c) 3% pos. pri „Kranjski hr.“	80.000	—	60.000	—	44.000	—
	1,717.804	32	1,559.435	66	1,468.288	18
3) Predujmi dež. zaklada pri drugih zakladih :						
a) pri garanc. zakl. dol. žel.	—	—	221.840	—	346.580	—
b) „ zaklad. 3% drž. posojila	200.000	—	—	—	—	—
c) „ melijoracijskem zakladu	—	—	222.000	—	1,508.600	—
d) „ vseučiliškem zakladu . .	—	—	120.880	—	—	—
	200.000	—	564.720	—	4,855.180	—

Nejavni dolgovi in predujmi deželnega zaklada pri drugih deželno imovino tvorečih zakladih so v primerjalnem izkazu V. pri dotičnih zakladih upoštevani, nasprotno pa niso upoštevani javni dolgovi. Te treba tedaj od imovinske svote predidóčega izkaza V. odšteti, da dobimo pravo sliko čiste imovine.

*) Podatke za l. 1911 sem povzel po govoru grofa Barbo v dež. zboru. „Grazer Tagblatt“ 15. februarja 1912.

I. Mandelj: Nekaj številčk iz kranjskega deželnega gospodarstva.

	1907		1910	
	K	h	K	h
Svota imovine zakladov	12,473.337	14	11,436.832	78
Odštevši svoto javnih dolgov	9,670.600	—	9,116.800	—
Preostaje čiste imovine	2,802.737	14	2,320.032	78

Ako primerjamo čisto imovino koncem l. 1907 . K 2,802.737'14
s čisto imovino koncem l. 1910 . . . . . « 2,320.032'78

se pokaže za konec l. 1910 zmanjšek čiste imovine za K 482.704'36

Glavna rezultata predidocih računskih izvajanj sta sledeča:

	1907		1910	
	K	h	K	h
1. Pravi gospodarski deficit dež. zaklada . . .	212,794	12	609.769	84
2. Čista imovina dežele	2,802.737	14	2,320.032	78

Čista imovina dežele se je zmanjšala tekom treh let za okroglo 480.000 K = 17'2%.

Iz te činjenice izhaja logična posledica, da smo na začetku pota, ki pelje navzdolu. Padanje čiste imovine v geometrični progresiji je neizogibno, ako se redni dohodki ne zvišajo ali pa izdatki ne skrčijo.

Nj treba biti prerok in vendar se s sigurnostjo sme trditi, da bo končna bilanca za samo leto 1911, pokazala še znatnejši upadek na čisti imovini, kakor zadnja triletna doba skupaj in facit vsega tega bo, — rebus sic stantibus — da bo skromna čista imovina prav v kratkem porabljena.

Predno razpravljam o nekaterih nujnih nalogah dež. gospodarstva, naj kot nekak intermezzo k tej suhoparni tvarini napravim par opazk k računskemu sklepu melioracijskega zaklada.

Melioracijski zaklad.

Ta zaklad ima svojo posebno zgodovino. Deželni zakon z dne 4. septembra 1900, zak. št. 20. ustanavlja »Zaklad za javna dela in povzdigo deželne kulture na Kranjskem«.

S tem zakonom dovoljeno posojilo 4 milijonov za fundiranje omenjenega zaklada se je najelo pri »Ustredni banki« leta 1907.

Posojilo je dala banka na podlagi v zakonu določenih kvartel in deželnega subsidijarnega jamstva.

Po sprejetju posojila pa se je ta zakon položil ad acta. Zaklad je dobil drugo ime in uporaba zakladovih sredstev se zakonovih določb ni striktno držala.

Leta 1909 je deželni zbor dal za to postopanje dež. odboru indemnitetu, a ob enem naložil odboru, da spravi stvar na zakonito podlago.

To se je izvršilo s zakonom iz l. 1911, ko se je ustvaril nov zakon za ustanovitev »deželnega melioracijskega zaklada«. Na podlagi tega zakona je dež. odbor temu zakladu nakazal neporabljeni ostanek teh štirih milijonov in poleg tega najel še 10 milijonov novega posojila.

Kako se je 4 milijonski melioracijski zaklad v letih 1907—1910 uporabljal, kaže sledeča tabela.

Pregledna tabela o glavnih izdatkih „Meljoracijskega zaklada“.

	1907		1908		1909		1910		Skupaj	
	K	h	K	h	K	h	K	h	K	h
1. Meljoracije in cestne zgradbe v l. 1900—1906 (Vračilo dež. zaklada)	892.277	32							892.277	32
2. Meljoracije in cestne zgradbe	92.883	18	658.372	94	3.083	74	340.094	79	1.391.684	65
3. Zboljšanje plavin					12.185	—	10.760	—	22.895	—
4. Zboljšanje pašnikov					2.530	50	6.731	30	6.731	30
5. Umeina gnojila							2.792	05	5.292	55
6. Podpore za zboljšanje travnikov							200	—	200	—
Nepovratni izdatki za cestne zgradbe in meljoracije	914.660	50	658.372	94	315.499	24	360.508	14	2.249.040	82
7. Obresti in upravnih prispevek od posojila	153.124	99	165.000	—	165.000	—	165.000	—	648.124	99
8. Upravni stroški (Po odbitku donoskov stavb. skladov)	14.640	—	17.938	—	22.947	—	36.982	—	92.507	—
9. Aktivum zaklada (po bilanci)	2.988.239	08	2.313.417	58	1.936.016	02	1.476.468	37	—	—

*) V tej svoti je K 718.313.888 pravih izdatkov za meljoracije, ostalo je vračilo obresti od prejšnjega zneska dež. zaklada.

**) V tej svoti za l. 1907 je tudi kurzna izguba pri realizovanju posojila pr K 75.000.

I. Mandelj: Nekaj številčk iz kranjskega deželnega gospodarstva.

Tabela je sestavljena po računskih sklepih melioracijskega zaklada za l. 1907—1910.

Skupni nepovratni izdatki v gradbene in melioracijske svrhe znašajo K 2,249.040'82 in sicer odpade na dobo 1900/1906 — 822.277'32, na dobo 1907/1910 pa K 1,426.763'50.

Čisti upravni stroški znašajo za 4 leta K 92.507'—. Ta izdatek utemeljuje poročilo k rač. sklepu za l. 1907 s tem, da je računski in stavbeni urad imel s zaračunbo odnosno s tehničnimi deli vsled obstanka tega zaklada pomnoženo delo. Pripomnil bi, da se mi to utemeljevanje z ozirom na deželni zakon z dne 4. septembra 1910 (§ 7) ne zdi popolnoma posrečeno. Razven tega si usojam k ravno tej postavki še malo opazko. Dočim se upravni donesek za plače tehnikov itd. preodkazuje dež. zakladu in se kakor tu v stroških, pri dež. zakladu med prejemki izkazuje, se pa vsakoletni strošek pod a) »Uprava zaklada« nahaja le v računu melioracijskega zaklada in ne tudi v prejemkih deželnega zaklada. Zakaj tako, si ne vem dati odgovora, kajti upravo tega zaklada vodi osebje dež. odbora in bi potemtakem bila obakrat jednaka zaračunba na mestu.

Neporabljeni ostanek melioracijskega posojila

koncem l. 1910 znaša po bilanci . . . . . K 1,476.466'37

Izdatek v melioracijske in gradbene svrhe

za celi čas pa . . . . . « 2,249.040'82

a) Skupno zneso to . . . . . K 3,725.507'19

b) Zaklad se je dotiral po odbitku kurzne dife-

rence po K 75.000 s . . . . . « 3,925.000'—

Odštejemo od te svote ono svoto sub a), preostaje K 199.492'81

Ta svota per K 199.492'81 je šla od kapitala za upravne potrebe zaklada in obrestovalne potrebščine 4 milijonskega posojila, v kolikor pasivnih obresti niso pokrili fruktifikati zaklada samega.

Ta prakтика pri plačevanju obresti se po kvartalah, ki jih določa melioracijski zakon iz l. 1911, neha, kajti v §§ 4 in 15 so te-le določbe:

»Potrebščina, ki jo provzročijo najeta posojila, se pokrije iz splošnih deželnih sredstev, v kolikor ne zadostujejo fruktifikati deželnega melioracijskega zaklada« (§ 4).

»Stroške za sestavo projektov kakor tudi stroške za stavbeno vodstvo je sprejeti v proračun stroškov« (sc. dotične zgradbe) (§ 15).

Z letošnjim letom je meljoracijski zaklad v sedanjem ustroju prenehal. Ostanek aktivnih sredstev tega zaklada se je izročil »deželnemu meljoracijskemu zakladu«, ki je bil ustanovljen s dež. zakonom od l. 1911.

Po tej kratki ekskurziji na drugo polje, se vrnimo zopet k glavnemu predmetu te razprave.

Pravega gospodarskega deficita pri dež. zakladu l. 1910 je bilo, kakor številke govore, brezdvomno nad 600.000 kron. Večjo našo pozornost mora pa vzbujati še ta okolnost, da je čista imovina dežele, katera sama na sebi ni velika, jela padati.

Da po ti poti naprej ne sme iti, je vsakemu jasno: — tekoče redne potrebščine dežele pokrivati s kapitalijami iz nabranega dež. premoženja ali pa iz najete glavnice, je silno nevarno. Jedno, dve leti gre tako, a potem se pride v zagato.

Toda glede ureditve dež. financ moče nikdo storiti odločnega koraka. Situacija je slična oni v povesti o sedmih Švabih.

No, pa razmere postanejo v kratkem take, da bo treba nekaj ukreniti. Delo v dež. gospodarstvu se je tako na široko zasnovalo, da na skrčenje izdatkov ni misliti. Nova deželna hiša, deželna klavnica, dež. elektriška podjetja, to so stvari, ki bodo že same zase zahtevale nekaj milijonov. Treba bo posojil. Pa to so enokratni izdatki. Redni vsakoletni zvišani izdatki (pa bodo potrebni, ko dobi novi cestni zakon Najvišjo sankcijo.*) Najmanj pol milijona bo treba več, kakor dosedaj. Regulacija učiteljskih užitkov bo pa provzročila višjo potrebščino drugega pol milijona.

O novi cestni službi in njeni potrebščini sem detajlirano razpravljal pred enim letom, zategadelj se tu ne bom ponavljal. Potrebno pa se mi zdi, da izpregovorim o pereči zadevi učiteljskih plač.

Ne upoštevajoč notorično bedo teh kulturnih delavcev, temveč iz ozira na obstoj ljudske šole, smatram materialno izboljšanje učiteljskega stanu kot najnujnejše.

Učitelji ginevajo. Povsod v izobraženih stanovih opazamo nadprodukcijo, le učiteljev je vsaki dan manj. In še manj jih bo. Ljubljansko učiteljsišče šteje letos v I. letniku — 18 gojencev. Vlada čuti, kako je s to rečjo in prišla je na misel, da zopet otvori

*) Cestni zakon je medtem že potrjen.

I. Mandelj: Nekaj številčk iz kranjskega deželnega gospodarstva.

pripravljalni tečaj, ki je bil odpravljen pred par desetletji. Tudi naval za vsprejem v žensko učiteljišče je nekoliko popustil.

Sledeči statistični podatki podkrepijo s suhimi številčkami ravnokar povedano.

Primerjalni izkaz**)

o prejemkih ljudskošolskih učiteljev (brez stanarine in brez ev. drag. doklade).

DEŽELA	učiteljski prejemki		Določena službena doba let
	najmanj	največ	
	kron	kron	
Bukovina	1600	2800	35
Češka	1600	2803	40
Dalmacija	1200	2400	35
		2330	
Galicija (krajevni razredi)	1000	do 3200	30
Goriško	1600	2400	40
Istra	1440	3200	35
Trst	1400	3000	40
Koroško	1200	3200	40
Kranjsko	1000	2080	40
Moravsko	1600	3000	40
Mesto Dunaj	1800	3400	40
Nižja-Avstrija	1600	2800	40
Gornja „	1600	2800	40
Salzburg	1200	2680	35
	1000	2800	
Štajersko (krajevni razr.)	do	do	40
	1400	3200	
Šlezija	1400	3220	40
Tirolsko	800	2000	40
Voralberg	1400	2900	40
Tirolska mesta : Innsbruck, Bozen, Brixen, Hall, Kufstein, Meran, Schwaz, Bregenz, Feldkirchen	2206	3500	40

***) Podatki so vzeti iz dela: Österr. Bürgerkunde, Verlag der Patriotischen Verlagsbuchhandlung, 2. Band. Stran 59 in 60.

Označeni prejemki so pa deloma že prenizki, ker so se prejemki ponekod lani in letos izdatno povišali (Nižja in gornja Avstrija, Koroško itd.)

Izkaz o številu kranjskega ljudskošolskega učiteljstva.

	Število		nasproti l. 1907		‰
	1907	1911	več	manj	
Kvalificirani učitelji	443	434 ^{*)}	—	9	0·9
Kvalificirane učiteljice	418	533	115	—	12·6
Nekvalificirani (oboji skupaj) . .	50	31	—	19	38·0
Skupno . .	911	998	87	—	9·5

Te številke o učiteljstvu govore tako razločno in glasno, da je vsak komentar odveč.

Instruktivno bi bilo podati še primerjalni izkaz o dohodkih in stroških, o odstotni visokosti deželnih davščin, o letnem deficitu, nadalje o dolgovih in čistem premoženju vseh avstrijskih kronovin. Tak sinoptičen izkaz bi nam podal odgovor na večkrat stavljeno vprašanje, ali se nam glede dež. financ godi bolje kakor drugim. Žal, da novejših rač. zaključkov in premoženjskih izkazov drugih deželá nimam vseh v rokah in objave c. kr. statistične centralne komisije o avtonomnih deželnih upravnih zastopstvih so tudi le fragmentarične, radi tega takega izkaza ne morem podati.

Napačno se mi pa zdi, da nekateri ali na podlagi absolutnega deficita ali na podlagi visokosti obstoječih dolgov te ali one dežele, brez ozira na relativno davčno moč in brez ozira na dež. čisto premoženje, presojujejo finančno stanje dotične in naše dežele, ker po ti poti pridejo do popolnoma napačnih rezultatov.

V Ljubljani meseca februarja 1912.

*) Razmerje učiteljev in učiteljic l. 1912 na Koroškem je sledeče:
1) učiteljev : 644, 2) učiteljic : 304, 3) skupno : 948.

Dr. Milko Brezigar

Konjunktura, kriza in depresija.

(Nadaljevanje.)

IV. Depresija.

Kriza poneha navadno že po treh, štirih mesecih; le redko krat traja po celo leto. Tem kratkim sunkom sledijo dolgo trajajoče posledice, ki tlačijo k tlom vse gospodarsko življenje skozi več let. Na drugi strani se razlikuje kriza od depresije in konjunktura po svoji nepravilnosti. Glede konjunktura smo postavili zgoraj, skoraj bi rekel, načrt, kako se razvije, kako stopnjuje; glede depresije bomo videli tudi nekaj sličnega. Kriza pa izbruhne naenkrat, ne pozna stopnjevanja ali razvoja. Konstatirajo se lahko različni pojavi, ki karakterizirajo krizo, a ni mogoče podrediti drugega drugemu ali pa izvajati drugega iz drugega, kakor smo n. pr. izvajali v času konjunktura visok diskont iz okoliščine, da se tedaj investirajo ogromne svote kapitala itd.

Ko preneha vihar krize, zavlada v gospodarstvu neko malodušje. Vsakdo misli na slabe čase in na velike izgube, ki so ga zadele v krizi, ter postane radi tega boječ in se ne upa več s takim poletom udeleževati gospodarskega življenja, kakor prej. Ne le psihično so podjetniki deprimirani, marveč jim je tudi absolutno nemogoče vzdrževati podjetja na isti stopnji kakor ob času viška konjunktura, zakaj trg ni več niti od daleč zmožen sprejeti ter brez težkoč in ovir oddati toliko blaga kakor prej; razen tega pa so cene tudi znatno padle.

Podjetnikom ne preostane drugega, nego urediti si proizvodnjanje po faktični konsumni zmožnosti gospodarstva, kar dosežejo z reduciranjem produkcije.

Kriza je napolnila vse one, ki se udeležujejo gospodarskega življenja, z bojznijo in z neko nezaupnostjo v vsa, naj si bodo tudi solidna podjetja. Posebno oni ljudje, ki se le posredno udeležujejo gospodarskega življenja na ta način, da zalagajo podjetnike s prihranjenim denarjem, kakor n. pr. potom komanditiranja, se zbojijo za svoje privarčevane novce in mislijo edinole na to, kako bi dvignili svoj denar iz takega podjetja, ki je po njihovem mnenju nezanesljivo, ter ga naložiti varno.

Nadaljuje se tedaj preseljevanje denarja, ki je pričelo z izbruhom krize, iz podjetij, ki se pečajo s produkcijo konsumnih in produktivnih predmetov, posebno iz takih podjetij, ki ne uživajo neomejenega kredita, v podjetja ali zavode, ki se pečajo samo ali pa pretežno z najbolj solidnimi posli, kakor so hranilnice, hipotečni zavodi ter solidne osrednje banke.

Vendar se ne more reči, da ta selitev denarja prisili podjetje k omejitvi produkcije, ampak direktni vzroki ležijo vse drugje; zakaj slišali smo, da se je trg izožil in raditega se morajo podjetja prilagoditi tej izpremembi s krčenjem produkcije.

Vzporedno s tema dvema pojavoma opazimo, da se je znatno zmanjšala množina v prometu nahajajočega se denarja. Eskomptna svota menjic se pri velikih bankah zmanjša; za sto in sto milijonov manj eskomptirajo banke v času depresije nego ob konjunkturi. Zavodi, ki imajo privilegij, izdajati bankovce, polnijo svoje predale z istimi, ker ne najdejo posla v gospodarstvu. Ravno tako se množe pri osrednjih bankah zaloge zlata in srebra. Število dolžnikov pade, akoravno bi se mislilo na prvi pogled, da se morajo v času depresije, to je v slabi letini za podjetništvo, dolgovi ravno povečati.

V času konjunktura je podjetništvo raztegnilo svoj delokrog s pomočjo tujega, izposojenega denarja. V času depresije pa izloči ta denar ter deluje večinoma z lastnim. Ta okolnost nam pojasnjuje pojav, da zadolženost ni kaka depresijo spremljajoča prikazen, ampak zadolženost podjetništva in blagostanje vseh sodelujočih interesentov podjetništva, torej kapitalistov in delavcev, sta si v direktnem razmerju.

Če pregledamo izkaze avstroogrške banke, vidimo, da se znatno poveča v času depresije zaloga zlata, medtem ko zaloga srebra ostane skoraj neizpremenjena; to pa radi tega, ker ima avstroogrška banka le gotovo vsoto srebra, ki sploh ne reagira na izpremembo v gospodarskem ciklu, ampak je stabilna. Veliko izpremembo zapazimo pri številu bankovcev, nahajajočih se v prometu. V času depresije se nahaja število v prometu se nahajajočih bankovcev vedno pod nivojem visoke konjunktura; izpreminja se sicer in reagira na posamezne četrtletne roke, vobče

pa se ne more povzdigniti visoko in nikakor doseči števila bankovcev v času visoke konjunktуре.

Najbolj občutno pa je prizadeta listnica menic v avstroogrski banki; skoro ravno s takimi dimenzijami, s katerimi se je polnila ob času konjunktуре, izpraznjuje se še v hitrejših korakih od krize dalje in doseže že v začetku depresije svoj skoro najnižji nivo, na katerem ostane z malimi izpremembami ob času četrletij skoro ves čas depresije, le proti koncu iste se začne polniti zopet z menicami.

O izpremembah diskonta nočem sedaj govoriti, ker posvetim temu vprašanju kesneje cel daljši odstavek.

Ravno ta pojav, da se zbira denar v obliki zlata ter v obliki bankovcev pri osrednjih denarnih zavodih, nam potrjuje hipotezo, da so se znatno skrčili in zmanjšali gospodarski opravki od časa konjunktуре. Ves oni denar, ki je sedaj nakopičen v centralnih zavodih, je poprej cirkuliral od producenta do konsumenta in obratno in vsaka od najmanjše do največje vsote je našla dobičkanosno zaposlenost, vkljub temu, da je bil denar tedaj, kakor smo slišali, jako drag. V času depresije pa je denar jako poceni in sicer najcenejši med časom celega gospodarskega cikla, a mora ležati nezaposlen. Če služi produkciji, je dobiček manjši, kakor ob času draginje denarja.

Poglejmo v podjetništvo ob času depresije.

Vsled strahu in bojazni pred podjetništvom se le malokdo odvažajo ter sklone založiti večji kapital v kako sicer solidno podjetje. Zato opazimo v času depresije, da je podjetniški duh popolnoma deprimiran. Število novih podjetij bodisi v številnem ali pa v dinamičnem oziru pade v primeri z visoko konjunkturo rapidno. Tedaj so vzrastla podjetja spričo visokih dobičkov in velikega navdušenja kar čez noč. Ni sicer mogoče fiksirati, na kak nivo mora pasti število novih podjetij za časa depresije; to je odvisno od posameznega gospodarstva. Za naše raziskavanje pa je važno in dovoljno konstatiranje, da je tudi podjetništvo v tesni zvezi z gospodarskim ciklom.

Kapitalistično razvite države čutijo mnogo bolj izpremembe gospodarskega cikla, nego države, ki se bavijo večinoma s poljedelstvom, kjer igra konjunktura, kriza in depresija le manj važno vlogo, zakaj tu je odvisno blagostanje v prvi vrsti od letine. To okolnost je treba vpoštevati, ako hočemo sklepati iz števila in obsežnosti na novo ustanovljenih podjetij na gospodarski stadij.

Značilna za konjunkturo je bila okoliščina, da je rastla produkcija anorganičnih tvarin, zlasti železa in vseh predmetov iz železa ter premoga od dne do dne in da je trg absorbiral vse to blago vkljub visokim cenam gladko in brez težkoč, in videli smo, da je ravno to dejstvo provzročilo krizo. Naravno je tedaj, da bodo provzročitelji krize najbolj trpeli vsled nje in vsled depresije, ki je le nekako njena posledica. In res, železninska produkcija se zmanjša, plavži, ki so prej delali na vso moč noč in dan brez počitka in so vkljub največjim naporom le težko zadoščali trgu, so sedaj manj zaposleni. Mnoga velika podjetja, ki imajo po več takih plavžev, morajo za časa depresije ugasniti nekaj peči in morejo delati le z ostalimi, zakaj trg je nezmožen prevzeti vse blago, ki bi ga producirali vsi plavži. V časopisih in gospodarskih revijah čitamo pogostokrat, da je moralo to ali ono podjetje ugasniti enega, dva ali pa še več plavžev, torej produkcija železa znatno pada. Navadno je razlika med produkcijo v času konjunkturo in depresije jako velika, a vendar ne doseže začetkoma depresije svojega najnižjega stališča in to iz razloga, ker se sklepajo pogodbe za dobavo železa že za mnogo časa vnaprej, in pridejo torej do realizacije ravno v začetku depresije pogodbe iz najvišje konjunkturo. Od sedaj naprej pada polagoma produkcija železa približno do srede depresije, navadno poldrugo do dve leti, tako da doseže dve leti po višku konjunkturo najnižjo produktivno množino in od tedaj naprej vstaja iznova. Skoro isto pot koraka produkcija premoga, vendar z razliko, da nastopi depresija produkcije premoga s svojim najnižjim nivojem šele kesneje nego depresija železa.

Proti koncu depresije pa se producira vedno več železa; trg postaja bolj in bolj dovzeten, tako da producenti prodajo brez težkoč celo svojo, že povečano (v primeri z najmanjšo množino) produkcijo. Karakteristično je za ta stadij (namreč za konec depresije), da se produkcija poveča tako, da doseže množina železninskih produktov malodane oni kvantum, kakor ob najvišji konjunkturi, a cene so še vedno nizke, le malo ali nič višje, kot ob najhujši depresiji.

Nerazumljivo je morda marsikomu, kako more doseči množina produciranega železa v razmeroma jako kratkem času po svojem najnižjem stanju nivo ravnokar preteklega viška konjunkturo. Nejasnost izgine, če pomislimo, da živimo v dobi, ko igra železo v gospodarstvu najvažnejšo vlogo, ko se vse lesene

konstrukcije nadomeščajo z železnimi itd. Ta proces se lahko zasleduje posebno v Nemčiji in Zedinjenih Državah severne Amerike, pa tudi pri nas v Avstriji.

Ob konjunkturi se dvigne produkcija onih predmetov, ki so odločeni direktno za konsum, le malo in vsaj gotovo ne v takem razmerju kakor produkcija železa ali premoga, in razumljivo je tedaj, da tudi depresija ne vpliva v taki meri na trg teh predmetov, kakor na železo. Množina sladkorja n. pr., ki jo konsumira eno gospodarstvo ob depresiji, je navadno le malo manjša, kakor za časa visoke konjunktore. Ravno tako se godi tudi z obleko, obuvalom itd. Glede konsuma in cene žita naj le omenim, da je odvisna prva in druga skoraj edinole od žetve, tako da ne pride v poštev niti konjunktura niti depresija. Glede obleke in drugih direktnemu konsumu namenjenih predmetov moram omeniti, da vpliva depresija le neznatno na njih cene, medtem ko rapidno pade cena železa in premoga ob krizi in tej sledeči depresiji.

Tudi na drugih poljih se poznajo znaki otrpnelosti gospodarskega življenja ob krizi. Znano je, da je borza najbolj občutljivo merilo vsake izpremembe v gospodarskem življenju; in radi tega je tudi samoobsebi razumljivo in naravno, da se uveljavijo tudi na borzi posledice depresije. Tako vidimo, da padejo vrednosti akcij onih podjetij, ki so najbolj prizadeta po depresiji, kakor podjetja z železom in premogom, nadalje manjše solidne banke in podjetja, ki se pečajo s prevažanjem: parobrodne družbe, železnice itd. Značilno pa je, da stremijo navzgor skoro vsi kurzi, ki so trpeli pod depresijo mnogo preje, nego nastopijo početki bodoče konjunktore. Zakaj tedaj prinašajo časopisi poročila o povečanju produkcije železa in premoga, katera nastopi že pred koncem depresije. Tudi tukaj opažamo, da notirajo kurzi nekaterih akcij skoraj ravno toliko, kakor ob višku konjunktore.

Države, ki izvažajo velik del svoje produkcije in ki jim je neobhodno potreben izvoz fabrikatov, so občutno prizadete vsled depresije tudi zato, ker se zmanjša množina izvoza. Tako se n. pr. na Angleškem opaža, da je tekom pretečenega stoletja vsakokrat, ko je nastopila kriza in za njo depresija, padla vrednost izvoženega blaga, dočim se je obdržal uvoz približno na isti višini, kakor ob času viška konjunktore; zakaj industrijsko visoko razvita država, kakor je Anglija, uvaža večinoma sirovine vsake vrste in med temi v pretežni večini živila, katerih konsum se skrči prav malo tudi v času depresije. Izvažajo pa se iz takih

držav ponajveč dovršeni fabrikati, ki najbolj občutijo posledice depresije. Ta pojav služi kot merilo gospodarskega cikla samo pri onih državah, ki izvažajo ogromne množine vsakovrstnih dovršenih fabrikatov, kakor Anglija in v novejšem času Zedinjene Države v Ameriki, Nemčija in dr.

Kakor se vidi, zadene depresija jako občutno ter materialno oškoduje, včasih celo popolnoma uniči nekatera industrijska podjetja. Na drugi strani pa ima tudi depresija nekatere dobre strani za industrijo. Dočim se v dobrih časih, dobrih letinah ne gleda na malenkosti in se dela navadno bolj ekstenzivno, se ravno v času depresije nudi podjetništvu prilika revidirati podjetja v tehničnem in gospodarskem oziru. Za visoke konjunktуре, ko so cene visoke, mora gledati podjetnik v prvi vrsti na to, kako bi produciral mnogo blaga, dobro se zavedajoč, da mora nemudoma porabiti priliko, zakaj možno je, da se razmere izpremene, in radi tega nima časa, popravljati stroje, renovirati stavbe itd. V tem slučaju bi namreč moral produkcijo za nekaj časa zmanjšati. Ob času depresije pa, ko so cene nizke, ko je trg tako nedovzeten za blago, tedaj se lahko pregledujejo stroji, renovirajo stavbe itd., akoravno mora raditega počivati obrat pri večjem ali manjšem delu podjetja.

Ta čas je torej najbolj sposoben za popravljanje, a še bolj dovzeten za nove iznajdbe. Vsak podjetnik izkuša radi nizkih cen blaga zmanjšati stroške produkcije, kar doseže najlaže s kako novo iznajdbo. Razen tega morajo misliti podjetniki na to, kakim potom bi reducirali še druge stroške produkcije, n. pr. tako, da vpeljejo bolj enostavne proizvodjalne načine, da si tem potom prihranijo proizvodjalne moči, nadalje da izkušajo uporabiti in zaposliti vse proizvodjalne sile. S tem početjem koristijo podjetniki v prvi vrsti samim sebi, v drugi vrsti pa tudi občnemu gospodarstvu, ker stremijo za tem, da bi proizvodjali ravno toliko ali pa še več produktov z manjšimi produkcijskimi močmi, to je z manjšimi stroški.

Tudi v gospodarsko-družabnih ozirih se izboljšajo vsled depresije pozicije podjetništva. Vsled nizkih cen in izoženja trga postane konkurenca med posameznimi podjetniki zelo občutna in ne preostane jim drugega, kakor prodajati vedno ceneje ter tako obdržati produkcijo na primerni višini. Tako početje pa jim ne prinese nikakega dobička, ampak le izgubo. Da bi se izognili tej nepriliki, dogovorijo se v zmislu, da sorazmerno zmanjšajo pro-

dukcijo ter s tem obdrže cene na višini, ki je potrebna za kritje produkcijskih stroškov in za razmeroma nizek dobiček. Posebno v zadnjem času vidimo, da se zateka podjetništvo k takim pripomočkom. V ta namen razdeli na posamezna podjetja gotov kvantum produkcije in ohrani na umeten način primerne cene, ki so sicer nižje, nego ob času visoke konjunktуре, pa še vedno dobičkanosne. Ravno depresija je oni stadij gospodarskega cikla, ki je najbolj ugoden za združevanje podjetnikov v posamezne skupine. Kartel za kartelom nastaja ter varuje podjetništvo pred hudimi posledicami gospodarske onemoglosti. Karteli so pogostokrat neka protiutež proti izpremembam gospodarskega cikla. Kakor vidimo, se jim do danes ni posrečilo odstraniti izprememb med konjunkturo in depresijo ter njunih posledic. Dosegli so pač to, da obvarujejo posamezna podjetja prevelikih materialnih izgub in da porazdele izgube v času depresije sorazmerno na posamezna v kartelih združena podjetja.

S tem je zaključen gospodarski cikel, obstoječ iz konjunkture, krize in depresije in dospeli smo zopet na ono mesto, od koder smo začetkoma izšli. Po depresiji se začne zopet nov gospodarski cikel, ki prične s prvim stadijem konjunkturne dobe.

V prvih treh točkah smo opazovali znake konjunkture, krize in depresije. Videli smo, v kakšnem redu sledi drug pojav drugemu ter smo opazovali bolj na splošno znake posameznega dela gospodarskega cikla. Na podlagi dotičnih podatkov se lahko orientiramo, v katerem stadiju gospodarskega cikla se nahajamo, ali plovemo proti višku konjunkture in se bližamo boljšim časom, ali pa smo neposredno pred krizo itd.

Za vsacega, ki je odvisen od valovanja gospodarskega cikla, je neprecenljive važnosti, da sploh pozna to valovanje ter da vè, kako sledi drug stadij drugemu. Seveda bi bilo toliko večjega pomena za vsacega, ki je le količkaj odvisen od opisanih izprememb v narodnem gospodarstvu, torej posebno za trgovca in industrijalca, če bi mogel določiti z aritmetično gotovostjo, na kateri stopnji konjunkture se nahaja, koliko časa bo trajala konjunkturna doba, kako visoko se bo vzpela, kedaj prične kriza, s kako silo bo reagirala potom svoje destruktivne moči na razvoj gospodarstva, katerega je ustvarila predidoča konjunkturna doba itd. Težko je iznajti take pripomočke, ki bi nudili aritmetično gotovost. Vendar je mnogo faktorjev narodnega gospodarstva, ki so tako tesno spojeni z njim, da korakajo vedno

vzporedno z razvitkom narodnega gospodarstva in reagirajo takoj na vsako njegovo izpremembo. Ti faktorji odgovarjajo točno na vsako izpremembo trga, na vsako izpremembo produkcije in konsuma. To so bistveni faktorji današnjega narodnega gospodarstva, na katerih ono temelji. K sreči imajo ti faktorji lastnost, da reagirajo vidno na izpremembe na gospodarskem polju, tako da jih lahko zasledujemo. Najvažnejši faktor današnjega narodnega gospodarstva je denar. Vreden je toliko bolj našega zanimanja, ker so razvidne njegove fluktuacije, bodisi glede cene ali množine, nahajajoče se v prometu. Brez truda konstatira tudi nevesč človek ceno svetovnega in domačega denarja, t. j. obresti in množino vsakokrat v prometu se nahajajočega denarja. Zadostuje le vpogled v večji časopis.

Preiščimo tedaj, kateri pojavi na denarnem trgu so merodajni kot merilo gospodarskega cikla in uvrstimo te pojave tako, da bodo tvorili merilo konjunktura, krize in depresije.

V. Diskont in gospodarski cikel.

V času naturalnega gospodarstva, ko so se izmenjavali na trgu pridelki naravnost za pridelke, ne da bi nastopilo kako drugo blago s posredovalno vlogo, v onem času tedaj, ko je obstojala metamorfoza v obliki: blago — blago (po Marxovi teoretični formulaciji), je bil denar izključen iz prometa in radi tega je bil kot posredovalno sredstvo brezpomemben. V sedanjem času pa, ko se vrši tržna metamorfoza v obliki: blago — denar — blago, je postal denar za gospodarstvo neobhodno potreben faktor. Ker se vrši ves gospodarski promet s posredovanjem denarja, mora biti denar ne le približno takega pomena, kakor kakršno si bodi že drugo važno blago, ampak mora zavzemati, ker igra svojo posredovalno vlogo pri vseh gospodarskih činih, v gospodarstvu najvažnejše mesto. Če zasledujemo nadalje ozko vez med denarjem in gospodarskim razvitkom, med krizo in konjunkturo, bomo videli, da pada in se vzdiguje in še celo, da se mora vzdigovati in padati cena denarja vzporedno z gospodarsko konjunkturo, krizo in depresijo. Ta hipoteza ne velja absolutno, ampak pod gotovimi premisami, o katerih bom kesneje obširneje govoril.

Ker se mora cena denarja izpreminjati vzporedno z gospodarskimi izpremembami, je možno torej že po ceni denarja — seveda

pod gotovimi premisami — nujno sklepati na gospodarski položaj, to je v katerem stadiju v konjunkturi, krizi ali depresiji se nahajamo. Ta lastnost denarja je za naše raziskovanje velike važnosti, 1) ker je jako lahko dognati ceno denarja in zadostuje v to svrho pregledati borzno poročilo, ki konstatira natančno ceno denarja; in 2) ker je cena denarja najbolj zanesljivo merilo splošnega gospodarskega stanja. Cena denarja je torej merilo za konjunkturo, krizo in depresijo.

V naslednjem dokažemo na podlagi obširnih statističnih podatkov, da se mora dvigati in padati cena denarja vzporedno s splošnim gospodarskim ciklom, nadalje da je cena denarja merilo gospodarskega položaja. Sedaj pa, preden se spustimo v to dokazovanje, se pomudimo še pri faktorjih, ki so važni za določitev cene denarja.

Cena in na trgu ponujana množina blaga sta si v nasprotnem razmerju. Večja množina blaga iste vrste pritiska ceno k tlom, in manj blaga kakor je, višja je cena. Nadalje je cena blaga odvisna od povpraševanja po njem. Če kombiniramo oba ta faktorja, pridemo do zaključka, da je cena rezultanta, ki jo določata komponenti, obstoječi iz množine na trgu ponujanega blaga in iz povpraševanja po njem. Principielno so si v tem edini vsi narodnogospodarski teoretiki. Poglejmo pa, če velja to, kar smo ravnokar za vse vrste blaga konstatirali, tudi za denar. Če bi bila cena denarja od ravno istih faktorjev odvisna, kakor ostalo blago, in če bi ravno tako reagirala na vse pojave, tedaj bi morala cena denarja — to so obresti, diskont denarja — vzporedno z v prometu se nahajajočo množino denarja padati in vstajati, seveda pod pogojem, da je ostalo povpraševanje neizpremenjeno.

A temu ni tako, ampak cena denarja je v prvi vrsti odvisna od popolnoma drugih momentov, nego v prometu se nahajajoče množine denarja. Predvsem moramo vpoštevati in uvaževati, da denar ni niti produktiven niti konsumptiven predmet, ampak nam služi samo kot prometno posredovalno sredstvo. Denar le posreduje in olajšuje menjavo med dajatvijo in dajatvijo, med dajatvijo in delom in obratno ter med delom in delom.

Ako kupim železo, si ga nabavim radi tega, da ga uporabim v kak produktiven namen, denarja kot takega pa ne morem uporabiti direktno niti v produktiven niti v konsumptiven smoter, ampak služi mi v to, da si ž njim nabavim produktivna ali konsumptivna sredstva. Že iz tega svojstva se vidi, da je denar sam

zase brez vsake relacije napram kakemu drugemu blagu popolnoma brezpomemben. O pomenu denarja smemo govoriti šele tedaj, ako ga spravimo v posredovalno razmerje, to je v promet. Brez prometa je denar gospodarska ničla in nasprotno brez denarja oz. njegovih surogatov je današnji gospodarski promet nemogoč. Torej vsoto denarja, ki je potrebna gospodarstvu za rēden in normalen obrat, določi p r o m e t.

V naslednjem preiskovanju bomo videli, da je promet odločilni faktor za ceno denarja. Pri današnjih gospodarskih razmerah kurzirajo kot denar bankovci, zlato in srebro. (Z ozirom na neznatnost bakrenega in niklastega denarja ga nočem vpoštevati.)

Če bi veljalo za ceno denarja ravno to, kar velja za drugo blago, da se namreč določi cena kot rezultanta dveh enakih komponent, to je v prometu se nahajajoče množine in povpraševanja, bi morala biti cena denarja ravno tako občutljiva za izpremembo množine, kakor za izpremembo povpraševanja. Cena denarja pa reagira le malo na izpremembo množine, odvisna je v prvi vrsti od povpraševanja, nasprotno pa je od množine denarja pa v taki meri neodvisna, da ne pride množina denarja mnogokrat niti v poštev, ampak da celo raste cena vkljub pomnoženju svoti v prometu nahajajočega se denarja, namesto da bi padala. Denarni trg kaže tendenco, zvišati ceno denarja tedaj, ko ga je največ v prometu. Takrat pa, ko odteka denar iz prometnih žil v centralne banke, pade rapidno njegova cena, kar je tudi razumljivo; zakaj denar pride zopet nazaj v banke, ko ne najde zaposlenosti, to je tedaj, ko vlada depresija v gospodarstvu.

Ker regulira v kontinentalnih državah po ena banka ves denarni promet, bodisi v zlatu ali pa v bankovcih (papirju), zasledujmo ta promet in bomo videli, da je upravičena gornja trditev, namreč, da je denar tedaj najdražji, ko ga je največ v prometu, najcenejši, ko je nakopičen v osrednji banki.

Za vzgled navajam podatke avstro-ogrske, nemške državne in francoske banke, a stanje vsake banke z dne 31. decembra posameznega leta.

Število, ki je navedeno v oddelku pod bankovci v prometu, pove koliko milijonov kron, mark, oz. frankov je vsaka posamezna banka imela v prometu, in oddelek »diskont« pove, koliko obresti so morali odjemalci bankovcev plačati banki za izposojeni denar.

Avstro-Ogrska banka, stanje dne 31. decembra v mil. kron:

Leto	1906	1907	1908	1909	1910	1911
bankovci v prometu	1982	2028	2113	2188	2376	2541
diskont	4½	6	4	4	5	5

Nemška državna banka, stanje dne 31. decembra v mil. mark:

Leto	1906	1907	1908	1909	1910	1911
bankovci v prometu	1776	1886	1975	2071	2073	2251
diskont	7	7½	4	5	5	5

Francoska banka, stanje dne 12. decembra v mil. frankov:

Leto	1906	1907	1908	1909	1910	1911
bankovci v prometu	4664	4806	4928	5166	5152	5310
diskont	3	4	3	3	3	3½

Iz teh podatkov vidimo, da ima gospodarstvo tendenco, povečati od leta do leta prometu služeče število bankovcev, a nikakor ne moremo konstatirati, da bi bil denar dražji tedaj, ko ga je manj v prometu in cenejši tedaj, ko ga je več, ampak obratno: denar je znatno podražen pri vseh treh svetovnih bankah leta 1907 in v ravno tem letu se je število v prometu nahajajočih se bankovcev znatno pomnožilo.

Ta okolnost torej dokazuje, da je denar najdražji, ko ga je največ v prometu. To bomo še pozneje uvaževali, zato to poudarjam na tem mestu.

Tudi iz drugih dejstev se pride do ravno istega zaključka. Leta 1909. se je uvozilo v Nemčijo približno 35 mil. mark v zlatu več, kakor se je izvozilo, a leta 1910. je presegal uvoz za 150 mil. izvoz, tako da je nemški denarni trg za 150 mil. mark v primeri z letom 1909 obogatel, medtem ko leta 1909. samo za 35 mil. v primeri s prejšnjim letom; a vkljub temu niso bile obresti nižje, ampak privatni diskont je notiral 1909. povprečno nižje nego leta 1910.

Privatni diskont v tehničnem pomenu besede ni nič drugega, nego obresti za na borzi izposojeni denar.

Ravno radi tega, ker je cena denarja kolikor toliko neodvisna od množine denarja (nota bene ne pa od množine in vrst denarnih

surogatov, kakor: menic, čekov, nakaznic in od kredita sploh), je cena v denarja bogatih državah neznatno nižja, nego v onih, ki so relativno revnejše. Kot najbogatejša država, kar se tiče denarja bodisi v zlatu, srebru ali bankovcih na svetu, je znana Francoska. Če primerjamo to državo z Angleško, ki je znana kot svetovni trg in zalagateljica zlata, kjer se tudi določuje njegova absolutna cena (namreč cena zlata kot blaga), bomo videli, da pride na vsakega Francoza okoli 230 frankov zlata, na vsakega Angleža le približno 85 frankov. To razmerje je vladalo leta 1908. Razen tega ima francoska banka eno milijardo srebra v svojih depozitih, jako mnogo srebra kroži tudi v prometu; nadalje izda francoska banka mnogo več bankovcev, nego angleška. Vključ tem ogromnim vsotam v bančnih zalogah in v prometu nahajajočega se denarja je vendar diskont na Francoskem le malo nižji, nego na Angleškem. Poglejmo si izkaze obeh dveh svetovnih denarnih zavodov glede zlata, bankovcev v prometu in diskonta:

Francoska

leto	zlatu v milijonih	bankovci v prometu frankov	diskont
1906	2737	4664	3
1907	2692	4806	4
1908	3424	4928	3
1909	3543	5166	3
1910	3287	5214	3
1911	3206	5310	3 $\frac{1}{2}$

Angleška

leto	zlatu v milijonih	bankovci v prometu funtov sterlinov ¹⁾	diskont
1906	33	35	6
1907	34	38	7
1908	34	28	2 $\frac{1}{2}$
1909	36	23	4 $\frac{1}{2}$
1910	36	27	4 $\frac{1}{2}$
1911	32	29	4

¹⁾ Angleški funt sterlin velja 24 K ali 25:25 frankov itd.

Velika razlika med francoskim in angleškim diskontom je nastala leta 1906 in 1907. radi tega, ker je bila tedaj konjunktura jako visoka.

Leta 1908. je bil diskont še celo nižji na Angleškem, nego na Francoskem. Pomisliti moramo vrhutega, da je bilo v prometu na Angleškem meseca marca 1908. le približno 30 mil. funtov sterlinov, to je 750 mil. frankov v bankovcih, medtem ko na Francoskem približno 5 milijard frankov v bankovcih, to je skoro 7krat večja svota. V to svoto ni všteta ogromna množina zlata in srebra. Vpoštevanja vredna je tudi okolnost, da je promet na Angleškem gotovo petkrat večji, nego na Francoskem.

Ta pojav pa si moremo razlagati iz sledečega: Na Angleškem služi denar kot prometno sredstvo le v bolj priprostem prometu, kakor n. pr. v nakupovanje malenkostnih vsakdanjih potrebščin, izplačevanje delavcev itd. Večji trgovci in industrijci pa se pri svojih tržnih transakcijah ne poslužujejo denarja, ampak večinoma čekov in drugih takih denarnih surogatov. Ko je tedaj leta 1906. in posebno naslednjega leta prišla konjunktura do vrhunca, se je porabilo mnogo več denarja v kritje takih malih obveznosti. A ker je denarna zaloga tako neznatna napram prometu angleškega trga, se še vsak še tako neznamen povišek potrebe po tekočem denarju občutno pozna v centralnem zavodu, ki mu ne preostaja drugega, da se obvaruje prehitrega in prehudega posušenja, nego zvišati diskont. Francoska banka s svojo ogromno zalogo tekočega denarja občuti samo malo one izpremembe na denarnem trgu, in nikdar niso izpremembe v stanu s tako silo naštopiti, da bi primorale osrednjo banko v znatno zvišanje diskonta. Zatorej vidimo, da Angleška banka ob času konjunktura relativno mnogo bolj poviša diskont, nego Francoska, ki je v tem oziru stabilnejša.

Ker ni odvisna absolutna cena denarja, to je cena denarja, ki se nam kaže v obrestih (nasproti temu je relativna cena: cena denarja z ozirom na cene blaga), edinole od rezultante, ki jo tvorita komponenti: na razpolago dana množina in povpraševanje, si pogledjmo, od katerih momentov je ona odvisna in kako se izpreminja tekom konjunktura, krize in depresije.

Kakor sem že prej s številkami dokazal, ima eno gospodarstvo relativno in absolutno mnogo denarja, drugo gospodarstvo razpolaga pa z majhno, bodisi relativno bodisi absolutno množino, a absolutne cene denarja so vendar le neznatno različne. Iz tega

sledi, da se gospodarstvo sčasom prilagodi množini denarja in da izhaja v normalnih razmerah skoro ravno tako z majhno kakor drugo gospodarstvo z mnogo večjo svoto denarja.

Normalne razmere so včasih koncem depresije in tekom prvih dveh stadijev konjunktura. A kar nas tu zanima, so variacije cene denarja enega in istega gospodarstva tekom gospodarskega cikla. Da si bomo lažje predstavljali valovanje diskonta, naj navedem daljši pregled obresti in sicer 1) povprečno obrestovanje avstro-ogrške banke v posameznih letih, 2) povprečno obrestovanje denarja na dunajski borzi (privatni diskont) in 3) povprečno obrestovanje denarja na berlinski borzi tudi v posameznih letih.

leto	Privatni diskont		
	Diskont avstroogrške banke	dunajske borze	berlinske borze
1897	4.000	3.68	3.08
1898	4.159	3.94	3.55
1899	5.036	4.74	4.45
1900	4.578	4.34	4.41
1901	4.081	3.65	3.06
1902	2.548	2.72	2.19
1903	3.500	3.01	3.01
1904	3.500	3.14	3.14
1905	3.730	3.32	2.85
1906	4.332	4.12	4.04
1907	4.896	4.68	5.12
1908	4.249	3.87	3.52
1909	4.000	3.33	2.87
1910	4.210		

Predvsem opazimo, da se diskont izpreminja in sicer se vzdiguje od leta 1897. do 1899. še precej naglo ter doseže leta 1899. svoj višek, potem pa pada rapidno do 1902., 1903., od tu naprej vstaja polagoma sicer ne enakomerno, a vztrajno, dokler ne doseže leta 1907. vrhunca, potem pa zopet pada.

Zapustimo za trenotek ceno denarja ter pogledimo posamezne stadije gospodarskega cikla tega časa. Doba med letom 1895.—1899. je bila za industrijo jako ugodna. Kakor bomo še kasneje videli, so se v tem času v Avstriji, v Nemčiji in v drugih industrijalnih državah ustanovila mnoga javna podjetja, sezidale mnoge stavbe, izkopala mnogo večja množina rude ter

izlilo mnogo več železa, nego v prejšnjih letih, ter se uporabilo to železo le deloma v konsumtivne, večinoma pa v produktivne namene. Premogokopi so znatno povečali množino izkopanega premoga ter ga spečali bodisi v konsumtivne ali produktivne namene.

Znano je, da uvažajo industrialne države surovine ter izvažajo fabrikate, in radi tega vidimo, da se je med tem časom uvozilo mnogo več surovin, ki so potrebne za industrijo, ter se je povečal izvoz fabrikatov. Sploh so industrialna podjetja v tej dobi znatno razširila svojo produkcijo, ustanovila so se nova produkcijska podjetja, in vsako podjetje posebej je več produciralo, nego prej. Ne samo to, da se je več produciralo, ampak cene so znatno poskočile, posebno pa cene v nadaljnjo produkcijo določenega materiala, to je posebno železa in vseh železnih predmetov.

To je kratka slika tedanje dobe, dobe konjunktura, ki je dosegla svoj višek leta 1899. Vidi se, da je moralo od dne do dne rasti povpraševanje po denarju, zakaj, kakor omenjeno, splošen promet se je razširil in cene so poskočile.

V takih razmerah je jasno, da mora absolutna cena denarja poskočiti ne sicer zaradi tega, ker so cene drugega blaga tako poskočile, ampak ker razširjeni promet zahteva na enkrat (v teku nekaj let) mnogo večjo svoto denarja.

Naš gospodarski sistem pa ni tako gibčen, da bi mogel zadostiti tekom tako kratkega časa znatno povečani potrebi denarja, potem njega surogatov, to je nakaznic, čekov itd. Gospodarstvo se le po dolgem času prilagodi novim razmeram.

Pa še iz drugega razloga je morala cena denarja poskočiti. Cene vsega blaga so poskočile. Producent si napravi proračun na podlagi teh visokih cen blaga ter je voljan radi upanja, da mu bode možno prodati tako drago svoje pridelke, plačati višje obresti za denar, ki si ga izposodi v svrhu produkcije. Ta okolnost ni povzročiteljica, ampak movens višjega diskonta je nenadno razmerno večje povpraševanje po denarju.

Enako se je godilo v dobi od leta 1903. do 1907. Tudi leta 1907. smo doživeli višek konjunktura, ki je pričela 3—4 leta poprej. Tudi tu je bil ravno isti občni gospodarski položaj, ki je radi njega poskočila tudi tu denarna cena.

Vse drugače pa je bilo tedaj, ko je gospodarstvo prekoračilo višek konjunktura, ko je namreč stopilo po prebiti krizi v zna-

menje depresije. Doba depresije je bila 1900., 1901., 1902., 1908. in kolikor toliko v letu 1909. Depresijo bom dokazal kesneje s številkami, sedaj naj samo konstatiram.

O letu 1908. bom še specialno kesneje govoril.

Depresija kaže ravno nasprotno lice, nego konjunktura. Ustanavljanje novih podjetij pojenja, še celo zapričete ustanovitve se stornirajo oz. nadaljujejo, a mnogo počasneje, in mora se nadaljevati z velikimi neprilikami. Podjetja ne najdejo dovolj odjemalcev ter morajo utesniti produkcijo, posebno ona podjetja, ki so sorazmerno prenašlo razširila produkcijo, tako da so povzročila nadprodukcijo. Posebno podjetja z železom se morajo v tej dobi zadovoljiti s tesnejšim trgom ter radi tega skrčiti produkcijo.

Tudi prometna sredstva, kakor parobrodi in železnice, nimajo več toliko dela, nego v času konjunkturo. Razen tega so trdne cene zlasti onih produktov, ki so jako mnogo poskočili v času konjunkturo, znatno nižje.

To so splošni pojavi depresije, kakor so že zgoraj obširneje popisani. Navajam jih še enkrat, da si lažje predočimo kavzaliteto nizkega diskonta vsled depresije.

Ker ne more najti denar v tem času primerne naložitve, se mora zbirati zopet pri osrednjih denarnih zavodih in mora vplivati na svojo absolutno ceno, ki, kakor je že zgoraj s številkami dokazano, vedno bolj in bolj pada. Ta padec diskonta je značilen za depresijo.

Ne moremo reči, da nizek oz. visok diskont povzroči depresijo oz. konjunkturo, tudi ni mogoče trditi, da mora v času nizkega diskonta vladati depresija in zopet, da se mora v času visokega diskonta nahajati gospodarstvo v znamenju konjunkturo, zakaj možno je, da povzroči visok diskont kak dogodek, ki leži zunaj gospodarstva, ki ni z gospodarstvom v nikakvi zvezi, n. pr. politični preobrati, izpremenitev kova itd. V naslednjem dokažem, da je možno, pod gotovimi pogoji sklepati iz visokosti diskonta prvič na depresijo konjunkturo in na krizo in drugič tudi na posamezne faze. To je v našem raziskovanju velike važnosti. Pogoje, pod katerimi se dá iz diskonta striktno sklepati na stadij gospodarskega cikla, bom kesneje natančno označil.

Naj komentiram ta važen stavek.

Ker se razločujejo obresti v različnih krajih enega in istega gospodarstva, da, še celo v enem in istem kraju, je umetno, da je obrazložimo, kaj pomeni diskont na tem mestu. Znano je, da je merodajno v skoro vseh državah, ki imajo centralne zavode s pravico, izdajati bankovce, in ki jih spravljajo v promet večinoma potom meničnega eskompta, obrestovanje ravno tega zavoda za splošno obrestovanje cele države. Tak zavod je pri nas avstroogrška banka, v Nemčiji nemška državna banka itd. Na drugi strani pa pride v poštev takozvani »privatni diskont«, to so obresti, ki jih zahtevajo zasebniki za posojeni denar na borzi. Visokost teh dveh vrst obresti se razlikuje vedno za nekoliko stotink. Razen tega ima bančni diskont to lastnost, da je stalnejši, privatni diskont pa variira od dneva do dneva in sicer se navadno od dneva do dneva vedno bolj polagoma vzdiguje ali pa vedno bolj pada in sicer v smeri tendence bančnega diskonta, tako da lahko rečemo, da poslednji sledi privatnemu diskontu. Poglejmo si variacijo privatnega v primeri z bančnim diskontom.

Dne	Privatni diskont na dunajski borzi		diskont avstroogrške banke
	najvišji	najnižji	
7./12. 1910		$4\frac{3}{4}$	5
23./12. "	$4\frac{3}{16}$	—	$4\frac{7}{8}$
31./12. "	$4\frac{7}{16}$	—	$4\frac{1}{2}$
31./12. 1911	$4\frac{13}{16}$	—	$4\frac{7}{8}$

Absolutno vrednost denarja posameznega dneva preračunimo na ta način, da doženemo najprej srednjo ceno privatnega diskonta (ta cena je fiktivna, ker leži v sredini vseh istega dne pak-tiranih obresti), potem pa sredino med temi fiktivnimi obrestmi in med diskontom banke.

Po tej metodi bi znašal diskont na dunajskem trgu dne 31./12. 1911: srednja vrednota oz. aritmetično sredstvo med $4\frac{13}{16}$ in $4\frac{7}{8}$ je $4\frac{27}{32}$ in nadalje med $4\frac{27}{32}$ in 5 je $4\frac{59}{64}$ ali pa če hočemo to število nekoliko zaokrožiti, $4\frac{15}{16}$. Ta visokost obresti je mero-dajna — pod gotovimi pogoji — kot merilo konjunktura, depresije ter posameznega gospodarskega razvitka v času teh dveh.

Kakor se lahko sklepa iz navedenega, ne obstoja sve-toven denarni trg, ki bi bil merodajen in takega vpliva, da bi diskonti posameznih gospodarskih enot avtomatično sledili istemu ter se izenačili. Angleška banka je sicer svetoven trg zlata in največji ter skoro edini trg za prek-

morsko trgovino z zlatom, a vseeno nima toliko moči, da bi vplivala takoj in imperativno na diskonte kontinentalnih držav. Radi tega vidimo velike razlike med diskontom v posameznih tudi sosednjih državah. Tako se dobi denar na Angleškem ali pa na Francoskem včasih tudi po $1\frac{1}{2}\%$, ko so znašale najnižje obresti v Avstriji nekaj malega pod 3% in še to le redkokrat in mimogrede.

Radi tega je možno zasledovati diskont kot merilo za konjunkturo, krizo in depresijo in sklepati iz njega na gospodarsko stanje samo posamezno za vsako državo posebej. Ni mogoče reči, da bi bil na primer diskont v visokosti 5% zanesljivo znamenje, da je kredit še precej napet, to je, da vegetira gospodarstvo v okvirju visoke konjunktуре, zakaj v nekaterih državah se giblje diskont na 5% v prvih stadijih po minuli depresiji, kakor na primer na Ruskem, med tem ko je diskont v visokosti 5% na Francoskem jasen, gotov in nepogrešljiv znak, da je kredit jako napet, to je, da se bližamo višku konjunktуре.

Radi tega pojava ne preostaja drugega, nego preiskovati diskont ene države ter na njega podlagi določiti konjunkturo, krizo in depresijo in posamezne faze med njimi.

V naslednjem podajam statistiko privatnega diskonta na dunajski borzi, ki je poleg diskonta avstroogrške banke merodajen za avstrijski denarni trg. Po svoji prejšnji teoriji bi moral podati pravzaprav oni fiktivni diskont, ki se dobi, ako se izračuni aritmetično sredstvo med privatnim in bančnim diskontom, a ker je privatni diskont mnogo bolj občutljiv za izpremembe v gospodarstvu, navajam samo poslednjega, ker se na njem lažje zasleduje gospodarski cikelus. Številke označujejo vsakokratni najvišji diskont. Izbral sem dneve, ki so za razvitek diskonta in za promet sploh najbolj markantni in ki tvorijo nekake mejnike.

Privatni diskont
na dunajski borzi.

Leto	31./1.	31./3.	30./4.	30./6.	30./9.	31./10.	31./11.	31./12.
1906.	$4\frac{1}{8}$	$4\frac{5}{8}$	4	$3\frac{7}{8}$	$4\frac{1}{4}$	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{7}{16}$	$4\frac{1}{2}$
1907.	$4\frac{5}{8}$	$4\frac{7}{16}$	$4\frac{3}{8}$	$4\frac{1}{2}$	5	5	$5\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$
1908.	$4\frac{3}{8}$	$4\frac{1}{8}$	$4\frac{1}{8}$	$3\frac{5}{8}$	$3\frac{15}{16}$	$3\frac{15}{16}$	$3\frac{3}{4}$	$3\frac{5}{8}$
1909.	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{13}{16}$	$3\frac{5}{16}$	$2\frac{13}{16}$	$3\frac{3}{4}$	$3\frac{15}{16}$	$3\frac{1}{6}$	$3\frac{3}{8}$
1910.	$3\frac{1}{8}$	$3\frac{3}{8}$	$3\frac{5}{8}$	$3\frac{11}{16}$	$3\frac{15}{16}$	$4\frac{3}{4}$		$4\frac{1}{2}$
1911.	$4\frac{3}{16}$	$3\frac{3}{4}$	$3\frac{5}{8}$	$3\frac{11}{16}$	$4\frac{5}{8}$	5	$4\frac{15}{16}$	$4\frac{7}{8}$

Za vzgled navajam namenoma ta 4 leta, ker je ravno leto 1907. doseglo višek konjunktura, na kar je počila kriza ter sledila depresija.

V tej dobi (1906—1910) je obsežena prvič faza razvitka in viška konjunktura, katero zastopa leto 1906. in začetek leta 1907., drugič kriza, ki je nastopila koncem leta 1907. ter v početku leta 1908. ter končno depresija in faza pojemajoče depresije, ki je popolnoma odnehala koncem leta 1910. Posebno naj omenim, da razmeroma visoki privatni diskont druge polovice leta 1910. ni nikakor posledica morda konjunktura kakor leta 1906., ako-ravno je povprečni diskont celega leta 1910. le malo pod 4% in oni leta 1906. le nekaj nad 4%. To visokost diskonta v l. 1906. so povzročili večinoma vzroki, ki so eksogene narave, to je vzroki, ki niso v organski zvezi z gospodarstvom, ampak večinoma političnega značaja.

Provzročitelji tega pojava ležijo popolnoma zunaj gospodarstva in so radi tega nepreračunljivi. Med te faktorje spadajo na primer politični in socialni preobrati, slabe letine itd. Ravno na podlagi diskonta leta 1910. bom kesneje razlagal, pod katerimi pogoji je možno nujno sklepati iz diskonta na gospodarski položaj.

Začnimo pri najvišjem diskontu:

Če je diskont, t. j. privatni diskont na dunajski borzi, trajno čez 5%, tedaj se g'blje gospodarstvo v znamenju krize. Če variira diskont med $4\frac{1}{2}\%$ in 5%, tedaj je gotovo znamenje visoke konjunktura. Diskont med 4% in $4\frac{1}{2}\%$ zaznamuje še precej napeto konjunkturo. Od $3\frac{1}{2}\%$ do 4% se obrestuje denar v času zapričete konjunktura. Če pade pod $3\frac{1}{2}\%$, tedaj vlada depresija.

Povdarjati moram, da se mora pri tem vpoštovati diskont, kakor sem ga zgoraj navajal, to je privatni diskont na dunajski borzi.

Razen tega moram poudarjati, da velja to fiksiranje samo za avstrijski gospodarski ciklus. Francoski ali angleški diskont variira v posameznih fazah gospodarskega cikla popolnoma drugače.

Splošna tendenca padanja in vstajanja diskonta je sledeča:

V času viška konjunktura se dviguje diskont konstantno do izbruha krize; ob krizi se vzpne nerazmerno visoko v jako kratkem času. Potem pa pada rapidno in konstantno do depresije; od začetka depresije približno do srede iste pada polagoma, od

tu naprej se zopet dviguje počasi ter pretrgoma, tako da še tu pa tam pade.

Od pričetka konjunktura do konca prve njene faze se vzdiguje nepravilno, a gre vedno navzgor. V drugi fazi konjunktura je višji diskont posebno ob kvartalnih. Seveda pade med posameznimi kvartali, a vendar ne več na tako nizek nivo, kakor v pretečeni fazi. Tretji stadij konjunktura se razlikuje od drugih po svojem visokem diskontu v četrtem kvartalu, to je od oktobra do decembra. Na splošno pa je ves ta čas denarni trg precej napet. Jako nevarna je kriza za vse one, ki ne razpolagajo z dovolj velikim lastnim in likvidnim kapitalom. Ne glede na to, da je tedaj kredit kolikor toliko omejen in da se vsled tega le težko pride do posojila, moramo uvaževati, da je bil ravno neposredno pred krizo denar skozi dolgo časa jako drag in da so obresti vedno bolj in bolj rastle, a vrhutega, da se vzpne diskont nerazmerno visoko v jako kratkem času.

Vse te izpremembe na denarnem trgu brezdvomno podražijo in omejijo kredit, in oni podjetniki, ki so navezani na kredit, morajo skrčiti svojo produkcijo in tu pa tam samo vsled pomanjkanja obratnih sredstev likvidirati svoje podjetje.

Iz prej sestavljenih statistik je razvidno, da postaja denar dražji, čim bolj se bliža konjunktura svojemu višku. Med viškom konjunktura in med depresijo se urine vsakokrat kriza, ki je včasih bolj akutna, včasih manj, vendar vpliva vsakokrat na diskont.

Vpliv krize na diskont je seveda jako različen, neobhodno potrebni znak vsake krize hipno in nerazmerno visoko povišanje diskonta. Najbolj vpliva na diskont kreditna kriza, ker se mora izpremeniti nezdravo razmerje med kreditom in efektivnim denarjem, nahajajočim se v posameznem narodnem gospodarstvu na ta način, da se odvzame oz. zmanjša kredit vsem podjetjem. Ona podjetja pa, ki živijo ob kreditu, bi izgubila v tem slučaju svojo gospodarsko podlago, na kateri temeljijo, in bi morala likvidirati. Vsled tega si skušajo pridobiti kredit po vsaki ceni in so voljna plačati še tako visoke obresti, samo, da dobé kredit. V kreditni krizi l. 1907 se je dogajalo, da se je dobilo le stežka denar po 30—40%!

Tudi industrijske krize vplivajo na diskont, sicer ne morda radi tega, ker ni denarja, ampak radi tega, ker med vsako krizo izgine zaupanje v tudi bolj solidna podjetja.

Poglejmo si izpremembe diskonta v mesecih juniju do decembra v letih 1907 in 1908 na Nemškem in Angleškem. Navajam za vzgled nemško gospodarstvo, ker je tedaj l. 1907 počila na Nemškem ne le kreditna kriza kot posledica ameriške krize, ampak tudi deloma industrijska kriza. Na Angleškem je zavladovala le bolj kreditna kriza, ker je Anglija v tesni gospodarski zvezi z Združenimi državami Severne Amerike.

Nemška:

	privatni diskont		bančni diskont	
	1907	1908	1907	1908
Juni 30.	$4\frac{5}{4}$	$3\frac{7}{8}$	$5\frac{1}{2}$	4
Juli 31.	$4\frac{1}{2}$	$2\frac{3}{4}$	$5\frac{1}{2}$	4
August 31.	$4\frac{1}{2}$	$2\frac{3}{4}$	$5\frac{1}{2}$	4
September 30.	$5\frac{1}{4}$	$2\frac{7}{8}$	$5\frac{1}{2}$	4
Oktober 30.	$5\frac{3}{8}$	$2\frac{1}{2}$	$6\frac{1}{2}$	4
November 30.	$6\frac{7}{8}$	$2\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	4
December 31.	9	$2\frac{3}{4}$	$7\frac{1}{2}$	4

Angleška:

	privatni diskont		bančni diskont	
	1907	1908	1907	1908
Juni 26.	$3\frac{3}{4}$	$1\frac{1}{4}$	4	$2\frac{1}{2}$
Juli 31.	4	$1\frac{7}{16}$	4	$2\frac{1}{2}$
August 28.	$4\frac{5}{16}$	$1\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$
September 30.	$4\frac{1}{16}$	$1\frac{7}{16}$	$4\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$
Oktober 30.	$5\frac{1}{8}$	2	$4\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$
November 30.	$6\frac{3}{16}$	$2\frac{4}{16}$	7	$2\frac{1}{2}$
December 26.	$6\frac{1}{16}$	$2\frac{1}{4}$	7	$2\frac{1}{2}$

Takoj ob pričetku krize vidimo, da poskoči diskont hipoma v teku par mesecev na tako višino, kakor ni še bil celo predidoločo konjunktorno dobo. Ta hipna izprememba diskonta navzgor je simptom vsake kreditne krize.

Medtem, ko se je dvigal diskont tekom posameznih konjunktornih faz polagoma do predvečera krize, tako da je dosegel ob času viška konjunktore že precejšnjo visočino, — na Nemškem nam kaže privatni diskont juni-september 1907 $4\frac{1}{2}$ —5, na Angleškem v juniju do septembra 1907 4— $4\frac{1}{2}$ (približno) — opazimo, da pade kurz takoj na jako nizek nivo že meseca junija

1908, torej dobrega pol leta po izbruhu krize je pal priv. diskont na Nemškem na $3\frac{1}{8}$ ter se je polagoma še nekoliko znižal namreč na $2\frac{1}{2}$ meseca oktobra in novembra 1908. V času krize t. j. v oktobru-decembru 1908 je motiral priv. diskont do $6\frac{3}{4}$ %. Neposredno po krizi pa vidimo, da je pal na najnižji nivo, kar si ga moramo sploh misliti, kajti meseca junija 1908 se je dobilo denar na Angleški borzi po $1\frac{1}{4}$ %.

Naj le na kratko orišem one pojave, ki sem jih subsumiral pod »pogoje«, pod katerimi se mora izpreminjati diskont vzporedno z gospodarskim ciklom.

V prvi vrsti pridejo v poštev hipni in siloviti državnopravni preobrti. Gotovo je, da vplivajo ti v taki meri na diskont, da poskoči ravno tako visoko, če ne še višje, kakor v času krize.

Ravno isti vpliv na diskont imajo siloviti izbruhi na socialnem polju ali pa vojne.

Da ne bom našteval vseh teh pojavov, naj le konstatiram, da spadajo semkaj vsi hipni in elementarni socialni pojavi.

Ravno tako vplivajo na diskont obsežni elementarni prirodni pojavi, na primer veliki potresi, poplavljenje cele dežele, — popolno uničenje žetve itd.

Ne le taki izjemni velementni pojavi vplivajo na diskont, ampak tudi neznatnejši. Ti se pa ob nenatančnem opazovanju niti ne opazijo, in ravno radi tega vlada velikokrat mnenje, da je gospodarstvo kot tako provzročilo visoki diskont. Lep primer nam nudi leto 1910. Diskont koncem leta 1910. so povzročili taki pojavi, ki niso v nikaki organski zvezi z gospodarstvom, obenem pa so ostali radi svoje neznatnosti neopaženi, ki so torej eksogene narave. Med temi vzroki naj navedem sledeče:

Živila so se leta 1910. neprimerno podražila, tako se je podražilo meso tekom istega leta vsaj za 25%; krompir radi slabe letine vsaj za 60%; pšenica je postala sicer nekoliko cenejša, a podraženje mesa, krompirja in drugih važnih živil je tako nenormalno, da pride znižanje cene pšenice le prav malo v poštev.

Vsled te podražitve rabi vsaka družina kot gospodarska enota mnogo več denarja za prehrano, in radi tega vpliva vsaj momentano ta podražitev ravno tako na diskont, kakor da bi se investirala ona diferenca denarja, ki se porabi za prehranitev tekom leta 1910. čez normalno mero, v nova podjetja, kakor ob času visoke konjunktore.

Sedaj nam je tudi jasno, zakaj je diskont ravno meseca oktobra 1910 tako nenormalno poskočil (za $13/10\%$, medtem ko ni poskočil leta 1907. v mesecu oktobru prav nič). Koncem meseca oktobra je žetev že popolnoma pri koncu in kmetje so prodali večino pridelkov, ki so jim za preživitev nepotrebni. Meseca oktobra zapadejo terjatve kmetov napram trgovcem v plačilo.

Potom teh plačil se je razšel denar po celi državi po najmanjših žilah v večjih svotah, nego navadno, kjer je ostal dolgo časa.

Nadalje je znano, da je država vzela večja posojila pri velikih bankah radi svojih slabih in neurejenih financ.

Ti in enaki pojavi vplivajo na diskont, a niso v nikaki organski zvezi z gospodarstvom.

Razločevati moramo torej strogo med dvojno vrsto pojavov, ki vplivajo na diskont. Prvič so pojavi, ki so organski produkt ali pa vsaj v organski zvezi z gospodarstvom (endogeni pojavi), drugič ostali pojavi, ki vplivajo sicer ravno tako, kakor prvi na diskont, a niso v nikaki organski zvezi z gospodarstvom (eksogeni pojavi). Sedaj je možno precizirati natančneje prej navedeni stavek, ki se glasi:

Iz visokosti diskonta je mogoče sklepati na konjunkturo, krizo in depresijo in na posamezne faze depresije in konjunkturo, ako vplivajo na diskont le endogeni pojavi.

(Konec prihodnjič.)

Milan Križanić:

Dali je poželjno ustrojenje jednog medjunarodnog ureda, u svrhu sabiranja statističkih podataka tičućih se svjetske trgovine?

Ovo je pitanje na dnevnom redu medju ostalima, koja se imadu na budućem medjunarodnom kongresu trgovačkih komora i drugih trgovačkih institucija u Bostonu (sjev. Amerika) pretresivati. Pobudom belgijskih veletržaća i industrijalaca sazvan je bio prigodom obdržavanja medjunarodne izložbe u Liežu (Belgija) g. 1905. prvi komorski intencionalni kongres. Uspio je pod-

punoma uz sgotan program dnevnog reda, koji je izazvao sveobći interes, jer je obuhvatio pitanja sav prometni svijet zanimajuća.

Do pet sto učestnika iz sviju krajeva svijeta pratiše razprave na tom kongresu, vodjene u tri glavna europska jezika, englezki, francezki i njemački. Godinu kasnije sliedio je drugi kongres u Milanu, takodjer prigodom internacionalne izložbe a treći, dvie godine kasnije u zlatnom Pragu. Zadnji bio je u Londonu prošle godine, dočim je budući sazvan u Boston ove jeseni.

Prigodom obdržavanja ovih mnogobrojno posjećenih raznarodnih sastanaka izbila je ta veoma utješljiva pojava, da su u svim bitnim prometnim pitanjima mnienja posvema skladna bila, što je bezdvojbeno od velike zamašnosti u internacionalnom saobraćaju.

Mnoge su značajne i sav svijet zanimajuće osnove administrativnog, fiskalnog i legislativnog sadržaja u pretres uzete i shodni predlozi putem prihvaćenih rezolucija vladama velikih država do znanja stavljeni.

Medjunarodna solidarnost interesa u stvari trgovačkog, industrijskog, pomorskog, carinskog, mjeničnog, željezničkog, poštanskog, brzojavnog i drugih promet svesvjetski zanimajućih zakona bijaše tuj ustanovljena i prama tomu bijahu i shodni zakljuci, na podlozi izdašnih studija pojedinih strukovnjaka, članova kongresa, stvoreni.

Ove jeseni uputit će se znatan broj Evropljana u daleki Boston, da u tom amerikanskom središtu uzmu u pretres mnoga važna prometna pitanja. Nastojao sam, kao svojedobni izaslanik naše trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu, da učinim svoju izjavu pismeno kod tih prigoda, a prisustvovao sam osobno kod liežkog i pražkog kongresa.

Za budući bostonski kongres priredio sam u francezkom jeziku kratku studiju o predmetu, označenom na čelu ovog mog članka, koju studiju priobćujem u sliedstvu ovih redaka u hrvatskom prevodu u misli, da će i naš svijet zanimati, jer se tiče pitanja, koje se proteže na sav prometni svijet. Evo sadržaja te studije:

Čutimo se vlastenim u danim odnošajima na promatranje pitanja, da li nije nužno ustrojenje jednog medjunarodnog ureda, koji će se baviti sa sabiranjem i obnarodovanjem statističkih podataka o svesvjetskom trgovačkom prometu, a temeljit ćemo ta naša promatranja na sliedećim činjenicama, koja se na taj promet protižu. Prije nego što bi ali prešli na navod odnosnih činjenica i

na potanko razpredanje iztaknutog predmeta, jednom rieči prije nego što bi prešli in medias res, da dokažemo važnost i zamašnost zapodjenutog pitanja, neka nam bude dozvoljeno, da bacimo jedan pogled na davno prošla vremena i time da ustanovimo oriaški napredak svieta sve do naših dana, odnosno silnu razliku medju prošlosti i sadašnjosti.

Kod promatranja velikih naroda iz klasično doba, imenito Feničana, Assyrija, Perzijanaca, Egipčana, Grka i Rimljana, opazit ćemo, da su svi ti narodi zaokupili svojim trgovačkim prometom dosta obsežan dio naše zemaljske kruglje i to imenito onaj dio, kojeg mi nazivljemo starime kontinentima, naime Europu, Aziju i Afriku; ovi stari kontinenti ali nisu bili trgovačkom svijetu starog vieka u svoj svejoj celini kao danas poznati. Veliki diel ovih prostranih kontinenta ostao je starim prometnicima nepristupan ili posvema nepoznat. Ovu nam činjenicu posvjedočuje povjest klasičnih naroda.

Za ono doba posjudovahu svi napomenuti narodi tek maleni dio onih obćila sa kojima mi danas razpoložemo, a tim im je povodom nemoguće bilo, da prodru u unutarnjost ovih obsežnih pokrajina, da se tu ustale i da udome svoje trgovačke poslovnice na važnijim prometnim točkama. Što se tiče ostalih dvaju kontinenta, naime Amerike i Australije, nisu ovi narodi starog vieka o njima ni pojma imali.

Najsmjiliji i najpronicaniviji trgovci ovog davnog vremena, naime stanovnici Thyra i Kartaga, trgovci, koji podržavahu medjunarodne prometne sveze u uzanom svom pojmu i dojmu, ne mogahu si ni s' daleka u svojoj mašti stvariti sliku prometa, kako se je' iza mnogo stoljeća kasnije razvio i kako se nama danas zorno predočuje.

Kako da si za pravo i stvore pojam ob ogromnom razvoju svjetske trgovine, ne poznajući ni zametak čudotvornog umnoženja prometnih sredstava naših dana. Grčka ili rimska galija, iz najbojših vremena, bila bi u oči jednog modernog oceanskog parobroda jednostavna školjka i kolni tovar onih vremena na staroj rimskoj cesti prema teretnom vlaku naših dana stoji u istom zastiđujućem razmjeru. Razlika u količini, u brzini i u sjegurnosti odprema ostavlja posvema u pozadini tu blaženu staru dobu. A gdje smo mi jur danas uz to sa našim poštovnim, brzojavnim, telefonskim, pače i zračnim svezama! Mi brzojavljamo sa jednog kraja svieta našim protumožcima, mi živom rieči prenašamo

naše misli našim drugovima i prijateljima preko mora i kroz zračni prostor pomoću vile, zvane munjina, koju su naši pradjedovi poznavali jedino kao grom neba i striele Jupiterove. Mi prevalimo sa našim lokomotivama, našim automobilima, i našim parobrodima ogromne daljine za vrijeme, našim starima posvema neshvatljivo; mi pače usmjelismo se i do zračne plovidbe, da šnjom stvorimo novu međunarodnu prometnu struju.

Razvoj prometnih sredstava, postignut u zadnjem stoljeću, napose u zadnjim petdeset godinama, upravo je čudotvoran. Ta tko bi se bio prije naše doba usmjelio zaletiti svojem maštom do misli, doista provedenih po našim ocima, braći i sinovima u ovom kratkom zadnjem razdoblju? Tko bi za ono vrijeme mogao i zamisliti a jošte manje prorokovati provedbu množine važnih iznahašača broj toli prometnih puteva preko mora, kroz prelake, pustare i Alpe, basnoću, kojom se nosi naša rieč oko zemaljske kruglje pomoću podmorskih kabela, i mogućnost lebdenja nad najvišim lednjacima pomoću ravnanih balona i eroplana? Sav taj golemi i udivljujući napredak je priroda naše dobe, je posljedak golemog našeg pregnuća i znanja, naše umne sile i naše neumorne radinosti. Odje su oni smjeli umnici srednjeg vieka, koji bi predvidjeli, da će jednog dana silni strojevi, pokrenuti snagom pare, a postavljeni na željezne tračnice, da će iza sobe vući cieti niz velikih tovarnih kola, napunjenih robom. Sva ta golema gromada tovara da će prevaliti lasno i sa prije neponjatnom brzinom gorostasne alpinske visočine, da će preko snažnih mostova i viadukta prolaziti nad užasnim ponorima, da će se zabušiti u utrobu najgorastnijih Alpa kroz umjetno stvorene rupe, zvane tuneli. Ta ista pokretna sila pare omogućila je čovječjem umu, da sagradi ogromne brodove, koji prekosu najснаžnijim morskim otujama i sieku sa udivljujućim mirom snažno užasne valove Atlantika, krećuć prema udaljenim kontinentima i otocima. A te morske nemani nose u svojoj orijaškoj utrobi, od jednog kraja svijeta na drugi, gomile proizvoda moderne industrije, koja ima takodjer obilježje ogromnoga, nazad jednog stoljeća skroz neponjatnog. Kod moderne industrije bje polučena ta gromadna proizvodnja podloženjem prirodnih sila u svoje svrhe.

Naši su se predji doista takodjer služili v pokretne i proizvodne svrhe uz svoju i snagu životinja sa elementima prirode, napose sa vodom i vjetrom, nu u vrlo čednoj mjeri, pošto se obe te sile ne mogoše izrabiti, kao što mi danas izrabljujemo o stal-

noj i sve to obsežnijoj mjeri, silu pare i munjine, koja sila može dohvatiti onu tisuće i tisuće konja.

Što se tiče trgovačkog prometa u srednjem vijeku, valja priznati, da je bio mnogo snažniji od starog vijeka. Razvojem pomorskog brodarstva dohvatilo je taj promet bitan obseg, malne svu zemaljsku kruglju. Mletčani, Španjolci, Portugižani, Nizozemci, kasnije Hanseati, Briti i Francezi, posjedovahu snažnu mornaricu, kojom podržavahu svjetske prometne sveze.

Nie sav taj trgovački pokret u kolikor se proteže na broj i na nosnost brodova, kao i na tonelatsku gromadu odpremljene robe, bio je upravo maljušan pred očima fantastičkih brojka naše dobe.

Promatrajuć povjest međunarodnog trgovačkog prometa u zadnjim prošlim stoljećima, opazit ćemo, da je važnost sredozemnog mora, kao prometni put od starine izmedju iztoka i zapada, skoro posvema oslabila iza otkrića novog puta u Indiju okol Afrike u petnaestom stoljeću. Carigrad, Mljetke, Gjenova i ostale talijanske luke izgubile su svoju prednjašnju važnost, jer je medjima rodu promet pošao novim putem, razširiv se svakim danom dalje na istok sve do Kitaja i Japana.

Ovaj daleki put iz Europe u Aziju prikraćen je bitno, za naše doba provalom suezkog tjesnaca, a doskora će se izgradnjom panamskog kanala silno prikratiti put iz Atlantskog u tihi Ocean.

U srednjem je vijeku, uz otkriće puta okol Afrike, silno djelovalo na razvoj međunarodnog prometa otkriće Amerike, zatim Australije te velikih otoka Pacifika. Stalnu ulogu je u tom pogledu takodjer igralo otkriće prostranih pokrajina sjeverne Azije.

Kod ovih otkrića dieliše slavu Pomorci sviju prije označenih naroda.

Brodarski promet razvio se je do znatne višine tečajem prošlih stoljeća i ostavio bitno iza sebe razvoj trgovine po kopnu. Potonji nije se znamenito razlikovao sve do novijeg vremena od prastare dobe.

Znamenita otkrića dalekih tropskih i arktičnih pokrajina omogućila su dovoz ogromnih količina raznolikih proizvoda. Velika evropska tržišta dobiše sasna novo lice. Sve te ogromne kolicine eksotičnih, prije malo ili nikako poznatih a jošte manje trošenih, jer dosle skupoćunih plodina i inih proizvoda, nadjoše sve to brojnijih kupaca. Uvažalo se je u rastućoj mjeri sladora, kave, riže, čaja, kukuruza, koruna, indiga, košenila, pamuka i raznih

mirodija a sa ledenih pokrajina raznolika krzna i morski proizvodi svake vrste. Svi ti proizvodi sačinjavahu glavnu skupinu međunarodnog trgovačkog prometa. Utemeljenjem naselbina i razširenjem prekomorskih nasada u novo otkritim kontinentima, omogućen bijaše dovoz znamenitih količina žitarica, raznih surovina, voća, vlaknastih biljka itd.

Tako ojačani prekomorski promet doživio je bitnih promjena.

Sjegurnost i pripomoć pravde bijahu bolje osjegurani i dozvoljavahu trgovcima, da provedu velike odpreme bez svoga osobnog utjecaja i prodaja na podlozi uzoraka prokučila si je sve više put te dala povoda osnovi burza.

Poslie proglašenja neodvisnosti država sjeverne Amerike ponarasao je ogromno, uz promet sa robom, i onaj izseljenja u prostrane pokrajine ove snažne države.

Dotadašnji sustav bezobzirne zaštite i zabrane, kojega slediše sve europske države u to vrijeme, nije se mogao nadalje uzdržati u svoj strogosti, jer ga je potiskoval silan razvoj proizvodnje i prometnih sredstava.

Englezka je snažno prednjačila drugim državama sa razorenjem ovog sustava, putem bitnih carinskih primaka u početku devetnaestog stoljeća, Francezka se je približala tomu načelu, preinačio mnogo u svom carinskom sustavu godine 1860. I Njemačka polazi polagano tom stazom.

Englezke naselbine razvijahu se gospodarstveno posvema slobodno i neke, kao Kanada i Australija, posvjedočiše svoju važnost sve više na međunarodnim tržištima. Velike azijske države, Kitaj, Japan, Siam, Kokinkina, Korea, otvoriše postupeno svoje luke međunarodnom prometu i njihovo udioništvovanje kod sveobćeg trgovačkog pokreta raste od dana do dana.

Razvoj pomorstva, silno brzo napred pokrenut parnom snagom, rasao je podporom i porastom kopnene trgovine uzastopce.

Ova se je kopnena trgovina brzo u zadnjem stoljeću razvila kroz kolosalno proširenje željezničkih tračnica po svim kontinentima. Izravnanje medju proizvodnjom i potroškom sviju naroda na zemaljskoj kruglji moža se provesti jedino putem posredovanja prometnih sredstava. Medju tim sredstvima nalaze se u prvom redu nebrojene ceste i putevi, koji vode do srca uljudjenih naroda, zatim dodju kanali, kao prometni posrednici te plovitbene rieke. Svi ti putevi omogućuju dovoz ratarskih ili obrtnih proizvoda do

željezničkih stanica, od kuda se dalje odpremljuju do trgovačkih središta ili pomorskih luka.

Ovaj uvozni i izvozni pokret razgranjuje i povećava se neprekidno, tako u pogledu gromade kao i vrijednosti.

Sve ovo ali nije izključivo zasluga velikog usavršenja prometnih sredstava i međunarodnog saobraćaja.

Stalan dio zasluga otpada na uspješni uticaj drugih činbenika, u prvom redu na onaj utanačba i ugovora sklopljenih medju velikim državama, a protežućih se na međunarodno pravo plovitbe, zatim na zakone, koji se tiču trgovine, bankarstva, vjeresije i vrijednota. Od blagotvornog dojma na međunarodni promet jesu konvencije, utanačene u glavnom gradu švicarske republike, Bernu medju velevlastima u pogledu jedinstvenog postupka kod poštanskog i brzojavnog saobraćaja u svemiru, koje utanačenje bijaše u poznijim sastancima u Parizu i Lisabonu usavršeno. Zatim ostale konvencije, što no se tiču postupka sa mjenicama, čekovima itd.

Obzirom na sve to savršenije ustrojstvo međunarodnih relacija, na skladni razvoj prometnih posrednika, na gorostasni porast gibanja dobara od proizvodnih točaka, do potrošnih, na pažnje vrijedne olakšice u osobnom saobraćaju medju narodima, dolazimo do zaključka, da je u svrhu daljnjeg usavršenja i što većeg uspješnja međunarodnog pokreta dobara nužno ustrojstvo nekog internacionalnog instituta, komu da bude povjereno proučavanje svih gospodarstvenih pojava ove vrsti, da naime bilježi gibanje dobara u međunarodnom prometu na podlozi vjeredostojnih zvaničnih brojčanih podataka, ubranih izravno od strane službenih urada sviju uljudjenih država a poredanih, u svrhe sveobćeg obnarodovanja, po uputama i odredbama prokušanih statističara. Obnarodovanja toga međunarodnog ureda imala bi prosliediti u stalnim vremenskim razmacima i morala bi posjedovati neko zvanično obilježje.

Znano nam je, da su u svim civilizovanim državama, gdje postoji plovitba, uvedeni zvanični registri, po kojima se podržaje očevid o broju i nosnosti trgovačkih brodova, bilo na jadra ili na paru. Pošto se ti registri ne vode posvuda jednako, otežčana je veoma upozraja pravog stanja trgovačke mornarice po celom svijetu.

Jedna od prvih zadaća toga međunarodnog ureda mogla bi biti, da dade povoda, provedba jedinstvenosti u vodjenju registara po svem svijetu.

Trgovačka statistika o svesvjetskom prometu takodjer nije savršena; metode, kojima se razne države služe kod bilježenja podataka, nisu posvema izpraone i postojeće razlike u bilježenju stvaraju veliku zaprieku kod izpitivanja i sravnivanja međunarodnih odnošaja.

Po tomu bi druga zadaća toga međunarodnog ureda bila, da potakne na mjerodavnim mjestima provedba jedinstvenog postupka i u tom praocu.

I carinske tarife u pogledu nazivoslovlja, rasporedjenja robe, ustanovljenja vrijednosti dobara itd. itd. valjalo bi v interesu međunarodnog sa obračaja u nuždan sklad sveste: evo treće zadaće više pomenutom uredu.

Kako se iz svih navedenih momenata razabire, je ustrojstvo više pomenutog međunarodnog ureda u iztaknutu svrhu vrlo podeno i budući kongres trgovačkih komora učiniti će dobro, da prouči temeljito ovo prevažno prometno pitanje i da na podlozi svojih promatranja stvori svrsi shodan zaključak.

Ferd. Seidl.

Mehanika duševnega delovanja.

Poljudno-znanstvena študija.

(Konec.)

Vsa doslej omēnjena čutna in gibna središča so razmeščena ali lokalizirana na površju velikih možganov tako, da pokrivajo nekako tretjino vsega površja. Ostali dve tretjini pa sta sedež najplemenitejših duševnih sposobnosti: spajanja pojmov, logičnega mišljenja in preudarjanja, izkušnosti in znanja, načel in višjega čuvstvovanja, volje in samozavesti, učenja in pozornosti, osebne zavesti in čuvstvovanja (Flehsig, 1896, 1898, 1903, Wundt, 1902). V ta namen vodijo od prej imenovanih čutnih in gibnih središč v obilnem številu živčne niti do višjih duševnih središč, ki združujejo (asociirajo) njih delovanje v višje enote. Asociativne živčne vezi so napeljane v desnih možganih od oddelka do oddelka in enako v levih možganih, spajajo torej razne

oddelke iste polute. Zopet druge živčne drage vežejo desno in levo poluto možganov. Asociativna središča človeških možganov so dosti obsežnejša in popolnejša nego katerihkoli živali in jim dajejo duševno premoč. Najodličnejšo vlogo ima pri tem čelni oddelek možganov, ki se prostira tik za čelom in nad očmi. Poizkusi na živalih (opicah) so to z gotovostjo pokazali. Žival, ki so ji z nožem izneti čelni možgani, je bebasta, in človek, ki mu je čelni oddelek možganov bolan ali razmehčan in porušen, je umobolen.

Razmestitev duševnega delovanja na kolikor toliko samostojna središča, ki so pa med seboj v zvezi in stojijo pod vrhovno skupno vlado (lokalizacija možganskih poslov), je velikega pomena. Pri raznih ljudeh so namreč ta središča in njih zveze kaj različno izobrazena. Kakor si med tisoči ljudi niti dva obraza nista popolnoma enaka, tako se tudi možgani niti dveh človekov ne ujemajo popolnoma ne po vnanjem in še manj po zamotanem notranjem ustroju. Od tod prihaja nepregledna raznovrstnost duševnih sposobnosti in pa možnost posebne nadarjenosti za to ali ono duševno delo, ako je namreč to ali ono središče popolnejše izobrazeno, bolj ali manj vztrajno, prej ali kesneje dozorelo, bolj ali manj zanemarjeno ali gojeno, izpočito ali preveč utrujeno itd. Izborne oči še ne napravijo umetnika, slikarja; treba je, da se jim pridruži odličen spomin za oblike in barve itd. Ako se eno izmed središč popolnejše razvije, druga pa nekoliko zaostanejo, potem je človek posebno nadarjen za dotično duševno delo, ne da bi ta nadarjenost bila označena s posebno težo možganov. Sposobnosti očetove in materine prehajajo na potomce, pa se v njih ali strinjajo in zatorej medsebojno izpopolnjujejo in stopnjujejo, ali pa si nasprotujejo, tako da le premoč z očetove ali materine strani stopi v veljavo — izkratka tista neskončna raznovrstnost duševnih sposobnosti se izobrazí, ki jo na ljudeh vidimo dejansko.

Tesno zvezo med možgani in duševnostjo nam posebno zgovorno predočujejo vplivi možganskih strupov. Strupena snov deluje vidno na snov možganov — o tem nas prepriča preiskava pod mikroskopom, eksperiment na živem organizmu pa nam izpričuje, da deluje ista snov obenem na njegovega duha. Na značilen način n. pr. vzbuja opij ono poslovanje možganov, ki ga zovemo domišljija, na drugi način zopet deluje alkohol. Celo obratno moremo iz učinkov sklepati na kemijski strup, ki je premenil poslo-

vanje duha. Dosledna zloraba alkohola pretvori pivcu iz navade polagoma ves značaj, da je svoji prejšnji osebnosti kar neenak.

Siva skorja velikih možganov je zgrajena, kakor smo že prej omenili — iz 9.200 milijonov živčnih celic, ki jih vejasti izrastki vežejo mnogotero med seboj na vse strani tako, da nastane gosta mreža teh zvez, za nas nepregledna. Zveze združujejo torišča vseh čutil in torišče gibanja med seboj in z asociativnim oddelkom možganov, ki ima spričo tega dejamsko vrhovno vodstvo vsega živčnega sestava. Ako štejemo na vsako možgansko celico le 10 stikov z drugimi celicami, dobimo ogromno število 92.000 milijonov zvez, ki imajo skupaj brez dvojbe dolžino več tisoč kilometrov. Spričo teh velikanskih števil nam je vse-kakor umljivejše dejstvo, da se porodi, oziroma biva v možganih izobraženega človeka neizmerno veliko število spominskih vtiskov iz neizmerne prirode in iz mnogolikega človeškega življenja, iz raznovrstnih znanstev, umetnosti, obrtov in drugih poklicev. Tudi nam je umljivo, da vsled vsestranskih stikov med možganskimi celicami ena misel pobudi drugo in tretjo in še več v nepretrgani vrsti. Ako n. pr. izobražen Slovenec začuje ime »Prešeren«, kolika nepregledna vrsta misli se zbudi v njem druga za drugo! Ako kdo, ki dolgo biva v tujini, dobi predse sliko svojega rojstnega kraja, kolika vrsta spominov mu stopi pred oči! V duhu zagleda očeta, mater, brate in sestre, sosede, prijatelje, doživki njegove mladosti mu vzniknejo, spomini na nekdanje in sedanje socialne, kulturne in politične razmere v domovini se mu zbudijo itd.

Vzemimo, da bom imel jutri ta ali ta opravek, pa ne zaupam dovolj svojemu spominu. Za pomoč napravim vozec v vogal žepnega robca in obenem mislim na svoje jutrišnje opravilo. Pogled na vozec mi bo jutri asociiral in v spomin poklical moj opravek. Ko zaslišimo prvo vrstico znane pesmi, takoj se pridružijo v našem duhu nastopne vrstice. Stik v pesmih je izborno pomožno sredstvo za asociacijo vrstice k vrstici. Pravzaprav doživljamo vsi vsak dan, vsako uro asociacije misli in občutkov, ko uporabljamo svoj duševni zaklad, ki je naložen v možganih.

V živalskem življenju se vrši isto, seveda v skromnejšem merilu. V možganih lovskega psa že prve priprave gospodarja na lov asociirajo dogodke, ki še le pridejo. Konj mestnega prevoznika ne čaka gospodarjevega povelja, da naj voz potegne; to stori že, ko zasliši, da je kdo sedel v voz in so se vratca voza zaprla itd.

Marsikomu se bo zdelo težko umljivo, da biva v možganih shranjeno na malem prostoru neizmerno število spominskih znamenkov, ki se nabirajo vse življenje, in vendar vlada popoln red, in na razpolago so še starcu verni, živi spomini iz dožitkov mladih let. Preprosta primera nam pomore preko te navidezne težave. Fotografska plošča verno upodobi na malem prostoru neverjetno število podrobnosti velike krajinske podobe. Na še manjem prostoru, in vendar popolnoma pravilno se projicira v našem očesu ogromna pokrajina s premnogimi podrobnostmi, ki jo zremo z vrha Triglava. Nalično se more nabrati v možganih ogromno število vtiskov, ki bivajo drug poleg drugega nemoteno. Omenjena težava izvira le od tod, ker nagibljemo na to, da si predočujemo zgradbo snovi iz molekul, dosti sirovejše, nego je v istini.

Ves čas, dokler bdimo, vrvijo v nas asociacije in spajajo doživke današnjega dne z včerajšnjimi, sedanost z minulostjo, ter ustvarjajo v celoti od otroških let naprej do sedanosti zavest naše osebnosti. Ko zvečer spričo utrujenosti nehajo asociacije, nehajo zavest in zaspimo. Vrvenje asociacij je to, kar imenuje starejša psihologija v zmislu navadnega življenja našo zavest.

Svojega duševnega zaklada se zavedamo. Ali v tem trenutku se nam vrivata vprašanji: v kakšni obliki je pač naložen ta zaklad v možganih?

Znano nam je že, kako nastane odsevno ali refleksno gibanje. Igla zbode prst, zbodljaj podraži čutni živec in pobudi v njem živčni tok. Ta tok prestopi v hrbtnem mozgu v živčno stanico; le-ta presnuje došlo silo in naredi iz nje pobudo, ki hiti zopet v obliki živčnega toka po gibnem živcu do mišice; le-ta se skrči, brž ko dojde gibni tok, in tako odmakne roko od igle ter jo obvaruje daljnje škode. Ves ta dogodek se utegne odigrati brez naše zavesti, n. pr. med spanjem. Ako pa bdimo, se živčni tok v čutnem živcu ob vstopu v hrbtni mozeg razdeli in odhiti na dve strani v že imenovano živčno stanico hrbtne mozga, pa tudi navzgor v hrbtnem mozgu po drugi živčni niti, ki se končuje v eni izmed celic sive skorje velikih možganov. Ko živčni tok dojde v to stanico, nastane v nji neka izprememba (menda kemijska) in le-te posledica je, da z a z n a m o z b o d. Ta zaznatek nam zveni neprijetno, bolešno; rečemo torej, da o b č u t i m o b o l e s t. Obenem se tega čuta zavemo. Občut in zavest sta neogibno združena. Občut brez zavesti bi bil nekaj protislovnega. Govoriti o zavednem občutu je pleonazem.

Ko se z bod zaceli, se vzpostavi v stanici zopet ravnotežje, in boleštni čut mine.

Vendar pa bržkone zapusti ta dogodek v možganski stanici neko izpremembo, podobno kakor svetlobni žarki na občutljivi fotografski plošči zapustijo izpremembo, ki ostane; iz nje razvije potem fotograf sliko. Slično zapustijo zvočni valovi trajne vtiske na voščenenem fonografovem valjcu.

Izprememba, ki ostane v možganski celici, je podlaga spomina. Zatorej jo zovemo spominski zaznamek (engram).

Navesti hočem nekaj dejstev, ki poleg drugih podpirajo domnevo, da ostajajo v možganih zaznamki občutov. Če n. pr. čitamo pozorno v knjigi in nas medtem kdo kaj vpraša, odgovorimo pogostoma s protivprašanjem: Kaj si rekel? Pa preden je vprašavec ponovil svoje vprašanje, se zavemo zvoka in vsebine njegovih besed. — Drugi zgled! Na cesti gremo mimo koga, ki ga poznamo. Pa če smo v misli zatopljeni, ga ne pozdravimo. Ko smo pa storili še nekaj korakov, oživi njegova podoba v nas, naknadno ga spoznamo in podravimo. — Tretji zgled! Medtem ko delamo svoje opravilo, bije ura v sobi, toda ker smo v mislih, ne štejemo. Brž ko je odbila ura, pa zaželimo vedeti, koliko je bila. In glej, v duhu nam še enkrat zazvenijo udarci in naštejemo jih.

Tako naknadno zavedanje občuta, potem ko je izvorni občut že minil, bi ne bilo možno, ako bi v možganskih celicah ne nastala od prvega občuta neka izprememba, ki ostane v njih. To je tisto, kar smo domnevno nazvali spominski zaznamek.

V kakšni obliki so ti zaznamki shranjeni v možganih, to nam ni znano. In ako bo kedaj človeško oko zrla ta gotovo silno drobna znamenja, bo enako iznenadeno, kakor je, ko vidi na fonografskem valjcu človeške besede in zvenečo glasbo vdolbeno v obliki predrobnih pičic in črtic. Tako drobni vtiski se morejo vdolbsti v snov, ki ni ne premehkka, ne pretrda. Fonografski valjec posluje le, ako je iz voska, ki ima primerno mehkoobo. In res imajo tudi možgani rahlo mehko skupnost, ki jih izborno usposobljuje, da utegnejo sprejemati najrahljše vtiske. Če se fonografski valjec zmechča, izginejo vanj načrtani sledovi. In ako se v boleznih zmechčajo možgani, zlasti njih siva skorja, izgine iz njih ves nabrani zaklad spominskih zaznamkov, dotični človek izgubi spomin. Možgani bi bili gotovo trpežnejši, ako bi imeli

čvrstejšo skupnost, ampak potem bi ne bili tako čudovito sprejemljivi za vtiske. Zatorej jim je dana nežna skupnost, pa za varstvo so odeti v trdno lobanjo.

Vrnimo se sedaj zopet k prejšnjemu razmišljevanju!

Ako, recimo, otroka zbode igla v prst pozneje kedaj v drugič, se pridruži spominski zaznamek že ondi bivajočemu, pa spečemu zaznamku ter ga pobudi in oživi. To se javlja v tem, da ima otrok zavest, da ga je bila igla že poprej enkrat zbodla. Na ta način so omenjeni zaznamki v istini podlaga našemu spominu. Iz njih si nabiramo i z k u š n j e.

V možganih je seveda tudi bolečina zapustila zaznamek, in sicer je ta zaznamek menda spojen ali asocijiran s spominsko podobo igle po posebni živčni zvezi. Zatorej zbudi prihodnjič pogled na iglo takoj ne le spomin nanjo in na zbod, ki je ostal zaznamovan v možganih, nego tudi spomin na bolečino. Otrok se zboji in zajoče, četudi ga igla sedaj ni zbodla.

Bolečina je opozorila otroka, da se je nekaj pripetilo, kar je škodljivo njegovemu organizmu. Ta slučaj jasno kaže, da je bolečina človeku pozoren in skrben prijatelj. Tako je tudi ob drugih prilikah. Premislimo le ta zgled, ki je nanj opozoril H. Dekker (1910). Bosonog človek stopi na trn. Hipoma mu to naznani bolečina, da nogo umakne in trn izdere. To je možu koristno. Sicer bi bil šel dalje in si zadril morda še več trnov v podplat, da bi mu bila vsa noga ranjena in poškodovana. Še več. Bolečina mu potem brani, da ne stopa na ranjeno nogo. Mir pa je v prvi vrsti potreben, da se more rana zaceliti. Nadaljnja korist je ta, da se mož prihodnjič varuje, kadar stopa bosonog. Škoda ga je izmodrila. Tako bolečina opozarja in svetuje, poučuje in vzgaja. Prištevati jo moramo med uredbe, ki so človeku potrebne in koristne v borbi za obstanek.

Otrok, ki je dobil od matere jabolko v roko, prihodnjič spozna jabolko spričo spominskega zaznamka v možganih. Podoba jabolka mu sporoči oko, in jo dovede po vidovnem živcu v vidovno torišče, ki je, kar smo omenili poprej, v zatilnem oddelku možganov. Ko se tu strne občut z zaznamkom, ki ondi biva še od prvega slučaja, je dana zavestna predočba. Od vidovnega torišča vodi živčna zveza do gibnega torišča na temenu možganov in doseže ondi drugo možgansko stanico. Od te gre potem živčni tok do mišic v roki, ki se skrčijo in roka prime jabolko. Že prvikrat je namreč jabolko zapustilo v drugem od-

delku možganov tudi še drug zaznamek, da je namreč prijetnega vkusa. Vkusno središče v možganih je v zvezi z vidovnim okrožjem, in ko se je ponovil v vidovnem središču vtisek ali dojem jabolka, se je zbudil po asociativni poti tudi spomin na prijetni vkus. Posledica temu je takojšnje pripravljajanje onega gibanja, s katerim si otrok jabolko prilasti, ko ga prime z roko in dovede k ustom. Pripravljajanje dejanja pa je tisto, kar smo vajeni imenovati po starejši psihologiji — v o l j o. Ako je otrok poučen o tem, kaj je tuja last, se mu asociira tudi spomin na kazen, ki ga čaka, ako si jabolko prilasti. Izmed obeh nagibov ki sta: prijetno uživanje sedaj in nasledujoča kazen, zmaga tisti, ki je močnejši. Istotako v odraslem človeku določi dejanje vselej tisti nagib, ki je v asociaciji spominskih predočeb najkrepkejši. Kateri je najkrepkejši, to pa odločujejo vzgoja, lastna izkušnja in podedovana ureditev v možganih. Idejno asociacijo, ki se vrši pred dejanjem, imenujemo p r e u d a r j a n j e.

Tudi če jabolko ni pred očmi, vendar spominski zaznamek lahko obudi v možganih njegovo podobo; tedaj nastane p r e d o č b a ali p r e d s t a v a o njem.

Preprosta dva zgleda o igli in o jabolku sta nam pokazala celo vrsto temeljnih ali elementarnih pojavov duševnega poslovanja našega živčevja. Sedaj nam je umljivo, kako raznovrstni vtiski bogatijo spomin, kako nastajajo izkušnje itd.

Poudarjati moram, da so domnevni spominski zaznamki snovne ali materialne premembe, ki ostanejo v možganskih stanicah. Sčasoma sicer pobledejo spričo preosnavljanja, ki se vrši vedno v možganih, kakor v vseh drugih organih, in kedar naposled zaznamek za kakšno stvar izgine, je p o z a b l j e n a.

Snovna poškodba spominskih zaznamkov v možganih seveda poškoduje spomin sproti. Kdor se uči govoriti nov jezik, si izobrazuje v možganih nov oddelek in nalaga vanj spominske zaznamke besedišča tistega jezika, ki se ga uči. Zgodilo se pa je že, da je kdo iznenadno ali pa spričo kapl pozabil izmed jezikov, ki jih je prej znal govoriti, tega ali onega. Profesor Hinshelwood (London 1902) pripoveduje o Francozu, ki je več let na Angleškem bil zasebni učitelj francoščine. Obenem se je priučil angleščini. Zadelo ga je kap in mu razrušila v možganih sluhovno zalogo francoskega besedišča. Odtlej je bilo moči ž njim govoriti le angleško.

Potemtakem ima spomin vseskozi materialno podlago, pa ga vendar prištevamo med duševne pojave.

Človek more bogatiti svoj spomin in tako izpopolnjevati svoje znanje nekako do 40. leta svojega življenja. Dotlej se možganske stanice in njih asociativne zveze izpopolnjujejo z duševnim delom in vežbanjem tako, kakor delo in vežbanje krepi telovadcu mišice. Potem ostanejo možgani nekaj časa na višku svoje dozorelosti. Ob višji starosti pa peša spomin in ž njim ves intelekt. Mikroskopska preiskava možganov starih ljudi nas je poučila, kaj je povod tej neljubi izpremembi. Pokazalo se je namreč, da so v takih možganih asociativne zveze in tudi celice sive skorje oslabele in znatno manj izobražene, ali izkratka, da oboje v starosti propada, kakor vsi drugi organi tudi.

Očitna je torej zopet tesna zveza med snovjo možganov in njeno delavnostjo. Omenjena dejstva soglasno in prepričevalno podpirajo našo domnevo o bistvu spomina.

O važnosti vežbanja z delom svedoči tudi tale poizkus, ki ga je napravil neki veščak v fiziologiji možganov (Berger). Mlademu psu je takoj po rojstvu zavezal za več dni oči, da možganske stanice v vidovnem okrožju niso imele prilike dobivati vtiskov. In glej! ostale so neizobražene, brez izrastkov in medsebojnih zvez. Zatorej opravičeno sklepamo, da se v naših možganih razvijejo nabolje živčne zveze, ki jih najpogosteje zaposlujemo.

Veščaki so spoznali nekatera dejstva, ki pričajo, da predočbe o jabočku ali o kateremkoli predmetu ne ostanejo shranjene v vidovnem središču možganov, nego v posebnem oddelku poleg vidovnega okrožja. Predočbe vidovnih, sluhovnih, tipovnih in drugih občutkov bivajo forej v možganih zase, in se zatorej lahko samostojno zbujevajo in na različen način med seboj spajajo vsled asociativnih zvez. To je pa tista pot, ki ustvarja najčudovitejše duševno delovanje, namreč mišljenje, pa tudi pestro igro domiselnosti ali domišljivosti.

Kedar združimo na primeren ali kakor pravimo na logičen način predočbe vseh vrst, vidovne, sluhovne, tipovne itd., takrat rečemo, da mislimo. To opravilo imenujemo mišljenje. Vidovne predočbe igrajo pri tem najobsežnejšo vlogo. Nazorni nauk, pouk v čitanju in pisanju, uporaba raznega orodja itd. — vse to ima za podlago vidovne predočbe; nje zbuja učenje v šoli in v praktičnem življenju v prvi vrsti.

Toda kaj je logični način mišljenja? Ako se v možganih križajo na vse strani zveze vseh poslujočih središč tako na gosto, da dolžina teh zvez v malem prostoru lobanje meri v celoti več tisoč kilometrov — kako je pač oskrbljeno, da se ne vrstijo občuti in predočbe brez vsakega reda, divje druga za drugo, nego v tisti pravilnosti in zakonitosti, ki jo imenujemo logičnost?

Tudi na to vprašanje ne bo težko odgovoriti. Spomnimo se le, kako vzgoja razvija v otroku logično mišljenje. V tisočletjih kulturnega razvoja se je mišljenje vedno izpopolnjevalo na ta način, da so ljudje zametavali napačne misli, napačne zaključke, napačne nagibe, napačne občute, sprejemali in pridržavali pa so tiste misli itd., ki so se ujemale z istino in vedle na pravo pot. Le take pravilne misli, nagibe in občute vceplja vzgoja otroku. Brž ko otrok zvrši kakšen stik misli, ki nasprotuje izkušnji, takoj mu vzgojitelj reče, da to ni prav. Nasprotno pa vzgojitelj vežba dosledno le pravilne stike misli in tako vzgoji logično mišljenje. — Neurejeno se vrstijo asociacije v sanjah.

Podlaga uspešnemu pouku je vežbanje, večkratno ponavljanje. Kakor mišice postanejo krepkejše in spretnejše, ako jih vežbamo, tako tudi živčne stanice ponovno delo krepča. Zatorej se utrdijo v njih spominski zaznamki bolj in bolj in stanice pošiljajo čvrstejše, uspešnejše nagibe drugim stanicam in tudi poti, ki vodijo od stanice do stanice se bolj in bolj uglašajo in usposobijo. Tako uglašja pravilna vzgoja med neštetiimi zvezami možganskih torišč poti logičnega združevanja misli, poti nelogičnih asociacij pa so bolj in bolj zapuščene in zatorej slabevajo in ginevajo tako, kakor ginevajo mišice, ako jih zanemarjamo. Obenem se ob dobri vzgoji množi zaklad spominskih zaznamkov in bogati spomin neizmerno. Seveda se to vzgajanje in izpopolnjevanje možganov nadaljuje ves čas, dokler živimo in napredujemo. Poleg roditeljev, ki položijo vzgoji temelj, in poleg šole, ki vzgaja po preišljenem načrtu, je važen vzgojni činitelj dejansko življenje.

Prav tako kakor logika mišljenja se je razvijala n r a v n o s t ali morála v dolgi dobi prosvetnega napredovanja. Nравnost je pogoj družbenemu življenju. Poleg egoizma, ki zasleduje edino le blaginjo poedinca, je moral vznikniti altruizem, ki ima pred očmi blaginjo družbe. Nравnost določa zahteve družbe do poedinca in spravlja v sklad obe struji nagibov. Stari

Babilonci so že tisoč let pred Mojzesom imeli na lončenih ploščah pisane zakone, ki so določili za tatvino smrtno kazen. Grki so nam zgled, kako so črtili škodljivo efialtstvo. Tako se že tisoče let iztrebljajo s prepovedjo in kaznijo vsakršni čini, ki so škodljivi človeški družbi ali protisocialni, gojijo se pa tisti čini, ki jo pospešujejo. Tako je vzniknilo in se je ukoreninilo polagoma spoštovanje do imetja drugih, do zaslug drugih, do življenja drugih; tako je nastal pojem o časti, o ljubezni do roditeljev, do svojega naroda, do domovine, in enako drugi socialni nagibi. Vsak rod uživa plodove uredbe, ki so jih ustvarili prejšnji rodovi, in ima zato dolžnost dobre uredbe ohraniti ter jih pomnožene in zboljšane izročiti naslednjemu rodu. Tako je vzrastla morala vseskozi iz socialnosti.

Pri učenju nam prihaja neizmerno v prid neko svojstvo možganov, ki ga hočemo omeniti sedaj. Marsikatera opravila, ki se jih učimo in naučimo s trudom in ob pozorni, zavedni volji, postanejo polagoma avtomatična in izvršujemo jih potem brez truda in celo nezavedno. Mal otrok izpočetka dostikrat prime v zrak mimo predmeta, ki ga hoče zagrabit, polagoma šele se priuči z očmi presoditi pravo daljavo predmeta; izpočetka se mora s trudom učiti hoje in se držati v ravnotežju. Dokaj časa mine, preden sodelujejo vse mišice tako, da je stoji in hoja sigurna. Ko otrok odraste, vrši vsa ta opravila »avtomatično«. — Preden je kde izvežban igralec na goslih ali na klavirju, se mora z vso pozornostjo učiti, da ve prav in ob pravem času postavljati in prestavljati prste. Potem pa ko je izvežban, igra znano mu kompozicijo, če je treba, čisto »mehanično«, dočim bivajo njegove misli kdovekod. Drug zgled. Kadar gremo opoldne ali zvečer vsak iz svojega urada ali iz šole, ali delavnice znano pot domov, gremo »v misli zatopljeni« in kar nič ne pazimo na pot, pa vendar krenemo pravilno iz ulice v ulico, se izogibljemo ljudem in oviram, vstopimo naposled v pravo hišo, pridemo po stopnjicah v pravo nadstropje, in odpremo vrata svojega stanovanja — vse te mnogotere giblaje zvršimo pravilno, čeprav brez vse zavednosti. Izpočetka je bilo pač treba s pozornostjo in neprekinjeno zavednostjo hoditi, ali kmalu izločimo oboje, in vendar pridemo do smotra. Kdor piše spretno, napiše besedo kar brž in se ne zaveda mnogoterih drobnih gibov, ki jih morajo zvršiti v pravi vrsti mišice v prstih in laktih. Z vso pozornostjo se je treba učiti plavanja, vožnje na biciklju, raznih plesov itd. Z neumornostjo

ponovljena vaja ima uspeh, da delujejo živci in mišice bolj in bolj naglo in spretno. Kadar je pa stvar naučena, se vršijo vsi mnogoteri gibi, ki zahtevajo zelo spretno in točno sodelovanje raznoterih mišic in čutil kar »avtomatično«. S trdom se nauči ljudskošolski učenec počtevanke, pozneje pa brez pomišljanja odgovori na vprašanje, koliko je 7×9 itd. Delo, ki se je opravljal izpočetka z zavedno voljo, je postalo avtomatično. To pa nima več duševnega značaja, ker se vrši kakor odsevi (refleksi) nezavedno: s tem je stopilo v krog kemizmov in mehanizmov, ki sicer delujejo v organskem telesu.

Živčna središča za vse avtomatične gibe, ki smo jih našli, so v podaljšanem mozgu, v ganglijah na dnu velikih možganov in v malih možganih. Toda samostojno ne delujejo, nego šele na pobudo, ki jim prihaja od zavedno delujoče sive skorje velikih možganov. Brž ko pa so imenovana podrejena središča izvežbana in živčne poti, ki vodijo od njih do mišic, uglajene in utrjene, zadostuje prvi nagib in vsa vrsta nastopnih gibov se redno odigra, ne da bi bilo treba nadaljnega višjega vodstva. Vrhovno vodstvo, sedež razumnosti je potemtakem razbremnjeno, in more zopet za se napredovati v plemenitem stremljenju, da pridobi in množi posamezniku, družini, narodu, državi ali vesoljnemu človeštvu sredstva v borbi za obstanek, ki življenje lajšajo in bogatijo s plemenito vsebino umetnosti in znanstev.

Strmeti pa moramo, ko zapazimo, s kako preprosto tehniško lestjo je priroda zasnovala to napredovanje. Nič drugega ni storila, nego nad refleksni mehanizem, ki ima središča svoje energije — to so živčne stanice — v hrbtnem mozgu in v dnu (ali deblu) velikih možganov, je zgradila še en tak mehanizem, ki ima svoja živčna središča porazmeščena v sivi skorji velikih možganov, in je prvega podredila drugemu. Domnevati si moremo, kako se je to utegnilo zvršiti: površne živčne stanice prvotnega dna možganov so sprejela skromno vodstvo svojih tovarišic; to vodstvo so izvrševale polagoma bolje in bolje, in se razmnožile na večje in večje število ter se razprostrle na bolj in bolj prostrano površje; tako je prirastel možganom nov oddelek — veliki možgani. Poedine stopnje tega razvoja so utelešene še sedaj pred našimi očmi v napredujoči vrsti vretenčarjev (Edinger 1905).

Naše razmotrivanje (stoječe na stališču angleške asociacijske psihologije) nam je odprlo pogled v tvornico naših

mi sli. Jasno nam je sedaj spoznanje, da se v nji to vrši, kar je pred sto leti slutil slavljeni pesnik in navdušeni prirodoslovec Goethe, ko je izrekel v Faustu te-le besede:

„Sicer je z misli tvornico vse
kakor s kosom, ki tkalec ga tke,
kjer en stop zgane tisoč natez,
snovalnice s kraja teko do kraja,
in en mah snuje tisoč zvez.

Goethe-Funtek.

Najnovejše znanstvo je proučilo neizmerno zamotani, čeprav priprosto zasnovani mehanizem možganov in bistvo njih tajnostnega in veličastnega poslovanja. Razrešilo je vsaj v glavni stvari veliko večtisočletno uganko. Odkar je Haller l. 1753. zvršil prve poizkuse o poslovanju živcev, odkar je znamenit slovanski učenjak, Čeh J. Purkyně prvi obrazložil l. 1837., da so možgani zgrajeni iz živčnih stanic in živčnih vlaken (nitij), in odkar je Broca l. 1861. spoznal besedotvorno torišče — je bila dana trdna podlaga za nadaljnje naglo napredovanje, ki se je zvršilo s čvrstimi koraki. Če se je znanstvu posrečilo v zadnjih desetletjih najti kraj, kjer se porodi misel, in kraj, kjer se misel preobrazi v besedo, moramo priznati, da so to veličastni uspehi. Ž njimi je za vedno odpravljen nazor, da so »srce in obisti« sedež človeškega duha; takisto je ustavljeno večstoletno iskanje »sedeža duše« v možganih, to je točke, kjer baje stopa transcendentna duševna »misleča snov« v stik s snovjo možganov (Descartes); z njimi je skončana doba izključno spekulativne psihologije, ki smatra abstrakcije: volja, domišljija, pozornost itd. za objektivno dane enote, in ustanovljena je nova fiziološka psihologija (Wundt, Ebbinghaus, Ziehen, Verworn, Jodl itd.), ki prinaša povsem nove nazore v vzgojo, moralo, logiko, pravoslovje, zdravljenje umobolnih itd. in sploh v umevanje bistva človeškega ter isto spravlja v sklad z veliko, plodovito idejo o razvoju. S ponosom se zavedamo teh uspehov, ki oznanjajo zmago osvobodnega, napredujočega duha človeškega.

Toda že čutimo, da se Faustova narav zbuja v nas, in druga še bolj skrivnostna uganka nam sedaj vstaja pred očmi: kako je pač možno, da snov možganov deluje duševno, in se v nji strinjata dve toliki nasprotji, kakor sta telesnost ali snovnost in duševnost? Kako more snov biti nositeljica

zavednega mišljenja, željenja in čutenja? Kako je možno, da živec nosi do mišice našo voljo?

Dotekniti se hočemo še teh vprašanj in približati se njih rešitvi kolikor je možno.

Vprašanje je pravzaprav še širše, zakaj sorodni problemi so: kako je to, da ima magnet magnetno silo; da moremo v steklu zbuditi električno silo, da ima vodena para ogromno mehanično silo, ki premakne težko lokomotivo in velikansko parno ladjo; kako je to, da ima zemlja privlačno silo, da vsak nepodprt predmet sledi tej sili in pade proti zemlji?! Korenita rešitev tega gordijskega vozla veli: naziranje, da sta telo in sila, ki je v njem, materija in energija dvoje, je sicer starodavna in izvira še iz navivne otroške dobe človeštva. Novodobno, zrelejše naziranje pa nikjer ne vidi dvojnosti (dualizma), vsa priroda je enotna, vse-skozi bivajo v nji le sorodne sile (energije), materijalnosti v navadnem zmislu ni. Le ozrmo se okoli sebe in prepričamo se o tem. Ako zadene moja roka ob mizo, začuti upor; to je oblika energije, ki v meni vzbudi poseben občutek. Če oko vidi zid, čuti energijo svetlobnega gibanja, ako uho sliši glasove, občuti zvočno gibanje — torej zopet le neko obliko energije. Ako proučim vso prirodo, najdem izključno le pojave energije, prav tako kakor v svoji duševnosti. Naša čutila nam naznanjajo edino le razne oblike energije, ki v nas povzročajo občute, nikjer ne tistega, kar otroško naziranje smatra za snov, različno od energije.

Le iz praktičnih vzrokov se poslužujemo dualistnega naziranja, ker je nanje prikrojena govorica vseh narodov. Druge terminologije razen dualistne nimamo. Saj govorimo tudi o solnčnem vzhodu in zahodu, čeprav vemo, da solnce ne prihaja in ne odhaja tako, kakor kaže videz, ki je bil povod temu starodavnemu nazivanju. Zatorej tudi pravimo: energija in snov, duševnost in telesnost sta v bistvu eno in isto, sta si vzporedna pojava (psihofizična vzporednost).

Dandanes imamo lehklo priliko, prepričati se, kako se mehanična energija padajoče vode dá preobraziti v energijo elektrike, in ta ali v jasno svetlobo, ki razsvetljuje mestne ulice, ali pa v toplotno, ali v kemijsko, ali pa zopet v mehanično energijo, ki goni obrtniku motorje. Preobraževanje energije je neutajljiva istina in velja enako v kraljestvu nežive in v kraljestvu žive prirode. Ta spoznatev nam dovoljuje, da zasledujemo pot, po kateri

se energije nežive snovi preobrazujejo v energije žive snovi in v tej dvignejo do oblike duševne energije.

Rastlina srka v se mrtvo snov iz tal, in si jo priliči — oživi jo. Rastlina služi živali za hrano. V živalskem truplu se kemijska sestava iste snovi dvigne zopet za stopnjo višje, ko se preobrazi v kri in meso. Mesna in rastlinska hrana pa, ki jo zavžije človek, se preosnuje in povzdigne v njegovih prebavilih še dalje, ter potem pomaga graditi mišice in možgane — v možganih pa misli in čuti! Kemijske in mehanične energije hrane so se preobrazile v duševno energijo.

To stopnjevanje nam bo umljivejše, ako pomislimo to-le: Iz zemlje jemljejo rudarji neznatno rudo; v topilnici priteče iz nje kovina; iz kosa kovine napravijo tehniki kolesa, navore, vzmeti itd. ter jih sestavijo primerno. Pred seboj imamo sedaj čudovit mehanizem: recimo uro, ki je sposobna, da nam meri in kaže čas. Iste sile, ki so spale že v neznatni rudi, delujejo sedaj v mnogoliko sestavljenem mehanizmu, n o b e n e d r u g e. Mehanizem ure nam rabi k temu, da meri abstraktnost, ki jo imenujemo čas. Take sposobnosti bi nihče ne pričakoval tedaj, ko je vsa snov ure bila še kepa neznatne sirove rude.

Prav tako je druga snov, ako je iz nje narejen neizmerno čudovito sestavljeni mehanizem možganov, sposobna, da proizvaja energije, ki so v njeni prvotni sirovi obliki le spale.

V kosu železne rude ne zasledimo magnetne sile. Ako pa okoli kosa železa kroži električni tok, vzdrami v njem magnetnost, ki ga usposablja za presentljive pojave.

Tudi čudovita snov možganov deluje le, ako je razstavljena v stanice in njih zveze in ako kroži v njej obilen tok tople krvi. Le ob takih pogojih delujejo tudi drugi organi. O teh pa vemo, da se vršijo v njih kemijske preosnove, in iz tega sklepamo, da so tudi v možganih in živcih kemijske preosnove vir duševnega delovanja. Dokler omogočuje topli tok krvi kemijske preosnove, dotlej morejo možgani poslovati ter proizvajati tisto vrvenje asociacij, ki ga zovemo zavestno mišljenje in pa čutenje in hotenje. O tem nas prepričuje še posebno poizkus, ki ga je imel priliko napraviti italijanski veščak M o s s o v Turinu. Pri njem se je bil oglasil mož, Bertini po imenu. Imel je lobanjo na čelu prebito, tako, da je bil razgaljen precejšnji del čelnih možganov. Zdravnik M o s s o je porabil priliko in je napravil tale poizkus. Stisnil je bolniku v vratu obe žili, ki dovajata kri v čelne možgane. V tem

trenotku je nehalo utripanje žil v vidnem delu možganov. Med tem je seveda srce utripalo dalje. Bertiniju pa je takoj minila zavest; to se pravi, čelni možgani so nehali poslovati. Brž ko pa je Mosso zopet odprl krvotok, in je priplula kri v možgane, se je Bertiniju zavest vrnila. Bertini je zagotavljal, da mu poizkus ne povzroča neprijetnosti in se ni upiral ponavljanju. Ti poizkusi so jasno izpričali, da je tista velika življenjska uganika, ki jo imenujemo zavest, proizvod možganov; pa le, dokler se v njih vršijo s posredovanjem krvi kemijske preosnove, kakor se vršijo v drugih organih človeškega telesa. — Če neprijeten dogodek človeka iznenadno močno prestraši, hipoma odteče kri iz možganov, njihovo poslovanje mahoma neha, nezavest nastopi, mišice vsega trupla popustijo, ker izostane vpliv živcev nanje — človek se zgrudi v omedlevici in je kakor mrtev, dokler se ne povrne pravilni obtok krvi.

Kemijske preosnove so možganom vir duševne energije, kakor je kemijska preosnova gorečega premoga v kotlu lokomotive vir njene mehanične sile. Kako lokomotiva uporablja kemijsko energijo gorečega premoga, znajo tehniki natančno računati. Pokaže se, da lokomotiva dá toliko energije (mehanične in toplotne) od sebe, kolikor je ima v njenem kotlu zgoreli premog. Prejemek in izdatek energije sta si popolnoma enaka. Človeški organizem dobiva energijo od zavžite hrane in jo uporabi, to je, izda za svoje življenjske pojave. Račun izkazuje tudi tu, da se izdatek popolnoma krije s prejemkom (Atwater, Stoff- und Kraftwechsel im menschlichen Körper, 1904). Račun ne pokaže nobenega preostanka, ki bi izviral iz kake posebne možganske energije, ki bi stala zunaj kemijskih, mehaničnih in toplotnih pojavov.

Dokler morejo zdravi možgani črpati delovno silo iz obtoka tople krvi, dotlej vodijo in ustvarjajo neizmerno mnogoliko vrvenje našega zaznavanja in čutenja, mišljenja in drugega delovanja. Kadar pa jim smrt pretrga pogoje poslovanja (ako se n. pr. ustavi srce), nehajo obenem njih duševni pojavi.

To pa, kar so možgani ustvarili, dokler je življenje valovalo, v njih dobrega in koristnega, bodisi v najtesnejšem krogu družine, prijateljev in znancev, bodi si v širšem ali celo najširšem javnem delovanju na socialnem, znanstvenem ali umetniškem polju — to ne umrje, nego živi dalje, prehaja (četudi neopaženo) od ust do ust, od roda do roda, izpodbujaja in krepi, množi veselje, lajša

gorje, plodi in plemeniti najvišji smoter človeškega stremljenja, to je kulturno napredovanje — izkratka: vse, kar so živi možgani ustvarili dobrega, živi blaženo večno življenje!

V tej obliki je že tudi Prešeren občutil pojem o neumrljivosti, ko je napisal za nagrobni kamen svojemu prijatelju Korytku te-le stihe:

Der Mensch muss untergeh'n,
die Menschheit bleibt; fortan
wird mit ihr das besteh'n,
was er für sie getan.

Gradivo.

Iz življenja kranjskega literata.

Priobčil dr. Ivan Prijatelj.

(Dalje.)

Končno je poslal Sedlnitzkemu tudi ljubljanski policijski predsednik Sicard svoje poročilo o Kordešu pod številko 113 z dne 8. dec. 1838. Gubernij je spremlil to vlogo na Dunaj dne 15. dec. 1838 pod številko 29177, ne da bi ji pristavil besedico opombe. Sicard je pisal: »Vaša ekscelenca! Prositelj je doma iz Kamne gorice v radovljiškem okraju, ljubljanskem okrožju, 28 let star, katoličan, neoženjen, nezakonski sin Frančiške Kordeševe, hčere v Radovljici bivajočega fužinarja. Za očeta imajo tedanjega c. kr. predsednika tržaškega menjičnega sodišča — Gozola — kateri mu pošilja baje od časa do časa tudi podpore. Kordeš je dovršil na novomeški gimnaziji humaniora in je potem z dobrim uspehom končal v Celovcu oba filozofska letnika. Pred drugim letnikom je bil na račun svojega okraja vzet v vojakе, vendar je smel še dovršiti filozofske študije, ker mu je dal začasno 4. topničarski polk, kateremu je bil pridelen, v to svrhu dopust. Služil je potem do septembra 1837 deloma pri topničarstvu, deloma pri linijski pehoti Langenau; potem so ga kot realnega invalida odpustili.¹⁾

¹⁾ Torej Kordeš ni bil „ein wegen dreimaliger Deserzion entlassener Feldbäbel“, kakor ga karakterizira Prešeren v pismu na Vraza z dne 19. julija 1838. Glej priobčevalca „Dvojé Prešernovih pisem“, ZMS, IV. 197.

Po odslovitvi od vojaščine si je izkušal dobiti službo in je delal zaradi tega korake pri različnih okrajnih oblasteh, da bi bil sprejet za aktuarja.

Nato se je polotil misli, da bi izdajal časopis pod naslovom *Carniola*, in je dobil za to od tukajšnjega deželnega gubernija dovoljenje. Toda ker sam nima potrebnih denarnih sredstev in se tudi občinstvo za ta časopis posebno živahno ne ogreva, je bil prisiljen prepustiti ga tukajšnjemu tiskarju Blasniku kot glavnemu založniku.

Kordeš ima nekoliko literarne izobrazbe, precej dobre talente in zmožnosti. Akoravno njegovim religioznim, moraličnim in političnim načelom ni bilo očitati v kratkem času, odkar biva v Ljubljani, nič škodljivega, se vendar zdi, da si še ni prisvojil onega trdnega značaja, onega takta in onega moškega vedenja, ki se mora pri izdajanju časopisa, posebno političnega ljudskega časnika neobhodno zahtevati, da bi se dalo uredništvo lista z mirno vestjo pustiti v njegovih rokah.

Kordeš mi storil na literarnem polju ničesar, in njegova dela so same kompilacije in zbirke prispevkov, ki jih je dobil od različnih strani za *Carniola*. V ta časopis sprejema tudi opazke o tukajšnjem gledališču; a doslej je že pogosto pokazal, da ga morejo potegniti za seboj osebnosti; s trpko grajo obkłada posamezne igralce, katerih sicer občinstvo ne vidi rado. Jaz sem bil sam primoran prepričati priobčitev takih sestavkov v *Carnioli*, da bi se ne motilo tukajšnje občinstvo, ker se gledališče sestavlja tu samo iz časa zimskih mesecev in se torej ne sme ocenjevati kot stalno gledališče. V ostalem je občinstvo zadovoljno ž njegovimi produkcijami.

Sedaj si usojam preiti na vprašanje eventualne potrebnosti, hasnovitosti in izdatnosti napominanega političnega ljudskega časnika. Zaenkrat si dovoljujem opazko, da utegne biti v tej provinci le jako majhno število oseb, ki bi se morebiti zanimale zanj. Po obstoječih predpisih se smejo sprejemati samo taka politična poročila, ki jih prinašata *Wiener Zeitung* in *Oesterreichischer Beobachter*; a te čitati želi samo oni, ki jih čitati z n a in jih v imenovanih časnikih ali v Ljubljančanki najde. Ker govore Kranjci boljše, izobraženejše vrste navadno poleg svojega materinega jezika tudi nemški, oni pa, ki so zmožni samo kranjskega jezika, navadno tudi čitati ne umejo, bi bil zanje kranjski časnik brez koristi, brez zanimivosti in bi se potreba takega

ljudskega časnika dala menda manj utemeljevati. Ker bi se torej utegnil samo jako majhen del tuzemnega prebivalstva posluževati takega časnika, sledi sama od sebe tudi malenkostna hasnovitost in pičla izdatnost njegova z ozirom na tukajšnjo provinco.

Pri obstoječi posebnosti kranjskega jezikovnega narečja se zdi, da bi se mogel tak kranjski ljudski časnik v drugih provincah, v katerih se govore sorodni slovanski jeziki, le jako malo uporabljati, ker se kranjski jezik vkljub podobnosti in skupnemu izvoru kvečjemu v sosednji Hrvatski ali celo v slovenskem delu Štajerske samo po glavnem zmislu razume ali takorekoč ugeniti dá. Prodaja v druge province bi torej težko pospeševala podjetje; torej bi se pri majhnem odjemanju v deželi sami jedva stroški izdaje pokrivali. Tu v Ljubljani obstoji z visokim dovoljenjem *Laibacher Zeitung*, ki izhaja trikrat na teden kot političen list in enkrat pod naslovom *Illyrisches Blatt* kot zabavna priloga. Do tega časnika nima založnik pl. Kleinmayer nikake izključne pravice, ampak ga izdaja kot njemu podeljeno osebno obrt, za kar plačuje tudi svoj obrtni davek. Podelitev novega časnika bi torej založnika Ljubljančanke ne oškodovala na njegovih pravicah, čeprav bi se moralo postopati pri novi podelitvi po splošnih obrtnih predpisih, s posebnim ozirom na krajevno potrebo, za katero pa je, kakor gori pripomenjeno, v Ljubljani že itak zadostno poskrbljeno.

Ker ni individualnost Leopolda Kordeša, ki je brez premoženja, brez sigurnega zaslužka, brez zadostnih literarnih vednosti, v katerega se tudi vsled kratkega njegovega bivanja v Ljubljani vsled njegove starosti ne more s povsem mirno vestjo zaupati, ni takšna, kakor bi se morala zahtevati od časniškega urednika, se tem težje izrečem za dovolitev pričujoče prošnje, ker bi se dala tudi potreba političnega ljudskega časnika v kranjskem jeziku za to provinco jedva utemeljiti. V najglobljem spoštovanju Vaši ekselenci najpokornejši *S i c a r d*. Ljubljana, dne 8. dec. 1838.«

Medtem ko je Sednitzky na ta način zbiral podatke o Kordešu, da bi se nikakor ne prenaglil, se je pričela Kordešu zadeva najbrž zdeti dvomljiva. Zdi se, da je prišel sam pri sebi bržčas do zaključka da mu oblast zato tako dolgo zavlačuje rešitev prošnje, ker je prosil za beletrističen in političen list. A njemu je bilo po vsej priliki največ za leposlovno izdajo. Sklenil je priti Sednitzkemu nasproti s tem, da je opustil misel na po-

litični list in prosil samo za literarno »Zarjo«. To je storil s prošnjo, ki jo je vložil dne 1. dec. 1838 pri ilirskem deželnem guberniju v Ljubljani. Glasila pa se je ta prošnja, kakor sledi:

»Ponižno podpisani je prosil v mesecu juliju t. l. pri vele-slavnem guberniju, da bi mu dovolil izdajati političen ljudski časnik in tedensko literarno prilogo, Ker pa ovirajo to drago podjetje mnoge, poprej nevidne, torej tudi ne upoštevane težave, je podpisavec prisiljen, da popusti izdajo političnega ljudskega časnika popolnoma in prosi, c. kr. veleslavni dež. gubernij naj mu milostno dovoli izdajati samo tedensko enokratno kot priloga k nameravanemu ljudskemu časniku določeno »Sarjo« (Soro, Sor, Morgenröthe) v deželnem jeziku kot literaren časopis in naj to njegovo prošnjo na najvišjem mestu, ako mogoče, na ta način podpira, da bi se mogel ta časopis s 1. januarjem 1839 oživotvoriti.

Zalaganje tega domovinskega lista bi prevzel tiskar gospod Jožef Blasnik, katerega je podpisavec naprosil, da ž njim podpiše to prošnjo; on bi tudi oskrbel lično vnanjo opremo, medtem ko bi domovinski pisatelji skrbeli za dobre literarne sestavke s plemenito moralično tendenco. V Ljubljani dne 1. decembra 1838. Leopold Kordeš, urednik Carniolie; Jos. Blasnik, tiskar.«

Kordeš je bil torej že pri drugem načrtu. Pokazal je bil že plan za en slovenski list in se oprijel misli na drugega. Sedlnitzky pa je bil šele pri že izhajajoči »Carniolii«. Dne 3. januarja 1839 je izročil onih 53 številčk lista, ki mu jih je bil poslal Schmidburg, dunajskim cenzorjem v pregled. Prvi cenzor Berger jih je hitro pregledal in zapisal že 4. januarja 1839 na cenzurni listič svoj »admittuntur«. A Berger je bil policijskemu grofu premalo temeljit in strog. Dal je zabeležiti na listič: »Noch einem Censor. Herrn Rupprecht.« Ta »stric« Rupprecht pa je bil strožji. Dal je 1. ter 8—11. številki samo red: »transeant« in samo ostalim: »admittuntur«. To svojo sodbo je utemeljil z naslednjo beležko: »Prvi sonet v številki 1: An Carniolias Gönner govori o neki sovražni, osramočeni sili, ki se more nanašati vendar samo na otežkočeno dovolitev izdaje, kar bi se ne smelo dovoliti. Tudi povest v številki 8—11 vsebuje na str. 34 svobodnjaške deklamacije na poljsko samostojnost, ki jih ublažuje samo zadovoljiv konec, bolje pa bi bilo, da bi se bile črtale. Dunaj, dne 9. jan. 1839. Rupprecht.«

Ljubljanski slovenski krogi so pri tem oklevanju Sedlnitzkega postajali nestrpni, posebno tiskar Blasnik, ki je dne 14. febr. 1839 sam ponovil prošnjo na »Zarjo« z naslednjo vlogo:

»Veslavno c. kr. deželno predsedništvo! Ponižno podpisani od 1. nov. 1838 od visoke dež. vlade potrjeni založnik izza maja prejšnjega leta tukaj izhajajočega časopisa ‚Carniolia‘ je prosil že v decembru 1838 skupno z urednikom imenovanega časopisa veslavno dež. vlado, da bi mu dovolila izdajati s a m o kranjski časopis ‚Sora‘ (Sarja), nameravan prvotno v načrtu kranjskega političnega ljudskega časnika kot priloga, potem ko se je urednik Carniolie zaradi nepričakovanih zaprek izdaji imenovanega političnega časnika v isti prošnji v decembru p. l. odpovedal.

Ker pa prositelj doslej ni prejel v tem oziru nikake najmilostivejše rešitve, ta časopis pa je bil naročnikom Carniolie že obljubljen, in bi poslednji časopis s tem pridobil mnogo naročnikov, ker se morajo ukreniti nadalje mnoge predpriprave, da bi mogel list s koncem aprila¹⁾ redno izhajati: prositelj najponižneje prosi, da bi mu blagovolilo veslavno c. kr. deželno predsedništvo najmilostiveje dati dovoljenje za izdajo tega časopisa Sora (Sarja), ker se ne dá pričakovati, da bi se na najvišjem mestu prepovedala dovolitev tega čisto literarnega lista, namenjenega izobrazbi in izpopolnitvi deželnega jezika. V Ljubljani, dne 14. febr. 1839. Jos. Blasnik, tiskar.«

To Blasnikovo prošnjo je gubernier Schmidburg prav toplo priporočeno poslal Sedlnitzkemu dne 17. febr. 1839 z vlogo šte. 355 pz., v kateri je sklical na svoje prvo poročilo z dne 15. dec. 1838 šte. 29177 in nadaljeval: »Omenjena priloga bo obsegala samo literarne sestavke, in ker si obeta založnik od tega več naročnikov na časopis Carniolia, zato mu je skorajšnja objava izdaje omenjene priloge važna, ker bi mu vsaka zakesnitev po njegovem mnenju prinesla škodo.«

Tako je romala iz Ljubljane vloga za vlogo na Dunaj in pomnoževala sklade aktov v najvišjem cenzurnem uradu. Medtem je v Ljubljani nastal pravni spor med založnikom Carniolie

¹⁾ O tem je pisal tudi graški akademik Davorin Terstenjak Cafu dne 9. marca 1839: „S mēscem svibnjem (may) nakani [Blasnik] izdavat jedan slovstveni slovenski časopis, kojeg uředništvo g. dr. Prešerinu izručl...“ (Prim. ZMS, II. 220.) — Z nameravanim Prešernovim uredništvom se mora tudi razlagati okoliščina, da Kordeš te Blasnikove prošnje ni več sopodpisal.

Blasnikom in izdajateljem Ljubljančanke Kleinmayrom. Za rešitev tega spora je potreboval Schmidburg vlogo, ki je bil ž njo dovolil Blasniku Carniolio. Ker je bil pozneje to vlogo z dotičnimi poročili poslal Sedlnitzkemu in mu ta še ničesar ni bil vrnil, je sedaj prosil, naj bi mu Sedlnitzky začasno vposlal opravični števil. 3930 in 3116 v svrhu rešitve tega spora. (Vloga z dne 24. marca 1839, števil. 10172.) A pretekli so še štirje meseci, preden je zapisal Sedlnitzky na ta gubernerski akt: »S pismom baronu Schmidburgu z dne 31. jul. 1839 rešeno.«

Ti štirje meseci zavlačevanja so delali zlasti Blasniku preglavico. Mislil je zagotovo, da bo mogel izdati »Zoro« s koncem aprila, ozir. z začetkom maja. Prišel je april, a o rešitvi z Dunaja še ni bilo duha ne sluha. Zato se je obrnil dne 3. apr. s prošnjo naravnost na »visoki, veleslavni c. kr. najvišji policijski in cenzurni dvorni urad«. Pisal je: »Ponižno podpisani je po pogodbi z izdajateljem in urednikom tukaj izza maja p. l. izhajajočega časopisa: Carniola, gospodom Leopoldom Kordešem, prevzel s 1. nov. 1838 založbo imenovanega časopisa v last. Ker pa je prosil omenjeni urednik v preteklem poletju tukajšnjo veleslavno dež. vlado, da bi mu izposlovala dovoljenje, izdajati političen časnik s prilogo: ‚Sora‘ v kranjskem jeziku, a se je v decembru 1838 z zvezi z menoj odpovedal izdaje političnega časnika in je tukajšnjo visoko dež. vlado ponižno prosil, da bi mu dovolila samo izdajo kranjskega, čisto literarnega lista: ‚Sora‘ kot priloge k časopisu Carniola, se razume, da je prevzel ponižno podpisani v svrhu povzdige nemškega časopisa s to prilogo v deželnem jeziku tudi zalogo in izdajo časopisa ‚Sora‘.

Ker pa se je od strani prijateljev slovanskega slovstva po izidu tega lista že pogosto popraševalo, ker bi služilo to podjetje v boljše razširjenje njegovega časopisa: Carniola in bi se v slovanskim časopisom Soro izvršilo zlasti polagano združenje sorodnih in sosednjih Slovanov v pismu in besedi, zato ponižno podpisani prosi: visoki, veleslavni c. kr. najvišji cenzurni dvorni urad naj blagovoli naklonjeno dovoliti izdajo imenovanega kranjskega časopisa ‚Sora‘ z ozirom na okoliščino, da se je obrnil prositelj v tem oziru že dvakrat brezuspešno na tukajšnjo veleslavno dež. vlado in da bi se moralo pred izidom takega lista še marsikaj naročiti in oskrbeti.

Obenem si ponižno usoja ponovno poklicati v visokonaklonjen spomin od urednika v pretekli jeseni stavljeno prošnjo, da bi smel naznaniti časopis *Carniolia* tudi v dunajskih listih, ter si izproša oni prošnji priloženi dovolilni dekret tukajšnjega gubernija v svoje roke nazaj. V Ljubljani, dne 3. aprila 1839. Jos. Blasnik, tiskar in založnik časopisa *Carniolia*.«

Po vseh teh in takih prošnjah in korakih je prijel končno dne 31. jul. 1839 sam Sedlmitzky za pero in koncipiral »Pismo na Njegovo c. kr. ilirskega gospoda deželnega gubernerja, barona Schmidburga ekscelenco v Ljubljani«. Po uvodni rekapitulaciji izvaja policijski grof v tem pismu naslednje:

Ker se morajo glasom vsebine tukajšnje okrožnice z dne 24. maja 1802 predložiti vse v provincah c. kr. avstr. monarhije vložene prošnje za dovoljenje izdaj nanovo izhajajočih časnikov in žurnalov tukajšnji odločitvi, je omenjeni gubernij prestopil meje svojega delokroga, s tem da je dovolil izdajo *Carniolie Kordešu*, ne da bi poiskal tukajšnjega dovoljenja.

Ker Kordeš vstalem, kakor posnemam iz drugih zanesljivih podatkov, uredništvu menda ni v oni meri kos, kakor zahtevajo najvišji predpisi od odgovornega urednika periodičnega lista, so bili vsekakor dani pomisleki, ki bi tuuradno ne bili priporočali brezpogojnega priznanja njegove osebe kot odgovornega urednika imenovanega časopisa.

Mnenje tukašnjega cenzorja o 53 številkah *Carniolie*, poslanih mi po Vaši Ekscelenci, tudi popolnoma opravičuje zgoraj izraženi dvom o popolni sposobnosti Kordeša za odgovornega urednika tega lista; saj vsebuje že kar v 1. številki prvi sonet »An *Carniolias Gönner*«, govoreč o neki sovražni sili, ki je morala osramočena podleči — zloben napad zoper otežkočeno mu dovoljenje izdaje časopisa, medtem ko se nahaja v povesti »Der Stiefel« v številki 8—11 na str. 34 svobodnjaška deklamacija o poljski samostojnosti, ki kaže celo povest kot manj sposobno za vzprejem v oni časopis.

Če se mora torej takoj pri dovolitvi teh sestavkov očitati v prvi vrsti dotičnemu cenzorju nepazljivost, kaže njih vzprejem, da Kordeš ni pokazal pri urejevanju lista one prevdarnosti, korektnosti tendence in obzirnosti do avstrijskih državnih zakonov, ki jih neodpustno zahtevajo najvišji predpisi za urednike žurnalov in časopisov.

Ker pa se mu je med tem že dalo dovoljenje za izdajanje imenovanega časopisa, hočem to pot pustiti iz oči v tem slučaju se dogodivši neupoštevanje gori imenovanega tukajšnjega navodila z dne 24. maja 1802 in dovoliti objavo Carniolie v tukajšnjih časnikih pod tem pogojem, ako se bo Kordeš prizadeval urejevati ta list na korektnjši in v vsakem oziru neoporekijivi način, in ako se bo cenzura vseh za ta časopis določenih sestavkov oskrbovala s potrebno strogostjo, natančnostjo in preudarnostjo. Ako bi Kordeš ne izpolnjeval pravkar imenovani pogoj in s tem dokazal, da še vedno nima sposobnosti za podeljeno mu podjetje, bi si moral le sebi samemu pripisati, ako bi se mu odvzela tozadevna pravica.

V zmislu predstoječih izvajanj prosim Vašo Ekscelenco, da reši tu z ostalimi obravnavnimi akti s hvaležnostjo vrnjeno prošnjo Leopolda Kordeša in obenem blagovoli dati tamkajšnjemu cenzorju primerno navodilo. Z odličnim spoštovanjem imam čast itd. . . . Sedlnitzky. Na Dunaju, dne 31. julija 1839.«

Istega dne je poslal Sedlnitzky c. k. osrednjemu knjižnemu revizijskemu uradu odlok, naj se dá dunajskemu knjigarju Teudlerju dovoljenje za anonsiranje Carniolie v dunajskem uradnem listu.

To je bilo vse. Na prošnjo, tikajočo se slovenske literarne priloge h Carniolii, »Zore«, se Sedlnitzky niti malo ni oziral; prešel je preko nje na dnevni red, ne omenivši je niti z besedico. A neutrudni Blasnik ni miroval. Prosil je zopet dne 2. marca ljublj. gubernij, da bi mu izposloval »Zoro«, in ta je dne 9. marca 1840 Blasnikovo prošnjo priporočeno poslal na Dunaj. Potem je Blasnik izpremenil svoj načrt. Opustil je misel na literarno prilogo in sprožil preko kranjske delegacije notranjeavstrijskega društva za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti predlog, naj bi se Carniolii prilagal slovenski tehničen list, ki bi razširjal med preprostim ljudstvom občnopotrebno znanje. Imenovano društvo, čigar ustanovitelj je bil nadvojvoda Ivan, je prošnjo podpiralo, Sedlnitzky je stopil v dogovore, dopisi in akti so se začeli izmenjavati, in končno so se — post tot discrimina rerum — porodile »Novice«.

A Kordeš, čigar neodjemna zasluga ostane, da je v teh letih prvi začel akcijo za slovenski list, se že davno več ni imenoval v teh pogajanjih. Celo Carniolio, ki jo je bil kot svoj list ustanovil in potem prodal Blasniku, je urejeval Kordeš samo

do konca aprila 1840. S 1. majem 1840 je pričel urejevati njen tretji letnik Hermann von Hermannsthal.

Koliko časa je bival Kordeš po izstopu iz uredništva Blasnikovega lista še v Ljubljani, mi ni znano. Krenil je najbrž kmalu v Gradec, kjer je menda nameraval ustanoviti nemški literaren list. Z istim načrtom v glavi ga najdemo prihodnje leto na Dunaju v jako kočljivih razmerah. Prišel je v denarne zadrege, kar mu je nakopalo tožbo in pozneje naslednjo denunciacijo c. kr. policijskega glavnega ravnateljstva na Sedlnitzkega:

»Veleslavni c. kr. najvišji polic. in cenzurni dvorni urad! Med Leopoldom Kordešem, baje bivšim časnikarskim urednikom iz Ljubljane, 30 let starim, katoličanom, oženjenim, stanujočim z ženo v gostilni »zur Ente« v mestu števil. 822 in med posestnikom te gostilne Janezom Königom se je dosegla pri okrajnem ravnateljstvu Kärntnerviertel glede poslednjega tirjatve per 48 gld. za povžito jed in pijačo poravnava, nakar je Leopold Kordeš od tu odpotoval, baje v Gradec. Ker se je Kordeš pri tej priliki sploh s svojimi literarnimi podjetji jako bahal in med drugim tudi rekel, da je dobil dovoljenje za izdajo žurnala v Gradcu pod naslovom »Der Freimüthige«, bi ne utegnili biti z ozirom na podeljeno ali šele zaproseno dovoljenje med imenovano obravnavo konstatirana okoliščina brez pomena, da se je Kordeš izkazal kot človek brez sredstev, ki za podobna podjetja ne more v vsakem oziru jamčiti. Iz tega vzroka smatram za svojo dolžnost, da o tem visokemu dvornemu uradu ponižno javim. Na Dunaju, dne 26. avg. 1841. V odsotnosti gospoda dvornega svetnika Dumbacher.«

V spomladi prihodnjega leta se je pojavil Kordeš zopet na Dunaju, nabirajoč baje naročnike za neko literarno podjetje. Pri tako izborno organiziranem policijskem aparatu, kakor ga je imel takrat na razpolago Sedlnitzky, se razume, da to njegovo početje ni ostalo dolgo prikrito predsedniku najvišjega cenzurnega urada. Dne 19. sept. 1842 je poslal Sedlnitzky dunajskemu polic. ravnateljstvu naslednji dekret: »Isti Leopold Kordeš, ki je dal c. kr. polic. glavni direkciji povod k njenemu poročilu z dne 26. avg. lanskega leta, se menda glasom došlega mi naznala sedaj zopet klati brez posla po tukajšnjem trgu, ali se je vsaj pred kratkim nahajal in sam nabiral naročnike za neko baje od njega započeto literarno podjetje, pobirajoč pod različnimi pretvezami denarne prispevke.

Ker je Kordeš popustil pred njegovim uredništvom v Ljubljani izhajajoči časopis »Carniolia« in ga izročil drugim rokam in ker ni bil doslej pooblaščen za nobeno novo podobno literarno podjetje, Vam nalagam dolžnost, da ga vprašate o namenu njegovega tukajšnjega bivanja, obenem pa izvršite natančne poizvedbe o njegovem vedenju in o vprašanih, ali res nabira naročnike in denarne prispevke na tukajšnjem trgu in v kakšen namen, potem pa sporočite meni na znanje tozadevni rezultat z Vašim mnenjem, kako naj bi se nadalje ravnalo ž njim. Na Dunaju, dne 19. sept. 1842. Sedlnitzky.«

Policijski ravnatelj je Kordeša zaslišal in nato 22. nov. Sedlnitzkemu sporočil, da je kranjski literat na Dunaju brez opravlila in sredstev, da pa pričakuje iz Ljubljane potnega lista za potovanje v Draždane. Sedlnitzky je to poročilo vzel na znanje in odpisal glav. polic. ravnateljstvu dne 30. nov. 1842: «Sprejemajoč vsebino Vašega poročila z dne 22. t. m. o Leopoldu Kordešu, prišedšem iz Ljubljane in bivajočem tu brez opravka in sredstev, na znanje, Vam naročam, da se skrbno držite za tukajšnje bivanje določenega mu kratkega roka in mu ga ne podaljšate; ako ne pride pri domači oblasti zaproseni potni list v Draždane, odpravite Kordeša v njegovo domovino in mi ob svojem času nannite uspeh tozadevnih uradnih korakov.«

A Kordeš je ostal še ves mesec december na Dunaju. Revež na svoje stroške niti odpotovati ni mogel. Končno je sklenil Sedlnitzky, da ga pošlje nekakim odgonskim potom, a za pokritje stroškov tega odгона je prosil podpore — samega cesarja v naslednjem »najvišjem prezidialnem predlogu«, v katerem je tudi natanko popisal življenje predmarčnega kranjskega literata na Dunaju:

»Vaše Veličanstvo! Na najvišje naročilo, oporočeno mi kratkim potom, si usojam pokorno predložiti naslednje podatke o razmerah sedaj tukaj bivajočega literata Leopolda Kordeša.

Leopold Kordeš, 32 let star, rojen v Kamni gorici v ljubljanskem okrožju vojvodine Kranjske, tja tudi pristojen, katoličan, oženjen in oče enega v oskrbi nekega Kordeševega sorodnika v Ljubljani se nahajajočega otroka, je dovršil filozofske študije in potem služil 6 let kot nadtopničar pri c. kr. artileriji. Po svojem izstopu iz c. kr. vojske se je pečal z neznatnimi literarnimi deli in je dobil l. 1837. od c. kr. ilirskega gubernija dovoljenje za izdajanej beletrističnega časopisa pod naslovom »Carniolia«, ki ga je

izdajal v Ljubljani, počenši od l. 1838, a ga kmalu zaradi pre-majhnega naročanja ustavil.

V juliju 1841 je prišel na Dunaj, da bi dobil službo, kar pa se mu ni posrečilo, vsled česar je takrat zopet odpotoval v svojo domovino. V marcu letošnjega leta je prišel vnovič na Dunaj, da bi ponovil svoje poizkuse zaradi službe, ki jo je iskal zlasti v uredništvih časnikov in žurnalov; a tudi sedaj je bilo njegovo prizadevanje brez uspeha, ker je tukajšnji trg že prenapolnjen z individui, posvečujočimi se takšnemu opravilu. Dasiravno je našel Kordeš za časa svojega bivanja na Dunaju nekaj malega za-služka s prepisovanjem, vendar niso ti, vrhutega še negotovi prejemki niti daleko zadostovali, da bi preživil sebe in svojo ženo na tukajšnjem trgu, in zato je začel nadlegovati ne samo visoko in najvišjo gospodo, ampak tudi mnoge stranke, posebno gledališke ravnatelje in druge gledališke individue, s svojimi prošnjami za podpore, ki so se mu baje od več strani tudi dovoljevale.

Ko sem zvedel o tem brezciljnem tavanju Leopolda Kordeša na tukajšnjem trgu, sem naročil c. kr. polic. glavnemu ravnateljstvu, naj z ozirom nanj zadevno njegovih življenskih sredstev in namena njegovega tukajšnjega bivanja po predpisih postopa in rezultat naznani meni.

C. kr. polic. glavno ravnateljstvo je oddalo tukaj najponižneje priloženo poročilo, glasom katerega se potrjuje brezsredstvenost in brezposlenost Leopolda Kordeša na tukajšnjem trgu, vsled česar je isto ravnateljstvo predlagalo, da se naj Kordeš po dovoljenem mu kratkem roku od tukaj odstrani in da se mu naj ukaže, vrniti se v domovino.

Ta predlog je dobil tukajšnje potrdilo tem bolj, ker Leopold Kordeš, navzlic svojemu od marca l. l. do sedaj trajajočemu tukajšnjemu bivanju ni mogel dobiti nobenega stalnega opravila, vsled česar je pri ljudeh, dajajočih mu hrano in stanovanje, padal v vedno večje dolgove in tako pretil, da pride popolnoma tukajšnjemu trgu na glavo.

Najmilostljivejši gospod! Z ozirom na zgoraj obrazložene okoliščine utegne Vaše Veličanstvo blagovoljno potrditi po c. kr. polic. glavnemu ravnateljstvu zaukazano odstranitev Leopolda Kordeša v njegovo domovino in se v ta namen, da nastopi to pot, v Vaši najvišji neomejeni milosti odločiti, podeliti mu miloščinjski dar v znesku 40 ali 50 gld. pod tem pogojem, da se nemu-

doma odpravi na povratno pot v domovino, nakar se bo njegovo odpotovanje nadzorovalo. Na Dunaju, dne 29. dec. 1842. Sedlnitzky.«

Kordeševo ime nato izgine iz policijskih aktov. Pod takimi pogoji je torej najbrž odpotoval z Dunaja kranjski literat v januarju 1843, ravno ko so začele v Ljubljani izhajati »Kmetijske in rokodelske Novice«, list, za katerega je bil dal prvo idejo in storil prve korake on sam.

(Konec prih.)

Pregledi in referati.

Država in družba.

Pravo in uprava.

Zbirka zakona potrebnih u javnom životu u Istri i druguda. Preveo i priredio Dr. Ivan Zuccon, prisjednik zemaljskog odbora. Knjiga prva. Pula 1911. Krmptić, str. 207.

Primorsko javno življenje bi mogli imenovati šolo najožje vzajemnosti med Hrvati in Slovenci. Nikjer drugodi niso Hrvati in Slovenci v tej meri navezani drug na drugega ko tu ob Adriji. Slovenski sodnik sodi Hrvate, hrvatski Slovence. Čim bolj se bo razvijal v Primorju slovanski živelj — razvojna črta gre ob Adriji navzgor — tem ožji postanejo socialni (družabni in gospodarski) stiki med obema vejama istega jugoslovanskega naroda, tem bolj morajo pa tudi izginiti vsa ona nespোরazumljena, ki so predvsem osebnega izvira in znak današnjih še malih razmer. Kdo ve, ali ne bo ravno v Primorju padla odločitev, kako stališče imajo zavzeti Slovenci nasproti srbo-hrvatstvu. Morebiti se bo ravno v primorskih kontorjih, bankah in pisarnah razvil oni slovenski-hrvatski „slang“, ki pomeni prehod k enotnemu književnemu jeziku. Vse to je godba bodočnosti, pa morda najbližje bodočnosti.

Iz Primorja nam je prišla zbirka zakonov javno-pravne vsebine v hrvatskem jeziku. Dr. Ivan Zuccon je storil zaslužno delo, da je izdal to zbirko. Pričujoča zbirka ne bo samo dobro služila Hrvatom, ampak tudi Slovincem. V predgovoru pravi avtor: Zalibože niti u listu zakona i naredbi za austro-ilirsko Primorje istarski zakoni nisu do danas obnarodovani u našem jeziku tako da u obće nije bilo moguće doći do hrvatskoga teksta istih zakona. Dr. Zuccon je moral torej prevajati celo vrsto istrskih deželnih zakonov.

Zbirka je namenjena predvsem praktičnim potrebam, poslužujejo se je naj v prvi vrsti župani in drugi občinski uradniki. Največ mesta zavzamejo zakoni, ki se tičejo javno-pravnega položaja občin. Največjo važnost je položil avtor na istrski deželni red in občinske zakone. Državni osnovni zakoni so zbrani na bolj fragmentaričen način. To bi se moglo morebiti izdajatelju očitati, da se ni oziral na celotno osnovno zakonodajo I. 1867 in le ponatisnil temeljne državne zakone 1867, br. 142, 134 in 135 drž. zak., izpustil je pa zakone br. 143—145 drž. zak. Ravnotako bi moral spre-

jeti v zbirko temeljne zakone z l. 1862 in sicer št. 87 in 88 drž. zak. Želeti bi bilo, da bi bil sprejel zakon z dne 21. dec. 1867 št. 146 drž. zak. o tem, katere reči so vsem deželam avstrijskega cesarstva skupne in kako se bodo obravnavale — kakor se glasi nerodni slovenski prevod. Avstro-ogrska nagodba bi bila radi tega posebno važna za istrske Hrvate, ker je ona ključ k razumevanju razmerja med obema polovicama cesarstva. Istrske Hrvate bi pa gotovo tudi zanimala ogrsko-hrvatska nagodba z l. 1868. Ponašniti bi mogel z lahkoto zakonski članek l. 1868. Namen pa, zakaj se je omejil Zucco predvsem na zakone, ki so potrebni v praktičnem življenju, je pač ta, da naj njegova zbirka služi v prvi vrsti uradnikom samouprave. Radi tega bi bilo pač krivično, ako bi g. izdajatelju očitali, ker ni sprejel v svojo zbirko ravnokar omenjenih zakonov.

Jezik je blagoglasen in pozna se mu ona pravniška izgajenost izraza in forme, ki slovenskim zakonom še manjka. Hrvatski jezik je bil toliko vekov jezik vladujočih in mogel si je pridobiti potrebno izgajenost. H koncu nam je še omenjati, da je tiskarna Krmpotić v Pulju opremila to zbirko jako lično in okusno, da ji gre za to vsa čast. B. V.

Deutsch-italienisch-kroatische oder serbische Amtsterminologie
verfasst von E. Smirić, k. k. Hofrat
bei der dalmatinischen Statthalterei.

Lussinpiccolo 1911. Buchdruckerei
Straulino und Strukel. str. 823.

Zopet knjiga, ki bo služila Hrvatom kakor Slovincem.

Po „ustavi cesarstva“ z dne 4. marca 1849. tvorijo ilirsko kraljestvo vojvodina Koroška, vojvodina Kranjska, poknežena grofija Goriško-Gradiščanska, obmejna grofija Istra in mesto Trst z okolico.

Ilirsko kraljestvo je po marčevi ustavi kronovina in vsaka kronovina

ima svoj deželni zbor. Marčeva ustava je ostala mrtva črka. Pa v juliju istega leta je imenovalo justično ministerstvo komisijo, sestojajočo iz pravnikov in jezikoslovcev, ki bi naj sestavili „shodan pravoslovni i državnički nazovnik“. Ta jugoslovanska komisija ali odsek je začel s svojim delom v avgustu l. 1849. in se je delil v dva oddelka, za hrvatsko-srbsko in za slovensko narečje. Člani hrvatsko-srbskega oddelka so bili Car, Karadžić, Ivan Mažuranić, Petranović, slovenskega pa Dolenc, Miklošič in Cigale. L. 1853. je pa izšla „Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs. (Deutsch-kroatische, serbische u. slovenische Separat-Ausgabe.)“ Slovar je bil tiskan v c. k. dvorni in državni tiskarni. Značilno je, da hrvatsko besedilo v latinici in srbsko v cirilici ni bilo istovetno, ker je jezikoslovno naziranje Hrvatov bilo protivno onemu Srbov. Značilno je, da nastopajo pri tem prvem oficialno-avstrijskem poskusu jezikovno zediniti vse tri dele Jugoslovanstva, tri jezikovne skupine, Slovenci, Hrvati in Srbi.

Tekom druge polovice devetnajstega veka ni prišlo do enotnejše pravne terminologije. V Dalmaciji se je razvijala druga pravna terminologija ko na Hrvatskem. Srbija je postala samostojna in posledica samosvojega državnega življenja je bila, da je začela ustvarjati svoje pravne izraze, ki se gotovo niso več krili s srbsko terminologijo l. 1853. Tako je prišlo do občnega terminološkega cepljenja. Povrh je še Bosna začela negovati svoje posebno izrazoslovje. Kar se tiče občne terminologije, to je one, ki se tiče glavnih občnih pojmov, je na vsak način treba doseči ednotno terminologijo za celo jezikovno okrožje Hrvatov, Srbov in Slovencev. Kar se pa tiče terminologije pozitivnega zakonodajstva, ni mogoče doseči take enotnosti in je treba de lege lata publica različno-

vati več skupin. Na dlani leži, da bo Srbija, kar se tiče oficijelne terminologije, šla tudi nadalje svojo pot. Hrvatska bo sicer morala reformirati svojo terminologijo in jo sčistiti kurielnega „cofa“, pa vendar bodo ostale neke razlike. Kar se pa tiče pravne in upravne terminologije Hrvatov in Slovencev, živečih v kraljestvih in deželah, zastopanih v državnem zboru, je pa brezpogojno treba skrbeti tudi za enotno oficijelno terminologijo za sodno in upravno službo.

Dvorni svetnik Smirić je že l. 1904. izdal v Zagrebu, „Službenu terminologiju talijansko - srpsku ili hrvatsko - talijansku“. Pričujoče delo je torej izpopolnjeno nadaljevanje, in sicer s to izpremembo, da je pritegnjena tudi nemščina. Na prvem mestu je nemški izraz, potem pride italijanski in na zadnjem je hrvatski. Ker je slovar italijansko - hrvatski, pride to delo pač posebno prav slovenskim pravnikom v Primorju.

Smirićev slovar obsega ne samo izraze za sodno uradovanje, ampak predvsem za upravno uradovanje. Finančni svetnik dr. Štefan Metličić je sodeloval pri tem delu, posebno kar se tiče finančne stroke. Smirićev slovar moramo seve najtopleje

pozdravljati in biti hvaležni za ta veliki trud. Delo, kakoršno je Smirićevo, je temeljni kamen za našo bodočo terminološko stavbo, ki pa ne bo samo slovenska ali samo hrvatska ali samo srbska, nego zopet jugoslovanska kakor ona prvotna oficijelna zbirka z l. 1853.

B. V.

I. Siebenreich: Nemško-slovensko poštno izrazoslovje. V Brucku ob Muri. 1911. str. 82.

G. Siebenreich si je pridobil lepo zaslugo za slovensko upravno terminologijo z izdanjem poštnega izrazoslovja. Ni pač treba poudarjati, kako zanemarljiva je naša upravna terminologija. Primanjkuje nam še celo v narodnem življenju najobičajnejših izrazov. Raditega je važno, da se strokovnjaki posameznih strok lotijo sestavljanja slovenskih upravnih izrazov. Knjižica odgovarja živi potrebi. Avtor se je posluževal Janežičevega „Nemško-slovenskega slovarja“, in „Nemječko-české poštovní nazvosloví“. Škoda, da ni uvaževal v večji meri hrvatske terminologije, ki je pač stokrat bližja slovenski, ko težka in z germanizmi natrpana češčina.

B. V.

Politika.

Robert Michels: Elemente zur Entstehungsgeschichte des Imperialismus in Italien. (Archiv f. Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik. XXXIV. 1912. 1. i. 2. zv.)

V novejšem času se je ogromno razmnožilo število onih časniških vsevednežev, ki slišijo za svojimi mizami rasti travo na afrikanskem obrežju in se ne morejo potruditi dovolj, da napolnijo bibliografije z naslovi novih kompilacij o laškem imperijalizmu, kjer je neopravičenost surovih očitkov vredna sodruga prav neverjetne neinformiranosti. Zato se mi zdi

Michelsova razprava kakor oaza v puščavi nemške zgovorne blebetavosti, ki se niti ne potruji, da zakrije svojo zavist. Kot dolgoleten univ. prof. v Turinu je pokazal Michels že dostikrat temeljito poznanje laških razmer, ob enem pa on kot sindikalistični sociolog in govornik ni na sumu, da bi se dal zapresti v štrebo bodisi že fevdalno-konzervativnih ali kapitalističnih imperijalističnih teorij.

Imperijalizem igra dandanes v evropski politiki tako važno vlogo, da se mu tudi moderna Italija ni mogla za stalno odtegniti. Da se

je pojavil ravno s tako nenadnim nastopom, se da razložiti iz njegovih elementov samih, iz demografičnega položaja Italije, nje-nega ekonomskega napredka, političnih stremljenj in iz eksperimentalne narave laške zunanje politike.

Najočividnejši znak italijanske demografije je izseljevanje, ki tvori osrednjo točko vse laške zunanje in notranje politike. Število izseljencev je naraslo od 393 pro 100.000 l. 1876 na 1829 l. 1909 in Colajanni računa (1908) izven kraljevine stanujoče laško prebivalstvo na 5,168.000. Le 48% izseljeništa se povrne v domovino. Ono se zna v tujini vzdržati sicer za nekoliko časa, v drugi generaciji pa je za Italijanstvo izgubljeno in jači le tuje moči. Da Italija ne more zaposliti vsega svojega prebivalstva, so krive tri okoliščine: 1. iz pomanjkanja premoga izvirajoča malopomembnost industrije. 2. prevelika obljudenost, kajti povprečno pride na km² 171 prebivalcev, medtem ko je dela le za 70—80 ljudi, in 3. naravno pomnoževanje, kajti Italija izkazuje po Rusiji največjo proflifičnost. Na zakonski par se šteje povprečno 4-53 otrok (v Rusiji 5). Izseljenci pošljejo sicer letno okoli 400—500 milijonov lir v domovino, ampak osnovni kapital t. j. izseljeni človeški material stane državo milijarde. Izseljevanje je za Italijo demografična nujsnost. Ta nujsnost bi bila mogla pridobiti Italijanom tekom zadnjih dveh sto let lepe kolonije, ali oni so priložnost zamudili. Oni niso mogli stremeti za Greater Italy. Drugonarodnostni izseljenci so nastopali kot osvoboditelji, laški pa živijo še dandanes v nekakem ghetto in so zaničevani. Najlepšo laško kolonijo Tunis, ki šteje 125.000 Italijanov in le 35.000 Francozov, večinoma vojakov in uradnikov, jim je pobrala Francija. Laški imperijalizem je toraj imperijalizem ubogih „sans-patrie“, kojih zadnjo

rešitev vidijo rodoljubi v Tripolitani.

Sodobni imperijalistični kapitalizem išče nove kolonije, kamor jih vleče velik nov teren, cena zemljišča, nizke delavske me-zde itd. Italija pa, katere kapital ne more zadoščati niti domačim potrebam, ni v stanju kapitalizirati novo kolonijo. V Tripolitani bi prospeval francosko-angleški kapital, Italija bi pa mogla prispevati kvečjemu delavske moči in dobivati odtod poljske pridelke. Kar se pa tiče izvoza, afrikansko obrežje vočigled južni Ameriki niti ne more priti v poštev.

Teorija narodnostnega načela, t. j. pravica narodnega samoodločevanja je znamenje slabosti. Kakor hitro narod ni več v defenzivi, vidimo prevladati težnje po povečanju dosedanjega ozemlja. Tej tendenci se tudi Italija ni mogla zoperstavljati. V družbi tolovajev je težko biti človeku poštenemu. Včasih je vznemirjevala laške duhove severovzhodna iredenta, ampak po predlanski okupaciji Bosne in Hercegovine je dobil nacijonalizem premoč. Namesto sovražtva proti Avstriji naj se nese vojna slava vsega italijanstva v vse dele sveta in ko je razburkalo maroško vprašanje vso evropsko politiko, je bila v Italiji le ena bolestna misel: Zakaj naj odidemo mi edini praznih rok? Več realne politike in manj etično-ideološkega krščanstva! In za to da so obrnile njih oči ravno na Tripolitano, sta sodejstvovala dva raznorodna in istodobna dogodka, praznovanje jubilejnega leta (1861—1911) in francosko-nemški dogovor glede Maroka. Tedaj je nastopil kritični trenutek. C' était à prendre ou à laisser. Kurva antagonizma med Anglijo in Nemčijo je dosegla tedaj svoj višek in Italija je imela tajne dogovore o interesnih sferah na turškem ozemlju in prosto roko. K temu je prišla še okolnost, da se je z maroško okupacijo razdrlo

ravnovesje sil v sredozemskem morju in sta bili edini nezasedeni deželi le še Tripolitanija in Cirenajka.

Sicer je okupacija Tripolitanije bolj zgodovinski eksperiment. Da pridobi novo ozemlje, se je morala odreči Italija trgovinske zveze s Turčijo, kamor je izvažala prej letno za 538 mil. volnenih izdelkov. Na drugi strani pride kompenzacija v obliki velikih naročil, ki jih povzroča vojna, posebno pri železnih in orožarskih industrijah. Ampak to je le mimohodna faza in vprašanje je, se li odpro laški trgovini po sklepu miru nova tržišča. Laški import v Tripolitanijo je znašal l. 1910 4,400,000 lir, prvačili pa so Angleži in Francozi. Naravno siromaštvo arabskega prebivalca ne obeta veliko. Z visoko uvozno carino na neitalijanske izdelke bi znali Italijani sicer monopolizirati trgovino v novem ozemlju, ker pa bodo med vojno od eskamotirale druge države laške izdelke iz Turčije, bilanca laškega ekspanzionizma ni posebno ugodna.

Z ozirom na demografsko plat pa se mora pomisliti, da so Italijani v kolonizaciji še neveselji lajki, da stanuje v novem ozemlju že prastar narod z lepo kulturo in sijajno zgodovino, da so sejali novi kulturonomci med njimi mržnjo in srd na desetletja, da je ozemlje radi vojne opustošeno, da Italijani ne znajo datlove kulture in velblodoreje i. t. d. Na vspesno sodelovanje toraj ni misliti. Nove kolonije morejo sprejeti za prva desetletja kvečjemu 15—20.000 ljudi, izseljeništvu pa bo našlo ko doslej glavni svoj odtok v Ameriko in jačilo južnoamerikanske dežele, ki delajo Italiji že sedaj konkurenco. Italijan se seli, da v tujini zasluži, ne pa da riskira svoj denar na afrikanski obali, kjer ga čakajo še razne klimatične neprijetnosti, zanj bo pa to tem manj obljubljen dežela,

ker bo naletel na nižje mezde, kakor jih more zahtevati drugod. Patrijotizem in gospodarske potrebe so raznovrstne stvari. Saj tudi nemški in francoski izseljenci ne zahajajo v kolonije, čeprav je tam povpraševanje po delavskih močeh, in se obračajo rajši v Ameriko.

Michels, (ki je datiral svojo študijo koncem aprila) si obeta od vojne moralichen povzdig laškega izseljeništvu, kakor je stopilo n. pr. uvaževanje Japoncev po rusko-japonski vojni, ko smo jih poznali prej samo kot umetnike. Po Kustoci, Visu, Adui naj prinese vojna slava laškim proletarcem oni high spirit, ki bi bil zanj velikega pomena.

Gori omenjeni časniki odrekajo Italiji pravico, nesti kulturo v nove zemlje. Če bi se pa ravnali vsi po njih želji, bi čakali na kolonizacijo do dne človeške popolnosti. Vprašanje je le to, ima li Italija dosti moči, da kolonizacijo častno izvrši, ne da bi pri tem trpela kraljevina. Tu pa ne smemo soditi po starem kopitu. Italijanski imperijalizem ni ko oni drugih držav ekstenzivne in kapitalistične narave. On temelji na ponosnem čutu, da je laški narod politično, militarično, kulturelno in duševno več, ko svet misli in na želji, ohraniti domovini ogromne množice ljudstva, ki se potujčijo v tujini in kopicijo tuji kapital, Italijani nočejo biti več „Kulturdünger“. V kolonijah naj cvete italijanska kultura in jezikovna in intelektualna enotnost naj družu domačo zemljo in čezmorsko izseljenčevo domovino. Laški imperijalizem je toraj politične in demografske narave, on pa ni lopovstvo in razbojništvo, kakor ga izvolijo imenovati pripadniki naroda, ki jim fiasko z Agadirom ne more iz glave.

A. O.

Pavel Poljanec, „Črtice iz slov. političnega dela in boja. (5. zvezek knjižnice „Mariborskega Sokola“, izdal in založil —.)

Mariborskemu Sokolu gre hvala, da je v razmeroma kratki dobi izdal pet zvezčičev prav dobre vsebine, namenjenih širši masi, zlasti pa mladini v mestih in obmestjih. „Ribičevemu Jurki“, temu izbornemu spisu „obrambne literature“ slede sedaj Poljančeve Črtice. Novega nam ta brošura sicer ne podaja, marveč zajema iz naše dosedanje polit. literature (Apih, Ilesič, Vošnjak, F. L. Tuma in dr.), toda dobro sestavlja podatke in zgodovinska dejstva iz polpreteklega časa ter daje tako uvod v študij slovenske politične zgodovine in obenem ponavljalni pripomoček za predavatelje in dr., ter lepo popularizira zgodovino te stroke javnega življenja. Pisana je zanosno, pa brez šovinizma, kar je mnogo.

Delo se ozira skoraj izključno le na narodnostno-politični boj z Nemci, podaja torej nekoliko manj, nego obljublja v naslovu. Sicer je tudi tako mnogo vredno, priporočal bi pa, da se pri drugi izdaji izpopolni in da prinese tudi kratek pregled primorskega narodnega boja in slov. strankarske politike (od l. 1890 naprej) ter programe slovenskih političnih strank.

Pisatelju in „Mariborskemu Sokolu“ smo za delo prav hvaležni in simpatično pozdravljamo naznanilo na platnicah, da se pripravljajo še nadaljni zvezki te knjižnice. Naj se nadaljuje v tem duhu!

V. K.

N. B. Trializam i hrvatska država. Dubrovnik, Štamparija de Giulli i dr. 1911. str. 20.

Iz Dubrovnika nam pride ta žolta brošurica, ki je zanimiv signum temporis. Ali je ta brošura res „za pouk“, dvomimo, ker mislimo, da si mora o kakem težkem političnem problemu biti najprej inteli-

genca na jasnem, kaj hoče, potem naj stopi še le pred narod. Avtor želi, da se naj vsi Slovenci in Hrvati, ki živijo v avstro-ogrski monarhiji, združijo v jedno državno telo pod imenom Hrvatska država. Referirajmo samo, ne kritizirajmo! Izmed 25 županij, ki tvorijo Hrvatsko državo, je pet na slovenskem ozemlju, in sicer Istra z glavnim mestom Pazinom ali Puljem, Trst z Trstom, Gorica z Gorico, Kranjska z Ljubljano, koroško-slovenska županija z Jesenicami (Asling?) in štajersko-slovenska županija s središčem v Mariboru ali Celju. Navdušeni pravaš ne pozna slovenskih izrazov za Cormons, Cervignano in Aquilejo; nekaj podobnega se je nekdanj zgodilo Rusu Danilevskemu, ko je snoval svojo vseslovansko državo. Hrvatska država je seve strogo centralizirana. Deželnih zborov ni več, nego samo hrvatski sabor v Zagrebu daje zakone. Vsakih 30.000 duš voli enega poslanca v sabor. Kar se tiče z Avstrijo in Ogrski skupnih zadev, si ni lomil avtor glave, prepisal je skratka nekatere določbe avstro-ogrške nagodbe, ni pa mislil, da bo Avstriji in Jugoslovanom proketo malo pomagano, ako bomo imeli mesto nesrečnega instituta dveh delegacij še tretjo. Zmešnjava bo samo še večja. B. V.

Die Parteien. Urkunden und Bibliografie der Parteienkunde, Beihefte zur Zeitschrift für Politik. Herausgegeben von Dr. Richard Schmidt und dr. Adolf Grabinsky. 1912.

Nemci so nekdanj silno zane-marjali teoretično potitiko. V novejšem času poizkušajo to svojo zamudo nadoknaditi z vestnim, natančno preračujenim, lepo zasnovanim delom. Prišli so do spoznanja, da je stranka in njena organizacija prevažen činitelj za razvoj javnega prava. Naloga novega glasila, ki se zove „Die Parteien“, je, zbirati na sistematičen način vse gradivo o

strankah, ki je raztreseno po časnikih, časopisih in slučajnostnih publikacijah. To gradivo obstoji iz dokumentov, programov, resolucij, volilnih oklicev, važnejših člankov, ki so karakteristični za strankino bistvo. Pa tudi politični letaki morejo biti prevažni za presojo smeri in delovanja kake stranke.

„Die Parteien“ bodo imele tudi svoj sociološko-organizatorično-statističen oddelek, ki se tiče socialne sestave strank.

„Stranke“ so mednarodno podjetje. Ne samo nemške stranke, nego tudi stranke Avstro-Ogrske, Anglije, Francije, Italije, Rusije in Združenih držav bodo objekt znanstvenega proučavanja. V vseh teh državah so že snovane posebne redakcije. Tretji

zvezek časopisa bo obsegal avstrijske stranke. Bilo bi važno, da poklicani jugoslovanski politični činitelji preprečijo kako tendenciozno razlaganje strankarskih razmer na slovanskem jugu.

Prvi zvezek je posvečen nemškim strankam. Na prvem mestu so dokumenti, to je programi in markantne enunciacije konzervativne stranke. Potem sledi bibliografija, kjer so ekscerpirani največji in najvplivnejši nemški konservativni listi. To je važen arhiv za praktičnega politika in v bodočnosti pa zakladnica za zgodovinarja, ki mu bo delo silno olajšano, dočim se mora dandanašnji prerivati skozi debele foliante dnevnikov.

B. V.

Zgodovina.

Dr. Milan Prelog: Povijest Bosne od najstarijih vremena do propasti kraljestva. Sarajevo. Naklada I. Studničke i druga, str. 78.

Pravi standard work o bosanski zgodovini je še vedno Klaićeva Povijest Bosne, ki je izšla l. 1882. Pa vendar je pozdravljati, ako se trideset let kasneje pojavi na književnem trgu informativen zgodovinski spis o

Bosni, ki nam je tako neznana. Prelogov spis je strogo kronologično razporejen. Praktični dogodki zavzemajo glavno mesto, kulturna in gospodarska zgodovina je potisnjena v ozadje. Kljub temu bo pač dobro služila vsakemu, ki želi vpregled v zgodovinski razvoj Bosne.

B. V.

Kultura.

Prirodoslovje.

Vremenske izpremembe ob Adriji. Ravnatelj obmorskega observatorija v Trstu, E. Mazelle, je priobčil v prvi majevski številki revije „Österr. Rundschau“ obče zanimiv članek o vremenskih pojavih ob Adriji. V njem je pisatelj spretno združil splošne nauke novodobne meteorologije z uspehi svojih posebnih študij. Novodobni napredek nam je v marsičem pojasnil zakone,

ki vladajo vremenske izpremembe. Vsa ta navidezno slučajna menjava je v zakonitem stiku z razdelitvijo zračnega tlaka nad Evropo in njeno soseščino. Na velikem ozemlju se pojavi visok tlak (barometerski maksimum, anticiklona), v sosednjem pa nizek (barometerski minimum, ciklona). Na torišču ciklone je tlak v središču najnižji, od vseh krajev na okoli odtoka zatorej zrak proti

središču, čutimo veter. Ako bi zemlja stala mirno, bi vel veter z vseh krajev naravnost proti točki najnižjega tlaka; ker se suče, nastopi sredobežnost, ki veter zakonito odkloni; veter veje zaraditega v spiralnih dragah od vnanjih krajev ciklone navznoter. Obenem se dviguje in prihaja v hladnejše višave. Vodeni par v njem se ohladi in zgosti, naredi se oblače in iz njega dež. Vendar ni vreme v vseh kvadrantih ciklone enako. Nasprotno odteka zrak v anticikloni spiralno navzven in obenem pada. Zato pa se ogreva in suši, oblače se razpušča. Anticiklona je torej ozemlje jasnega vremena. Prostrane ciklone in anticiklone korakajo preko Evrope in ji določajo vremenske pojave. Mogočno vpliva anticiklona, ki sega od Azorskih otokov nad Evropo, in različno učinkuje, če poseže preko Alp, ali preko sredozemskega morja, ali preko Anglije, istotako velika sibirski anticiklona, in pa severoatlantska ciklona, ki vzame dostikrat precejšnji del Evrope v svojo oblast. Za dežele ob Adriji in daleč na okoli so posebne važnosti ciklone, ki se nastanjajo nad Adrijo in Sredozemskim morjem; delijo nam solnce in dež, burjo in jug.

Mazellejeva razprava sledi Adrijanskim ciklonam na njih potih in opisuje pojave, ki jih povzročajo, ko se bližajo Dalmaciji in Primorski in ko odhajajo.

Razprava nam odpira pogled v prostrane prirodne pojave, ki smo dan za dnevom pod njihovim vplivom, pa se kaj malo zavedamo, da niso plod slučajaja, nego so točni izdelek neminljivih fizikalnih zakonov.

F. S.

Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 188. Matematičko-prirodoslovni razred. Zagreb, 1911. Sadržaj: 1. L. Adamović, Bilj-nogeografske formacije zimzelenog

pojasa Dalmacije, Hercegovine i Crne Gore. (Sa 24 slike van teksta) Strana 1—54. 2. J. Majcen, prostorne krivulje 3. i 4. reda u svezi s općenom površinom trećega reda, str. 55—73. 3. A. Vrgoč, Prilog poznavanju abnormalne gradje peteljke nekih akantaceja, 74—83. 4. L. Adamović, Flora jugoistočne Srbije, 84—140. 5. J. Hadži, Razmještaj i selidba knidocita u hidro-meduza i u hidroida uopće (sa 50 slika u tekstu) 141—247.

Prva v nizu teh razprav je plod botaniškega potovanja pisateljevega po vsej Dalmaciji, Hercegovini in mediteranskem delu Črne Gore in Albanije. Namen proučavanja je bil, podrobnejše pojasniti razlikovanje rastlinskih formacij na tem ozemlju. Prof. Adamović, docent za rastlinsko geografijo na Dunajskem vseučilišču, dop. čl. jsl. akad., izboren poznavatelj rastlinstva balkanskega polotoka, je priobčil že znamenite razprave o tem rastlinstvu. Pričujoča študija obrača posebno pažnjo na formacije kraške flore, ker jih pisatelj shvača drugače, nego jih umeva prof. Beck R. v Managetta v svojem delu: Die Vegetationsverhältnisse der illyrischen Länder, Leipzig 1901. Lepo študijo Adamovićevo pojasnuje 24 celostranskih vegetacijskih slik, ki so narejene po zelo uspelih fotografskih posnemkih avtorjevih. —

Razprava prof. Majcena, pr. čl. jsl. akad., je nadaljevanje že prej v „Radu“ priobčene slične študije. Predmet so ji zlasti neki hiperbolooidi, in namen ji je, najti večjo enostavnost s pomočjo posebne transformacije za dokazovanje nekih projektivnih svojstev krivulj tretjega in četrtega reda.

Tretja razprava izsleduje abnormalno anatomsko zgradbo listovega peclja nekih rastlin iz družine akantacej. Bavili so se s tem predmetom že Petit, Plitt in van Tieghem. Ker je notranja zgradba vseh delov rastline čudovito prikrojena

nalogam, ki jih izvršujejo v rastlinskem življenju, so podrobne preiskave hvaležen predmet in poznateljem dobrodošle, ker kažejo neskončno iznajdljivost prirode.

Četrta razprava je zaključni del obširnega dela Adamovičevega, ki je važen prispevek k spoznavanju flore balkanskega polotoka.

Zoolog dr. J. Hadži je napisal obširno razpravo o knidocitih, ki so ž njimi oborožene po večini živali obsežnega debela mehovcev (coclenterata). Knidociti, to so „stаницe s kapsulama koje žare“, so čudno orožje teh živalij; njih delovanje je slično kakor delovanje onih kocinic na Koprivah, ki povzročajo, da nas speče v roko, če neprevidno primemo za koprivo.

Slovenska učna knjiga zoologije Poljančeva imenuje knidocite „ožigalke“. Z ožigalkami se žival brani, ž njimi omami in ohromi plen, da ga potem zgrabi z lovkami in prinese k ustom.

F. S.

L. Adamović, Die Pflanzenwelt Dalmatiens. Mit 72 Tafeln in Schwarzdruk. Leipzig 1911, Klinckschardt. Besedila 127 strani. Cena vezani knjigi K 5-40.

V avstroogrski državi se stikajo meje treh kraljestev rastlinstva: baltska flora se prostira z Nemčije doli na balkanski polotok, od vzhoda je posegla pontska flora in je dospela preko Kranjske v Istro in Dalmacijo, od toplega juga pa je kraljestvo mediteranskega rastja raztegnilo svoje meje do Dalmacije in Hercegovine in še dalje proti severu, do Istre in Goriške. Četrta rastlinska združitev, alpska flora, se v bistvu omejuje na alpske višave, in njeno gospostvo tvori mnogoštevilne otoke v morju baltske flore.

Prav to, da se srečavajo v Dalmaciji in pa na Hrvaškem ter Slovenskem Primorju rastlinske družbe trojega in celo čveterega domovinstva, je povod, da so ta ozem-

lja poznavalcem rastlinstva posebno zanimivo torišče za podrobno proučevanje. Menda nikjer drugje v Evropi ni tako mnogolike rastlinske družbe in na malem prostoru tako raznoličnih življenjskih pogojev, ki so se jim znali rastlinski priseljenci toliko prilagoditi, da morejo vstrajati na priborjenih prostorih.

Vspričo dejstva, da se že nekaj let širi zanimanje za Dalmacijo v širših krogih izobražencev raznih narodov, je napisal profesor L. Adamović pričujočo knjigo z namenom, da opozori posetnike Dalmacije na njeno čudovito floro, ki nudi deželi obenem važne vire trgovskega in obrtnega pridobivanja.

Pisatelj je obrazložil snov vseskozi na temelju svojega neposrednega znanja in svojega čustvovanja v preprosti, obče umljivi obliki. Knjigo diči 48 celostranskih vegetacijskih podob, ki so prirejene po fotografskih posnemkih avtorjevih. Poleg tega so posebno značilne rastline na 24 straneh vestno vpodobljene iz herbarske zaloge.

Prvi del knjige opisuje življenjske pogoje dalmatinskega rastja in razlaga, kako so se prilagodile rastline podnebju s priredbami zoper južno sonce in zimski mraz, zoper poletno sušo in jesensko deževje in nasproti drugim vplivom ter riše značilne posebne oblike življenjskega boja.

Drugi del knjige opisuje prirodne formacije rastlinstva (gozd, makijo, rastlinstvo skalovja, močvirja, morske obali, morja itd.) in rastje obdelanih tal (polje, vinogradi, sadno drevje) in slednjič višinsko porazdelitev rastlinstva od zimzelenih rastlin mediteranske flore ob morski nižavi do stopnje subalpskega grmovja po gorskih višavah Velebita, Dinare, Orjena in Lovčena (1500—1800 m).

Avtor navaja rastline vseskozi tudi z njih latinskim in hrvaškim imenom.

Dobrodošel je seznam najvažnejšega slovstva, ki poroča o dalmatinski flori.

Prepričani smo, da se je avtorju izbornu posrečil namen: pokazati širšim krogom razumnikov najlepšo stran prirodne opreme svoje ožje domovine.

F. S.

Še enkrat „Društvo slovenskih profesorjev“ v Ljubljani in dr. V. Herletov „Zemljevid važnejših rudninskih najdišč na Kranjskem in v sosednjih pokrajinah“.

V izhajajočem II. letniku „Vede“ sem objavil (str. 107—109) kritiko dr. V. Herletovega zemljevida, ki ga je dodal svoji učni knjigi za mineralogijo in ki je izšel tudi samostojno.

Da si ustvari objektivni čitatelj nepristransko, lastno sodbo, naj rešumiram predvsem svoje prvotne očitke. — Z ozirom na podrobne stvarne hibe sem omenil kot nekatere zglede za površnost kartografskega dela:

A. — 1. da manjka v zemljevidu premoško nahajališče α) pri Rovtah (Logatec), β) na Orlah (Ljubljana), γ) pri Šošanju in δ) ono med Podsredo in Dovskim potokom;

2. da si predstavljajo glede Zagorsko-Trboveljskega premogišča take razmere, kakor jih kaže zemljevid, „morda oni vozniki, ki prodajajo po Ljubljani premog“;

3. sem grajal, da je ovekovečil g. pisatelj glede „železnih rudnih polj“ podobne optimistične iluzije kakor z ozirom na premog, in

4. sem navedel nekaj zgledov, kako skrajno površno je narisana zemljevidova geografska osnova (Glina, Laški Trg, Zagorje in Trbovlje).

Kar se tiče splošnih zadev sem pa dejal zlasti, da

B. — 1. g. pisatelj „ne pozna niti najneobhodnejše v take svrhe

potrebne literature“, zakaj prespal je vse preiskave dunajskega c. k. geološkega državnega zavoda poslednjih (okroglo) 20 let z ozirom na našo ožjo domovino;

2. da konfundira v bistvu 2 pojma: rudninska mapa (Mineralfundortskarte) in rudniška mapa (Lagerstättenkarte), a pomankljivi sta obe risbi.

Ker pravi protikritika, da moje opazke niso bile dostojne in resne, se hočem posluževati v sledečem, kjer le mogoče, frazeologije, ki jo je rabil prof. Seidl¹⁾ v podobni situaciji, kakor sem sedaj jaz.

ad A. — 1 a) Glede črnega premoga pri Rovtah (Logatec) so poizkusili konstruirati gg. D. S. P. nasprotje med publikacijo prof. F. Kossmata in med navedenim mojim stališčem. To zato, da bi mi mogli očitati neznanje strokovne literature vsaj v enem slučaju — sicer se namreč za literaturo niso niti zmenili — in dalje zato, da bi mi temeljem tega dokazali zmoto. Ta ves poizkus se jim je pa žalostno — ponesrečil.

Dokaz. Kossmat²⁾ pravi (l. c. str. 14 oziroma 54) doslovno: „Ge-reuth. Hier wurde in anthracitischen Schieferinlagerungen erfolglos auf Kohle geschürft“ ozir. „die Schürfe in den anthracitischen Schiefen der kleinen Karbonaufbrüche von Gereuth blieben gänzlich erfolglos“; jaz³⁾ pa sem dejal leta 1911, (l. c.) doslovno: „Pri Rovtah je premog karbonske starosti. Njegove vrste so komaj za prst debele“. Ker pravim istotam, le nekaj vrstic preje, da se ni izplačalo n. pr.

¹⁾ „Mitteilungen des Musealvereines für Krain“, XIII. letnik, 1900., str. 139. v članku „Nochmals über die Bildungsweise der terra rossa des Karstes“.

²⁾ Kossmat „Erläuterungen zur geolog. Karte, Blatt Haidenschaft“. Izdal c. k. geol. drž. zavod. Dunaj 1905.

³⁾ „Slov. Trg. Vestnik“. VIII. letnik str. 123.

pri Vrhnikih (Ligojna) dobivanje 0,2—0,7, mestoma pa celo 1,5 metra debelih plasti črnega premoga, zato leži na dlani, da vem, da se to delo tudi pri Rovtiah absolutno ne bi izplačalo. Tam torej ni premoga, ki bi imel kaj pomena za prakso! Med Kossmatovim in mojim naziranjem ne obstoji torej zadevno uporabnosti tega materiala prav nikakršna diferenca. Saj pa tudi ne more obstojati, ker sem s prof. Kossmatom, kot s svojim tedanjim tovarišem, tozadevno konferiral, preden sem stvar tedaj (l. 1911.) koncipiral. Da sva pri tej priliki o Kossmatovem lastnem spisu govorila, pa sledi, ker meni ne zaupate, že samo iz znanstvene serjoznosti imenovanega, ki se nanj i vi sklicujete. Neznanja v literaturi mi torej niste dokazali. Še mnogo slabše pa stoje za Vas razmere, če upoštevamo sledeče:

Glasom zemljevidovega naslova in iz protikritike (str. 198) sledi, da naj poda zemljevid sliko važnejših rudninskih, torej mineralnih najdišč. Praktična uporaba torej tu, kjer gre za rudniško mapo, „Mineralfundortskarte“, ne igra absolutno nikake vloge. Ravno zato pa moramo zavzeti temeljem sledečega popolnoma drugačno stališče. Oba kemika ¹⁾ c. k. geol. drž. zavoda sta uvrstila na podlagi kemičnih analiz tozadevno snov med premoge, in sicer to celo vkljub temu, da ovaja le 1610 oziroma 2016 kalorij. Pri Rovtiah se torej

¹⁾ „C. v. John und C. F. Eichleiter: Arbeiten aus dem chemischen Laboratorium der k. k. geol. Reichsanstalt, ausgeführt in den Jahren 1901—1903.“ „Jahrbuch“ istega zavoda letnik 1904, knjiga 53. str. 487. — Med Kossmatom in tema dvema obstoji tu malo nesoglasje glede starosti; kar je pa umljivo, če se pomisli, da je kem. preiskava starejša, in da so bili tedaj (1901—1903) Kossmatovi rezultati (vsaj kemikoma) še neznan. Za to končno tukaj tudi sploh ne gre, ker je to čisto postransko vprašanje, ki v našem slučaju ni preporno.

črni premog popolnoma zanesljivo nahaja. Navedeno dokazuje tudi, kako utemeljen je bil moj očitek, čigar zmisel navajam spredaj sub B—1.) Prvotno sem očital to le pisatelju samemu, sedaj pa velja isto za ves odbor D. S. P.

Moje stališče ni torej glede premoga pri Rovtiah niti za las omajano.

ad A. 1—3) Kar se tiče premoga na Orlah (pri Ljubljani), se mi priznava, da pomotoma ni označen v zemljevidu. Zdihujoče pa dostavlja gospoda: saj je pa imel avtor „dober namen“ ga označiti, in dalje: popravil bo stvar v 2. izdaji. Kaj bo narisal Herle v 2. izdaji, bomo videli, kadar izide; sedaj imamo opraviti šele — s prvo.

Moje stališče je torej tudi tukaj brez pogojno obveljalo. Interesantno je le, da tega premoga tudi F. Toula ni označil (glej moja poznejša izvajanja sub: „ad A. 2.“) —

ad A. 1—7) Glede premoškega nahajališča pri Šoštanju trdi D. S. P., da so moje kritične opazke „popolnoma brez podlage“, ker pri Šoštanju baje ni premoga, in ker je pri Velenju pravilno označen v zemljevidu.

Te trditve so, da se doslovno poslužim frazeologije g. prof. Seidla „eine unbegreiflich kühne Entstellung und absichtliche Verdrehung einer in voller Klarheit vorliegenden Tatsache“, ter so „nur eine ungeschickte Ausflucht, berechnet für Leute, die mit der Literatur des in Rede stehenden Gegenstandes nicht vertraut sind“ in torej dalje (l. c. p. 142) „ein in einer wissenschaftlichen Discussion unerhörtes Vorgehen“, um „der von mir“) angeregten Kritik auszuweichen, anstatt sich in eine sachliche Erörterung einzulassen“.

¹⁾ V originalu je mir = F. Seidl, v predložecem slučaju pa: Hinterlechner.

Dokaz. Rudniški svetnik in šef geol. drž. zavoda F. Feller je zarisal „Kohlenführende Binnenablagerungen des Schalltales“ v svoji geološki karti¹⁾ skoraj izključno **zapadno** od meridiana, ki teče skozi Velenje. **Vzhodno** od te črte se nahajajo tako majhni sledovi zadnjih tvorb, da pravi imenovani doslovno to - le v razlagi²⁾ svoje karte:

„Mit dem Namen Schalltal bezeichnet man die auffallende, ringsum von höheren Bergen umrahmte Talweitung, welche sich **zwischen Wöllan und Schönstein** — torej **zapadno** od Velenja ali vzhodno od Šoštanja, kar je za ta dokaz **posebno** važno — in den Lauf der Pak einschaltet;“ dalje: es „haben schon die Untersuchungen Rolle's³⁾ klar erwiesen, dass diese Talweitung in der jüngsten Tertiärzeit von einem Binnensee erfüllt war, auf dessen Grunde die **mächtigen Flötzmassen** zur Ablagerung gelangt sind, welche erst in jungsten Zeit“ — Teller je to objavil l. 1896., torej že pred 16 leti — „durch Daniel v. Lapp, den gegenwärtigen Inhaber dieses Kohlenrevieres, in grösserem Umfange aufgeschlossen und der prak-

tischen Verwerthung zugänglich gemacht worden sind.“)

Končno pravi Teller dalje (l. c. str. 213): „Die Mächtigkeit der Flötzbildungen“ und der sie überlagerenden tegel-sandigen Sedimente ist im Vergleiche zu der räumlichen Ausdehnung des Beckens eine **überraschende**. Eine Versuchsbohrung, welche F. Mages „SO von Skalis anlegte, erschloss im Jahre 1885“ — torej skoro že pred 30 leti — „zum ersten Male die tieferen Teile des Beckens; die Bohrung erreichte in einer Teufe von 101.57 Meter eine Flötzmasse von 37.66 Meter vertikaler Mächtigkeit.“ „Daniel v. Lapp liess nach Übernahme des Besitzes zur Erforschung der kohlenführenden Mulde eine grosse Anzahl von Bohrlöchern abteufen, von denen einzelne eine Tiefe von etwas über 300 Meter“ „erreichten; hievon entfielen im Bohrloch VII z. B. 79.13 Meter auf reinen, 32.04 Meter auf unreinen Lignit. Die Mächtigkeit der Flötzmasse ist also stellenweise eine ganz colossale.“ Tako piše Teller ter pred njim v istem smislu tudi rudniški svetnik E. Riedel. Isti in podobni podatki se pa nahajajo dalje v „Die Mineralkohlen Österreichs“, a navajata jih med drugimi tudi A. Aigner⁴⁾ in B. Granigg⁵⁾. Spis poslednjega priporočam kopistu obljubljeni druge

¹⁾ F. Feller: „Geologische Karte der östlichen Ausläufer der karnischen- und julischen Alpen (Ostkarawanken und Steiner-Alpen). Aufgenommen im Auftrage der k. k. geolog. Reichsanstalt in den Jahren 1885 - 1891. — Založil isti zavod in izdal na Dunaju l. 1895.

²⁾ —: „Erläuterungen zur geolog. Karte...“ i. t. d. kakor zgoraj. Izdano na Dunaju 1896.

³⁾ Rolle: „Geolog. Untersuch. in der Gegend zwischen Weitenstein etc.“ Jahrbuch d. geolog. Reichsanstalt 1857 VIII. pag. 403. dalje:

Rolle: „Die Lignitablagerungen des Beckens von Schönstein“, Sitzungsberichte d. Kais. Akademie der Wissenschaften. Dunaj 1860. XLI. str. 7 - 55; s 5 prilogami. —

⁴⁾ E. Riedl: „Der Lignit des Schalltales“ Oesterr. Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen. Dunaj 1887. XXXV. št. 12. str. 1 - 6; s karto in profilom.

⁵⁾ Flötzbildungen — premoške plasti (plur.).

³⁾ Izdal: „Komitee des allgem. Bergmannstages“ Dunaj 1903. (str. 132).

⁴⁾ Die Mineralschätze der Steiermark, Dunaj-Leipzig 1907, Spielhagen in Schurich (str. 122 - 124).

⁵⁾ „Mitteilungen über steierm. Kohlenvorkommen am Ostfusse der Alpen“ v. Österr. Zeitschrift f. Berg und Hüttenwesen 1910. Dunaj, Manzova zaloga (str. 582).

zemljevidove izdaje prav posebno. Temu je namreč priložena karta, ki se da prav komodno „pre-natanko prerisati“; (glej protikritiko str. 199 in moja izvajanja doli sub: „ad A. 2.“).

Z navedenimi literarnimi podatki — ki pa še niso vsi tozadevni viri — je dokazano, da se nahaja **zapravno** od Velenja in torej ob enem vzhodno od Šoštanja premog, ki ga odbor D. S. P. **taji**. To nahajališče je, ki ga ni označil Herle v mapi. Na to pomanjkljivost se nanaša moja opazka, in pri tem ostanem. Odboru D. S. P. se pa o tem niti ne sanja.

Nasprotno je zarisan v zemljevidu **vzhodno** od Velenja in torej v **popoinoma drugem ozemlju** premog. Tu ga faktično **sploh ni**. Ozemlju vzhodno od Šoštanja in vzhodno od Velenja se v protikritiki D. S. P. zamenjavata. Ali je iz neznanja strokovne literature, ali z namenom, svoji recenziji sem dejal, da „bi bilo skoro lažje in krajše naštetih pravilne označbe nego zgrešene“, in da se hočem „omejiti le na par opazk“.

Edino zato nisem omenil, da je premog **vzhodno** od Velenja, kjer ga ovaja kritikovani zemljevid, po krivem zarisan. F. Teller je označil namreč v spredaj citirani karti zadevni teritorij pretežno kot triadne tvorbe, v teh pa preмога ni. Nasprotno se nahaja¹⁾ premog zopet severno od Dobrne; tu ga pa Herletova karta zopet nima zarisanega. Je pač križ brez boga, če pisatelj literature ne pozna!

Temeljem vse tu navedene literature je torej dokazano: 1. premoško ozemlje med Šoštanjem in Velenjem v Herletovi karti **pomotoma manjka**; 2. ono ozemlje, ki

se nanje sklicuje odbor, je **krivo** označeno kot premoški teritorij; 3. prvo in to ozemlje se zamenjavata namenoma ali iz nevednosti in 4. severno od Dobrne manjka ondotno premoško ozemlje. Vzhodno od Velenja je poiskal torej Herle z naravnost rafinirano tehniko ono ozemlje, kjer ni preмога, da ga je označil **pomotoma kot tako**.

Te razmere dokazujejo torej, da sem imel prav, ko sem grajal zadevno risbo. Resnica je tudi tu popolnoma in le na moji strani. Od prvotne trditve ne odneham zato niti las.

ad A. 1.—²⁾ Glede premoških tvorb, ki so izpuščene v Herletovi mapi v ozemlju **med Podsredo** in **Dovskim potokom**, trdi da „so v karti zaznamovani, le **pomotoma** ne bistveno južneje!“ To ne odgovarja istini, p. t. odbor!

D. S. P. pravi, da je zarisano premoško nahajališče vzhodno od Krškega „le pomotoma ne bistveno južneje“. Od vzvišenega do smešnega je pa res le en korak. Za božjo voljo: ravno to nahajališče je izjemoma primerno pravilno zarisano! Torej moram sedaj vašo lastno risbo proti vam braniti in zagovarjati. Dunajčani pravijo v takih slučajih: höher geht's nimmer!

Dokaz. Premoško ozemlje vzhodno od Krškega, ki ga sedaj v interesu prof. Herleta zagovarjam proti njega lastnim stanovskim tovarišem, leži vsaj pretežno v teritoriju lista Krško, Brežice in Samobor (pas 22, kolona 13) avstrijske specialne Karte.

Premoško ozemlje **med Podsredo** in **Dovskim potokom**, ki ga pogrešam, ker ga ni v zemljevidu, pa leži sploh v drugem listu, namreč v spec. karti: **Rogatec-Kozje**¹⁾. (pas 21, kolona XIII). —

¹⁾ F. Teller: „Zur Kenntnis der Terräbrablagerungen des Gebietes von Neuhaus bei Cilli in Südsteiermark“. „Verh. d. geol. dr. zav. str. 234 do 246.

²⁾ I. Dreger: „Geologische Specialkarte der Österr.-ung. Monarchie; Blatt Rohitsch-Drachenburg, Zone 21. Col. XIII. Zaloga c. kr. geol. dr. zav., Dunaj 1907.

Prvo leži pretežno **južno in južno-zapadno** od triadnih tvorb Orlice in njene vzhodne okolice, ono med Podsredo in Dovskim potokom pa leži **severno in severozapadno** od Orlice. — Ozemlje, ki ima Herle zarisano, leži po B. Graniggovih podatkih v takozvanem Brežiškem zalivu, ono ki ga je izpustil, se pa nahaja v takomenovanem Rajhenburškem terciarnem zalivu. Ta dva zaliva pa je definiral imenovani¹⁾ (doslovno) tako le: a) „Das Tertiärbecken von Rann“ str. 502. „Wir wollen damit jenes dreieckige Stück Landes bezeichnen, das den äussersten Südosten Steiermarks einnimmt und einerseits von der Save (zwischen Gurkfeld und der Sottlamündung), andererseits vom Unterlauf der Sottla (bis zu ihrer Einmündung in die Save) begrenzt wird, während die dritte Dreieckseite zwischen den Orten Videm a/d. Save, Sdolle, Sromle, Pischätz und Drenovetz längs des Grundgebirgsrandes hinzieht“ in b) „Das Tertiärbecken von Reichenburg“ (str. 504). „Wir verstehen darunter jenen Tertiärzug, der sich nördlich vom Savetal und von diesem grösstenteils durch eine Triasbaue getrennt(!), in westöstlicher Richtung von Lichtenwald bis nach Hörberg (22 km) erstreckt. Bei Hörberg tritt dieses Becken durch einen engen Kanal in das Gebiet des „Tüfrrer Zuges“ über. Im Westen und Süden bilden Trias, im Norden Trias und Karbon (des Wachezuges) die Grenze des Beckens“.

Kdor na podlagi teh dokazil o upravičenosti moje kritike le še trenotek dvomi, je resnim literarnim argumentom nedostopen, ker je ali duševno manjvreden individij, za kogar ni znanost pravo torišče, ali pa noče spoznati resnice.

¹⁾ B. Granigg: Mitteilungen über die steiermärkischen Kohlenvorkommen am Ostfusse der Alpen“.

ad A. 2. Z ozirom na Zagorsko-Trboveljsko premojšče je D. S. P. „v prijetnem (?) položaju“, da upa možnost vso „pomoto popolnoma zvaliti na rovaš dvornega svetnika Toule, profesorja mineralogije in geologije na dunajski tehniki, ker je kopist „prenatanko prerisal“ Toulov original. Počasi, p. t. odbor; tu ste se namreč pošteno „zaleтели“.

F. Toulov original¹⁾ je izšel leta 1884.

Prav isto leto je pa izšel A. Bittnerjev spis „Die Tertiär-Ablagerungen von Trifail und Sagor“²⁾. Vsled tega je bila F. Toulova karta glede tega ozemlja ipso facto zastarela!

Leta 1907. je izdal dalje F. Teller³⁾ geološki zemljevid ozemlja, ki ga predstavlja list Celje-Radeče (pas 21, kolona XII) avstr. spec. karte. To je najnovejši rezultat preiskav v zadevnem ozemlju in se sklada izvrstno z Bittnerjevimi podatki.

S tem, da priznava „D. S. P.“ da je Herle baje „prenatanko prerisal“ F. Toulov original, se prizna implicate, da je tudi Herletov zemljevid zastarel. Lepše pa gg. res niste mogli sami dokazati moje trditve, da vsi skupaj ne poznate zadevne strokovne literature in da ne odgovarjajo zemljevidovi podatki resnici. V svoji brezmejni naivnosti je pa izdal odbor D. S. P. še veliko diskretnejše zadeve.

Na Herletovem zemljevidu je izrecno navedeno: „Vse pravice pridržane“. Herle in „D. S. P.“ so izdali torej kritikovani zemljevid

¹⁾ I. Chavanne „Physikalisch-statistischer Hand-Atlas von Österr.-Ung. E. Hölzel 1884.

²⁾ Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt 1884. 34. knjiga str. 433—596.

³⁾ Založništvo c. kr. geol. drž. zavoda na Dunaju.

kot svoje duševno delo, kot svojo duševno last. V istem zmislu govoré tudi vse meni dostopne kritike) tega nestvora: „Lj. Zvon“ 1911 str. 161, in „Slovon“ 1911 str. 286; omenja ga pa — sicer malo sramežljivo — tudi „Planinski Vestnik“ 1911 str. 89. Zlasti interesantna je tozadevno Slovanova kritika, ki se glasi ob koncu doslovno: „Pridejan ji je“ (id est knjigi) „s k r b n o i z d e l a n z e m l j e v i d, ki nam kaže važnejša najdišča rudnin na Kranjskem in v sosednjih pokrajinah (Spodnje Štajersko, Koroško, Primorsko), torej na naši domači zemlji. **Ta knjiga je res naša domača slovenska knjiga**“. — Kar se tiče zemljevida ne, prijatelj Makso P.! Na Herletovi karti ne stoji ne besedice, da jo je avtor večinoma natanko prerisal — ali doslovno celo: „prenatanko prerisal s Toulovega originala“. Zakaj igraje mu dokažem, da ne veljajo te besede le za eno ozemlje. Odbor D. S. P. je torej s svojo izjavo nehoté javnost opozoril, da je ta zemljevid — ptuja duševna lastnina. — Iz svojega nimam navedeni obsojbi od strani D. S. P. ničesar dostaviti, razen: „Widersprechen ist Grobheit“. — Gospoda, z resno kritiko v domačem znanstvenem listu nisem prav nič osmešil slov. literature, zakaj literatura in posamezniki doslej še niso identični pojmi. Nasprotno, prisvajam si celo zaslugo, da sem razkrinkal, po svojih močeh, postopanje, ki mora biti izključeno iz vsake dostojne družbe. Obenem, sem s tem pa tudi prepričan, da bi nam kedaj zaradi tega zemljevida tujec „levitebral“; na to sem celo ponosen.

Preden zaključim diskusijo glede doslej omenjenih premogišč, še sledeče. Svojega spisa v Slov. Trgovskem Vestniku iz l. 1911. nisem ci-

tiral z namenom, da ga naj bi bil Herle leta 1910. upošteval — to bi bilo smešno — ampak zato, da bi se bil eventualni replikant — vsaj splošno — preje česa naučil. Če bi bili prečitali gg. zadnji moj spis, bi si bili prihranili vso svojo sedanjost blamažo.

ad A. 3) Pred vsem konstatiram, da nisem rabil v svojí kritiki niti enkrat izraza, „železno polje“ ali „železna polja“, marveč brezizjemno „železno rudno polje“. Zgrešeni izraz se mi torej iz gole hudobije podtika od odbora D. S. P.

Sicer so razmere precej jasne glede železnih rud, ozir. „železa“, ker so prestopili gg. popolnoma na mojo stran; saj pravijo doslovno: „Ta produkcija je morala ponehati, ko ni mogla odolevati naglo in ogromno vzrastli konkurenci na svetovnem trgu“ in vsled tega pravijo sedaj korektno dalje „primerneje bi morda pač bilo, ko bi bil g. Herle izbral skromnejšo signaturo za železna rudna polja“. — Probatum est, gospodje; saj to sem grajal, in nič več in nič manj; samo mesto „morda“ ustavite še: brezpogojno!

Ker me pa zavrača D. S. P. vkljub temu, kolikor se tiče železnih rud, tudi še na Toulou zemljevid, naj omenim sledeče. Toulou zemljevid je izšel, kakor rečeno, leta 1884. Leta 1907. je pa publiciral dr. A h l b u r g (Berlin) članek: „Der Erzbergbau in Steiermark, Kärnten und Krain“. Ta avtor pa o železnih rudah na Dolenjskem niti ne govori več. To kot objektivni literarni dokaz za upravičenost mojih nazorov.

Dalje pravite, da so vaša „železna rudna polja“ pri Toulou enakozarisana. Priznam; še več. Ta

*) „Zeitschrift für das Berg-, Hütten- u. Salinen-Wesen im preussischen Staate.“ — Izdalo „Ministerium für Handel und Gewerbe“. Berlin 1907. Knjiga 55. Zaloge Wilhelm Ernst u. Sohn.

*) Kritiki so bili sami profesorji srednjih šol; istotako uredniki navedenih listov.

risba je klasičen dokaz, da ima odbor D. S. P. prav, ko trdi indirektno in diskretno, da je risba plagiat: pisatelj „je pre-natanko narisal s Toulovega „originala“. Toulovo karto (v merilu 1:2.500.000) ste pa reproducirali tozadevno v merilu „svoje“ karte (nekako 1:900.000) seveda le zato, ker vam ni bila znana sicer starejša, a za vaše namene mnogo primernejša karta našega rojaka M. V. Lipolda“) (v merilu 1:288.000). —

ad A. 4) — Z ozirom na geografske hibe je sedanje stališče gg. prof. popolnoma jasno. Pri eni pomoti se zvijate v bolečnih krčih, a priznate končno, da je pravica in resnica na moji strani; o poglavitnih pa previdno molčite. „Qui tacet, consentire videtur“; zato dostavljam le še, kar se tiče vaše primere Herletovega zemljevida s Kozennom in s Stillerjem: risum teneatis amici.

ad B. 1) in 2) — Glede teh splošnih očitkov sem doprinesel dokaz s pomočjo spredaj citirane literature.

Protikritika se sklicuje tudi „na podrobne, uradno predložene ocene“. „Altera pars“, to se pravi D. S. P. ali se ne zavedaš, da govoriš tu — in propria causa!? Tozadevno in zaradi še nekaterih drugih vprašanj se ne mislim spuščati v podrobnosti, ker nočem podajati izvestnim ljudem literarno-znanstvenega materiala za napade na znatnosti p t u j e m polju.

Izzvan sem pa v vsakem oziru na razpolago.

* * *

Ker se obljublja v odborovi protikritiki že druga izdaja Herletovega zemljevida, naj opozorim izpopolnjujoč nekoliko svojo prvo kritiko še na sledeče pomote:

1. Izostala so tudi premoška nahajališča: a) pri Travniku (Wies)

¹⁾ „Die Eisenstein führenden Diluvial-Lehme in Unter-Krain“. Jahrbuch c. k. geol. drz. zavoda 9. letnik 1858. str. 246.

in pri Ivnici (Eibisvald), b) pri Svincu, c) južno od Vrbskega jezera, d) pri Motniku i. t. d., i. t. d.!

2. Nahajališče ob Zili je ogromno pretirano; isto velja o onem pri Poljčanah, v okolici Divače, pri Kamniku in pri Medvodah.

3. Na Barju pri Ljubljani dobivajo šoto, vsled česar je treba to primerno označiti.

4. Morska sol se ne nahaja le pri Kopru in pri Piranu, kakor uči zemljevid, marveč v vsaki kapljici morske vode. Zato se nahaja pravpovsod v Jadranskem morju, če ne oporeka temu morda pedagogika. Nasvetoval bi tozadevno legendo: „saline“. Saj pravi tudi F. Toula v svoji karti „Seesalz — Gewinnung“ in ne le „Seesalz“. Njegova risba in legenda se vjemata. Vaše besedilo je pa nezmisel, ako akceptirate Toulovo risbo brez besedila, ki odgovarja naslovu njegovega zemljevida.

5. Opozarjam Vas dalje, da se nahaja blizu Medvod (Knapovšče) interesanten rudnik¹⁾, ki ga pogrešam v I. izdaji vašega zemljevida; (v spec. karti je pa omenjeno: Bleibergwerk).

6. Osojsko jezero se izliva po „Seebachu“ v Dravo in „Treffner Bach“ v „Seebach“ ne pa v Osojsko jezero. Koroška je dežela političnih specialitet, ampak voda pa v klancu tudi tam še ne teče! —

7. Najtopleje priporočam končno bodočim pisateljem tega zemljevida študij strokovne literature sploh, zakaj ostale napake naj si blagovole p. t. gg. sami popraviti! —

S tem zaključujem za svojo osebo definitivno vso diskusijo o tem predmetu, ker porabim svoj čas s pridom lahko za kaj boljšega.

Dr. Karl Hinterlechner.

¹⁾ V. v. Zepharovich „Mineralogisches Lexicon für das Kaiserthum Österreich. Dunaj. Braunnüller 1859.

²⁾ W. Hofbauer: „Bergwerks-Geographie des Kaiserthum Österreich“. Celovec. Zaloga F. pl. Kleinmayer 1888.

V odgovor dr. K. Hinterlechnerju.

Replika dr. K. Hinterlechnerja na našo protikritiko zahteva, da se ponovno oglasimo v zadevi dr. Vl. Herletovega zemljevida: „V a ž n e j š a najdišča rudnin“. Ko je izšla v 1. številki letošnjega letnika „Vede“ kritika pravkar navedenega zemljevida izpod peresa omenjenega pisatelja, smo videli, da je kritika v svoji ostri obliki neopravičena in nesprejemljiva, ker je obravnavala priprosto šolsko nazorilo tako, kakor obravnava strogo znanstvenik (seveda v popolnoma drugem tonu) strogo znanstveno specialno delo. Spoznali smo, da utegne taka kritika ne le odvracati deloljubnost naših tovarišev in kvariti napredovanje naše šolske literature, marveč tudi zasejati nezaupanje odločujočih krogov v naše zgolj stvarno stremljenje. Zato smo se odločili, da branimo svoje in svojega tovariša stališče in to tem lažje, ker nismo čuli glasu, ki bi bil odobral Hinterlechnerjevo kritiko. G. du kritiku vendar naša obramba ne zadostuje in v svoji gornji repliki vzdržuje in opravičuje s citati večino prejšnjih svojih očitkov ter jih pomnožuje še z novimi, a zopet prezre popolnoma n a m e n Herletovega zemljevida, ki predočuje že po svojem naslovu le **važnejša** najdišča rudnin ter ima služiti le za preprosto n a z o r n o učilo in ne kot z n a n s t v e n o s t r o k o v n o delo. — To nas sili, da se zopet oglasimo.

Odkrito priznavamo, da Herletov zemljevid ni na višku popolnosti (kakor tudi ni menda nobena šolska knjiga, niti katero učilo!) —, vendar nima tako strašnih nedostatkov, kakor jih na novo slika g. kritik. Saj vendar Hinterlechnerjevi citati govorijo proti Hinterlechnerju in naravnost le dokazujejo, kako upravičeno je Herle izpustil Rovte kot premogišče; našli so namreč tam le „snov“, ki so jo učeni kemiki po natančnem razisko-

vanju komaj uvrstili še med premog, ker ima „le 1610 oziroma 2016 kalorij*“; plast tega „premoga“ pa je „komaj za prst debela“ — ter je **brez vsake praktične in brez znanstvene vrednosti**.

Da to g. kritik kljub temu še sili na zemljevid **važnejših rudninskih najdišč**, to je tem čudnejše, ker v svoji kritiki tako odločno obsoja Herletovo označbo dolenskih najdišč železne rude, dasi se je vendar tam še pred nedavnim časom na več krajih železo z uspehom pridobivalo in se nahaja še danes tam relativno mnogo več železne rude, nego premoga pri Rovtah.

Poglavitno točko v repliki tvori premog „pri Šoštanju“, ki smo ga zanižali, rekoč, da je v istini pri Velenju, in da je ondi v zemljevidu označen. G. Hinterlechner citira to našo pripombo s s a m o v o l j n o razširjenim besedilom „pravilno označen“. Še več, nekoliko kasneje mu ugaja nasprotno trditi, da D. S. P. taji premog zapadno od Velenja in vzhodno od Šoštanja! nakar dokazuje existenco Velenjskega premoga z obširnimi citati!

Šlo je vendar za to, ali je premog pri Šoštanju, ali je pri Velenju. Ta dva kraja sta oddaljena vsaksebi približno 5-5 km; premogov rudnik je označen v spec. zemljevidu 1-6 km severozapadno od Velenja in 4-3 km vzhodno od Šoštanja; torej dosti bližje Velenja, nego Šoštanja. Splošno se tudi govori o velenjskem premogu in ne šoštanskem (Wöllaner Kohle) — izvzemši g. kritika. Zato je Herle zarisal znamenje za premog pri Velenju. Edinole to je naša protikritika istinito poudarila. Točna geografska lokalizacija prof. Herletu menda sploh ni bila v mislih.

* Šota ima povprečno 3500—5000 kalorij, črni premog pa 6000—8000.

Za prvi pouk — in ta namen ima Herletov zemljevid — je pač dovolj, ako se postavi shematni znak k obljudenemu kraju, ki je najbližji premogokopu, bodisi na desno ali pa na levo, da je le kje, kjer ga učenec lahko zagleda obenem z imenom kraja! — Istina je pač, da kdo drugi utegne modrovati drugače in reči: merilo zemljevida je toliko, da dopušča eventuelno točnejšo lokalizacijo znamenja. Kritika ima toraj pravico izreči željo, da se avtor posluži te ugodnosti in postvi znamenje tako, da bo učencu prikladno in da ne bo zbudlo očesa strožjega veščaka. G. dr. K. H. je šel v svoji kritiki daleč preko take želje! Zato je moral iznajti, da taji odbor D. S. P. premog pri Velenju in uporabi za označitev vseh namišljenih krivic „frazеologijo“, ki si jo je izposodil od g. prof. Seidla — češ, če jo je ta rabil, jo smem tudi jaz, ker je „situacija podobna“. Tu naj pristavimo to-le: Ako je prof. Seidl rabil omenjene ostre besede upravičen, jih je istotako smel rabiti g. dr. K. Hinterlechner, ako je res — „v podobni situaciji“. Toda gola trditev podobne situacije ni še dokaz o njej — nanj pa je g. dr. K. H. v temperamentnosti svoje replike pozabil. Pa tudi težaven bi bil ta dokaz. V polemiki Kramar-Seidl je šlo za **podrobno geološko** vprašanje o postanku Kraške rdeče zemlje — v pričujoči pravdi je pa preporna stvar — **preprosta nazorna šolska karta** mineraloške vsebine. Ako si je g. dr. K. H. že hotel izposoditi frazeologijo prof. Seidla, je imel dosti bližje stoječo analogijo v knjižnih poročilih tega našega tovariša o znanstvenih razpravah in o šolskih knjigah. Iz teh poročil veje vseskozi spoštovanje do dela drugih, in ne pomnimo, da bi bilo v njih kaj nepremišljenih ali žaljivih očitkov. Ako pa je prof. S. rabil omenjeno „frazеologijo“ v svojem slučaju ne-

upravičeno, tedaj menimo, da se je je poslužil g. dr. K. H. v namišljeni podobni situaciji istotako neupravičeno.

Nadaljnja preporna točka je dr. K. H. celo povod, da stavi za znanstvenika kaj malo častno alternativo. Gre za premogokope med Podsredo, Sotlo in Savo. Tovariš Herle je smatral za zadostno, ako jih označi z enim znamenjem. G. dr. K. H. pa zahteva dve taki znamenji sklicujoč se na geološke razmere (kakor jih tolmači neki Granigg). Zdi se nam, da vendar ni tako napak, če je Herleta vodil ozir na kolikor možno enostavnost, nazorjevanja, ne pa ozir na geologijo. Poleg omenjene „zelo prijazne“ alternative g. kritika je torej v tem slučaju dan še neki tertium: ozir na pedagoške zahteve. Zdi se nam, da je tega g. kritik zgrešil, tovariš Herle pa ga je imel pred očmi.

Glede premogišča Zagorsko-Trboveljskega je očital g. kritik v svojem krepkem izražanju, da si predstavljajo take razmere, kakor so na zemljevidu upodobljene, „morda vozniki, ki prodajajo po Ljubljani premog“. V protikritiki smo omenili, da si premogonosno ozemlje tako kakor je narisano, predstavlja dvorni svetnik prof. Toula. Replika sicer uvodoma obeta dokaz resnice tudi za to točko, toda naše sklicevanje na zemljevid g. Toula je replikanta menda iznenadilo. Težko bi bilo pač dokazati, da vozi dvorni svetnik Toula premog po Ljubljani. Zato poudarja sedaj g. dr. K. H., da je Toulov zemljevid iz l. 1884 vspricho geoloških preiskav Bittnerja in Tellerja „zastarel“. Mi sicer nismo veščaki v geologiji, sodimo pa, da je geološka preiskava le izpopolnila nazore o starosti in položaju skladov na preiskovanem ozemlju; zaradi nje pa ni ne en premogovnik ne nastal, ne izginil. Kako si sicer misli g. dr. K. H. „zastaranje“, tega ni obrazložil.

Ker je pa g. dr. K. H. menda prepričan, da pravkar omenjeno „zastaranje“ ne bo dobro držalo, pristavi, da je „ponosen“, da je takšno postopanje „razkrinkal“. Dovoljamo si pa mu priporočiti, da se pred svojimi nadaljnjimi „znanstvenimi“ pretnjami pouči najprvo o avtorskem pravu. V ilustracijo njegovega postopanja vzemimo sličen slučaj iz nemške šolske literature. Scharizerjeva mineralogija in geologija (4. izdaja, 1911) ima brez pripomnje priložen geološki zemljevid Srednje Evrope. Avtor gotovo ni ne prepotoval, ne preiskal vse Srednje Evrope, da je narisal navedeni zemljevid, ki je pač dosti več nego življenjsko delo enega strokovnjaka. Vsak večak pozna zemljevidovo provenienco. Knjiga pa ima kljub temu spredaj tiskano: vse pravice pridržane. Ni nam znano, da bi bil kateri nemški kritik pretil Scharizerju za avtorskim pravom! G. dr. K. H., kaj rad pozablja, da je govor o — šolski knjigi oziroma o nazornem učilu, ki ima druge namene, kakor kakšna znanstvena razprava. Nobena šolska knjiga se ne sklicuje podrobno na znanstvene vire in je to tudi po predpisih zabranjeno.

V Herletovi knjigi je govor o prirodnem oglju (str. 40—42) vse skupaj na dveh straneh; temu elementarnemu pouku je primeren tudi elementarno shematičan zemljevid, — ki je zaradi neupoštevanja pravega smotra povzročil toliko pretiranega kritikovanja! Ker je g. kritik knjigo prezirljivo odrinil od sebe, ni opazil, da je v njej celo slika: rezanje šote z Ljubljanskega barja — zato pa opozarja avtorja, da je pozabil označiti — šoto pri Ljubljani! —

Replika prehaja na točko o železnih rudnih poljih in se obrne najprej zoper D. S. P., češ, da je g. kritiku „iz gole hudobije“ podtaknilo izraz „železno polje“, ko

on sam vendar rabi pravilno: železno rudno polje. Mi pač v okrajšavi ne vidimo nobene hudobije in tudi nismo izvajali iz te domišljene „hudobije“ nobene konsekvence. Zaključili smo dotični odstavek še celo z dobrovoljno humorno opazko o res prerazburljivo rdeči signaturi. Veseli nas pa, da je „prijazni“ g. kritik sedaj v repliki pristavil temu našemu zaključku svoj „Probatum est“.

Glede pomot zemljevidove topografske podlage se sklicujemo na jasne pripomnje naše protikritike; z njimi so odklonjeni že tudi izpakujoči pristavki replike.

Posebno značilen vzgled posebnikovega kritikovanja pa je v repliki izpotikanje ob legendi „morska sol“. Napis je, kakor drugi napisi, skrčen stavek. G. dr. K. H. ga izpopolnjuje takole: morska sol se nahaja — (namesto: morska sol se dobiva) — in nas na to sarkastično poučuje, da se morska sol nahaja povsod v morju, ne le pri Kopru itd., kakor kaže zemljevid. — Ta „temeljiti pouk“ o morski soli, bajka o plagiatih in ves ton njegovega kritikovanja odvzame Hinterlechnerjevi repliki popolnoma značaj resne in dostojne kritike. —

Slednjic naj še pokažemo, kako postopajo v podobnih slučajih kritiki drugod. Lansko leto je izšel na Dunaju zemljevid: Adam, Weltkarte der Erzlagerstätten. Ocena o njem je izšla v „Verhandlungen der Geol. Reichsanstalt“ od enega izmed kolegov dr. K. Hinterlechnerja. Zemljevid je očitno nepopoln, vendar pravi ocena le: „Bedeutung der Erzlagerstätten ist nur das Fehlen mancher Erzvorkommnisse, die einer Aufnahme wert gewesen wären, wo doch ab und zu Vorkommen von geringerer Bedeutung zur Darstellung gelangten.“ — G. dr. K. H. je izbral ves drugačen ton za očitke v svoji kritiki. In vendar ima Adamov zemljevid višje namene ter dosti širji krog odjemalcev in bi torej

moral ustrezati strožjim znanstvenim zahtevam nego Herletov, ki služi pri šolskem pouku le kot priprosto nazorilo. Ne rečemo, da je ocena o Adamovem zemljevidu pristranska ali prizanesljiva — vsaj pove veliko, toda v dostojni in resni obliki, ne pretirava in ne kriči ter ne ponižuje niti avtorja niti založnika.

Vzemimo še za zgled visokošolsko učno knjigo „Kayser, Lehrbuch der Geologie“, 2. Aufl. 1905. V predgovoru pravi avtor: „Herr Prof. Heim hat nicht nur die grosse Liebenswürdigkeit gehabt, mich auf eine Reihe von Irrtümern der I. Auflage aufmerksam zu machen...“ Avtor je vseučiliški profesor, njegova knjiga je bila koj v 1. izdaji prijazno sprejeta kot najboljša v tej stroki — kljub pomotam, ki so bile v njej, in prof. Heim je na najlepši način pripomogel, da so pomote izginile. Istina je namreč, da se skoro nobena učna knjiga ne

natisne vnóvič neizpremenjena, nego navadno z izrečno pripombo: nova, izboljšana izdaja, torej je bita prejšnja izboljška potrebna. — Tudi med slovenskimi znanstveniki imamo takih, ki prijazno podpirajo stremljenje D. S. P. glede zboljšanja učnih knjig. Med drugimi imamo tudi o Herletovi knjigi v rokah izvod, ki mu je pripisal večš tovariš svoje opazke, ki bodo prišle knjigi v prid, kadar izide v 2. izdaji.

Usojamo si končno z ozirom na gornja izgleda nemške kritike gda dr. K. Hinterlechnerja najvljudneje vabiti naj premisli, bi li ne bilo bolje, da stopi tudi on v krog sicer strogih a pravičnih in dostojnih kritikov našega dela in naših učnih knjig in nazoril; prepričan sme biti, da se bode vedno po zaslugi upoštevala njegova beseda, ako bode hotel pripomoči dobri stvari do zmage. Odbor D. S. P.

Pedagogika.

Politische Erziehung. Rede gehalten am 28. Oktober 1911 bei der Übernahme der Rektorswürde an der k. k. Deutschen Universität in Prag von Dr. Heinrich Rauchberg. Založila Tempsky & Freytag. Dunaj, Leipzig. 1912. Cena: K 1.20. —

Vseobčne preocentive vrednot, kakor jo brzih korakov prinaša sedanjost, postaneta tudi dva kulturna pojma v veliki meri deležna: igrallec in vzgojevalec; znamenja vseh vrst izpričujejo porajajoči se proces te preocentive. Beseda igrallec je do najnovjših časov bila malone istovetna z daljno posestrimo „komedijant“, a „pedagog“ je včasih že bil — psovka!

Socialni ugled igralca se je začel dvigati, brž ko se je ta zavedel svojega kulturnega pomena ter jel uvaževati, da igralec ni —

bedasti Avgust cirkusa. In analogno si upam trditi, da se socialni ugled vzgojevalca dvigne „s svitlobo obdan“, kakor hitro se bo vzgojevalec zavedel svoje naloge ter začel — vzgajati.

Pedagog je dandanašnji v očeh evropske javnosti isto, kar učitelj; nad socialnim ugledom učitelja pa kot mōra leži danes precej diskreditirani pojem „šola“. Šola je vsem obdeležnim faktorjem („šolskim krogom“, „učnim individuom“, starišem, učencem) — učilnica in nič drugega; to naziranje je postalo nekaj evangelij, ki bi najrahljši dvom o njega upravičenosti bil contra bonos mores. Le kak „čudak“ se tu pa tam upa zglasiti, da samo učenje še ni vse, ali pa celo trditi, da učenje ni glavna naloga šole. Tako n. pr. duhoviti preosnovatelj nadaljevalnega šolstva

bavarskega, Kerscheneiner, poudarja, da bo se sedanja učilnica (Lernschule) — v družabnem interesu — morala izpremeniti v šolo delavnico (Arbeitsschule), češ „najdragocenejše, kar ti je mogoče dati učencem, nikakor ni vednost, marveč neki zdrav način, kako si pridobim vednost, in pa samostojnost delanja“. In Anglež Parker trdi, da „učitelj, ki le znanosti vtepa, je rokodelc, učitelj pa, ki goji značaj, je umetnik“.

Pojem vzgojevanje moraš torej strogo razločevati od pojma učenje, a oboje od pojma izobraževanje. Človeka učiti, se pravi: mu bistriti um; ga izobraževati: namenoma vplivati v tej ali oni smeri na njegovo čustvanje, zlasti estetično in etično; a vzgajati koga: mu jačiti hotenje, ki je princip življenja. Današnja šola samo uči; vsled tega pa — živa priča so zlasti srednje šole — za ceno silnih količin intelektualne energije izkujemo — „Kinderwillen in Männerleibern“.

Vzgojevalec v osebi učitelja, velik je še tvoj dolg do družine, naroda, države, človeštva...! Res da, „pot je strma“, a — „cilj je lep“! Le pomisli, da

ti, ki vzgojiš jih Ti, vzgojé pa druge.

*

Rauchberg v svojem „govoru“ natančno razločuje pojma izobraževati in vzgajati: „politična izobrazba je cilj, politična vzgoja pot do njega“ (str. 6). Jedro njegovih izvajanj je sledeče: Sedanjost živo izpričuje, da nam je treba politične izobrazbe (cilj); a kdor hoče cilj, ta mora tudi hoteti sredstvo, ki mu pomore do cilja.

Pretežni del tega rektorskega govora je posvečen utemeljevanju cilja, t. j. gesla: dajte državljanu politične izobrazbe! Tista medsebojnost, ki — gospodarsko in socialno — spaja državo z ene pa

državljana z druge strani, je tekom zadnjih desetletij postala tako tesna, kakor še ni bila v Evropi izza časov grške in rimske starodavnosti. Z medsebojnim približevanjem pa je nastalo precej novih nalog za državo in posameznika, ki mora družba zanje biti dobro pripravljena, ako se naj obnesejo kulturna sredstva kakor: pridobitve svobode v raznih oblikah, demokratiziranje volilne pravice, dalekosežna neodvisnost samouprave itd.

Za uspešno reševanje — novih — nalog, ki jih prinaša seboj življenje v ustavni državi, je državljanu pred vsem treba politične razsodnosti in zrelosti; ne večni refrèn „tvoja dolžnost je...“, temveč čut odgovornosti naj posamezniku narekuje njegovo dejanje in nehanje napram državi in družbi.

Do take zrelosti in razsodnosti pa bi posamezniku, v njega mladih letih, najlažje pripomogla šola — in ne morebiti „stranka“! Za izpolnitev politične izobrazbe utegne stranka biti na mestu, nikakor pa ne za uvajanje v politično življenje. „Vsaka stranka je hočeš nočeš enostranska. To je bistvo stranke, da vsaka svoje naziranje proglašá za edino pravo, svoj interes za skupni interes, in bolj skrbi za to, da bi nasprotnika premagala, nego da bi se z njim pogodila. — Njen program obsega, izhajajoč od doktrinarnih načel, vesoljno torišče političnega življenja; lahko bi rekli, da je pod paragrafe spravljeno življensko naziranje, ki mora strankar ob vstopu nanj priseči. — Vesoljnost strankinega programa prepoveduje posamezniku lastno sodbo. Kdor bi jo imel, jo mora žrtvovati na korist discipline v stranki, sicer bi veljal za izdajalca ali uskoka“ (17).

Zato pa bodi skrb šole, da si doraščajoča mladina pridobi toliko znanja o državi in toliko čuta za državo, kolikor je treba za lastni

razsodek v tem ali onem slučaju političnega življenja. „Le s pomočjo šole nam je mogoče, odvrniti izkušnje tistih strank, ki merijo na to, da bi po posebnih mladinskih organizacijah zvale naraščaj, predno je postal razsoden“ (18). —

A kaj je prav za prav vsebina pojmu „politična izobrazba“? Ni to morda „veda o ciljih in potih življenja v državi in še manj uvažanje v praktično državništvo. Ne za politike, temveč za državljanje hočemo vzgojiti svoje otroke“ (13). „Politična vzgoja v šoli nima prav nič opravka s politikom v zmislu znanstva in ne v zmislu dejanstva. Te vrste vzgoja se pečaj z elementarnimi, vseskoz brezdovmnimi dejstvi življenja v državi in z dolžnostmi, ki iz tega izvirajo, s političnimi vsakdanjostmi. A politične stranke večkrat kaj rade te vsakdanjosti potiskajo v stran. In prav zato se ima zanje pobrihati šola“ (19).

In — horrible auditu za tenkovestnike izmed šolnikov — še to-le! Nižje šole (ljudska, meščanska, prvi razredi srednjih šol...) se nimajo dotikati dnevne politike. „Višje šole pa ne smejo morda boječe zamolčati velikih spornih vprašanj, ki se tičejo državljankega in družabnega življenja. Nič bi ne bilo nespametnejše, nego nojeva politika. Prej ali slej te stvari pač stopijo pred mladeniča. In nepripravljen takrat obnemore brez lastne sodbe pod vplivom sosesčine ali pa pred kakimkoli zgovornim jezikom. Zato pa ga moramo pripraviti, nepristranski razmotrujoč mnenja in namere strank, razjasnjujoč gonilne sile, ostreč mu razsodnost in budeč čut za politično odgovornost“ (20). —

Rauchbergovi argumenti vsebujejo dovolj dokazne moči, da nam je politične izobrazbe s pomočjo šole treba kakor ribi vode. Pot pa, ki vede do tega stremljenja vrednega cilja, je R. v svojem rek-

torskem govoru le trasiral. A kolci se mi zde prav obteknjeni: ne politično poučevanje („politische Belehrung“) ali državljanski pouk („staatsbürgerlicher Unterricht“), temveč politična vzgoja, t. j. „umetnost, trajno motivirati mladeničevo hotenje“, bo obrodila sadu; in vsak učitelj, ne samo zgodovinar, pa sploh vse šolovanje uvažuj, kadarkoli se nudi priložnost, politično izobrazbo učenca! —

Kdor pa bi si hotel ogledati natančneje izdelanih načrtov za „nova pota“, ki drže v prelepo deželo politične pedagogike, temu bodita izmed tozadevne literature, ki je Rauchberg bogato navaja na str. 32—34, zlasti toplo priporočeni knjižici:

F. W. Foerster, Staatsbürgerliche Erziehung. Založil G. Teubner. Leipzig. 1910. in

G. Kerschensteiner, Der Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung. Založil G. Teubner. Leipzig. 1910. —¹⁾

K. O.

Sodišča za mladino.

III. nemški shod sodišč za mladino bo letos zboroval v Frankfurtu od dne 10.—12. oktobra. Kot glavni predmet je na dnevnem redu: „Potreba in nujnost zakonodajnih ukrepov spričo vedno bolj naraščajočih mladinskih zločinov“. Pod tem okriljem pridejo sledeče točke na vrsto: 1. Kazen in vzgoja. 2. Poraba in organizacija kazni. 3. Nujnost posebnega zakona za mladinska sodišča, ki bi mu temelj tvoril (bodoči) državni zakon za varstvo mladine.²⁾

K. O.

¹⁾ To in ono utegne v tej smeri nuditi moj članek „Vzgojeslovne novine“ (v Pedagoškem Letopisu SŠM, XI. (1911) str. 5—9).

²⁾ Po „Zeitschrift für pädagogische Psychologie u. experimentelle Pädagogik. XIII. (1912), št. 4, str. 224.

Domovinoznanstvo in vzgoja na Ogrskem.

Po naključju sem površno spoznal nekatere posebnosti srednjih šol na Ogrskem. Splošno je učna snov ogrskih srednjih šol manj obsežna nego avstrijskih. Grščina se v gimnazijah uči še le od 5. razreda naprej in sicer fakultativno. Realke so 8-razredne. Posebnost v letnih izveštjih je, da se pri vsakem dijaku navajajo njegovi redi iz vseh predmetov.

Najbolj me je zanimal pouk v domovinoznanstvu in njegova vzgojna stran. Pri nas je vse premalo znano, v kakem duhu se vzgaja naraščaj ogrske inteligence, ki je merodajna za vse javno mnenje. In vendar bi narodni voditelji in politiki jugoslovanski morali temeljito poznati madžarski narod in njegove aspiracije.

Ker ne znam madžarski, sem črpal sledeče podatke iz učnih knjig, ki so veljavne za nemške srednje šole na Sedmog aškem: „Erdkunde für die Unterstufe. Das Königreich Ungarn. Bearbeitet von Robert Csallner, Hermann Horedt, Otto Phleps. Nagyszeben (Hermannstadt). 1909.“ in „Lehrbuch der ungarischen Geschichte, nach Ludwig Mangolds Geschichte der Ungarn für die 3. und 4. Klasse der Mittelschulen bearbeitet von Friedrich Schuster. Nagyszeben (Hermannstadt). 1909.“

Zemljepisje izhaja od ožje domovine, tej sledijo polagoma sosedna okrožja, dokler ni predelana cela ogrska država. V drugi knjigi pridejo ostale evropske države — med njimi tudi Avstrija — in končno izvenevropski svetovni deli na vrsto. To je brez dvoma metodično pravilno postopanje. V nižjih razredih (3. in 4. r.) se uči samo ogrska zgodovina.

Presenetilo me je sistematično povečevanje ogrske domovine in

madžarskega naroda tudi v teh nemški mladini namenjenih knjigah. Druga značilna poteza je konsekvantna ustavna vzgoja že na tej nižji stopnji srednjih šol. Vedno in vedno se povdarjajo ogrske ustavne pravice proti absolutističnim stremljenjem raznih vladarjev in zlasti proti centralističnim težnjam Habsburžanov. Za naše pojme je zgodovinska knjiga na nekaterih mestih naravnost revolucionarna.

Dobesedno se navaja 31. člen „zlate bule“, ki jo je kralj Andrej II. izdal l. 1222. Ta člen daje ogrskemu plemstvu insurekcijsko pravico, t. j. da se sme z orožjem upreti kralju, ki bi hotel prelomiti določbe „zlate bule“. Pozneje se z obžalovanjem poroča, da se je državni zbor v Požunu l. 1687 odrekel tej pravici. To pa pisatelja ne moti, da povečuje poznejše vstaje: Rákóczyjevo v l. 1700—1711 in zlasti zadnjo l. 1848, o katere žrtvah pravi: „Spomin teh mučnikov, ki so svojo ljubezen do svobode plačali s svojo smrtjo, ne bo nikdar ugasnil na Ogrskem“. Faktično se 6. oktober obhaja z oficijelno šolsko slavnostjo v spomin 13 vstaških generalov in polkovnikov, ki so bili 6. okt. 1849 v Aradu ustreljeni ali obešeni. V zvezi z ogrsko ustavo sta tudi šolska praznika 11. aprila in 8. junija. Slavnosti, ki se tičejo vladarjeve osebe (n. pr. 4. oktober), se odpravijo samo s šolsko službo božjo, druge patrijotične slavnosti pa s primernimi predavanji in petjem.

Pisatelj slika razmere v deželi pod Ferdinandom I. in njegovimi nasledniki in pravi: „Vlada, v kateri so bili protustavno večinoma nemški svetovalci, je skušala Ogrsko združiti z avstrijskimi dednimi deželami. Temu se je državni zbor po pravici upiral in sad tega stremljenja je bilo nezaupanje in sovraštvo zoper kralja in dunajski dvor“. Dalje pa pravi: „Le enega čas ni mogel vničiti, marveč je zaža-

relo v vedno svetlejšem sijaju, to je bila ljubezen do domovine in do svobode“.

O Leopoldu I. pravi pisatelj, da „je bil v verskih vprašanjih nestrpljiv in v ogrskih vprašanjih je slušal tuje svetovalce, ki so mu pogostokrat slabo svetovali, izrabljali njegovo dobroto in prezirali ogrsko ustavo“. „Dozdevalo se je, kakor da bi neodvisna Ogrska imela propasti. Le žilavi vztrajnosti naroda gre zahvala, da je naša domovina prestala te dneve najtežjih nadlog in so bili brezuspešni vsi naporu dunajske vlade na vničenje ogrske samostalnosti“.

Pragmatična sankcija je državni temeljni zakon za Ogrsko. Kot dogovor med kraljem in narodom se ista more razveljaviti ali izpremeniti le v obojestranskem sporazumu. A ona ne določa samo prestolonasledstva, temveč povdarja tudi: „Ogrska je svobodna in neodvisna dežela ter se sme vladati le po lastnih zakonih. Zakoniti naslednik umrlega kralja mora še pred kronanjem izdati inavguralno diplomu in priseči, da bo spoštoval ustavo dežele in njene svoboščine“.

Tako se že na tej stopnji vcepilja mladini prepričanje o suverenosti naroda in antagonizem nasproti dunajskim vladnim krogom.

V podobnem zmislu je pisana tudi zemljepisna knjiga. V tej je posebno zanimivo poglavje o ogrski ustavi. Pri ozemlju ogrske države se razločujejo trije deli:

1. Ogrsko v ožjem zmislu z Erdeljskim ali Sedmograškim.

2. Hrvatska in Slavonija. K temu pripada pravno, ne pa dejansko tudi kraljevina Dalmacija. (To se pozneje še enkrat povdarja).

3. Mesto Reka z okolico. (1)

„Prej so kroni sv. Štefana pripadale tudi Bosna, Srbija, Bulgarija, Moldavsko, Valaško, Galicija in Lodomerija kot podvržene ali vazalne dežele“, pravi pisatelj.

Potem se definira pojem ogrskega naroda v političnem oziru. Ta obsega vse državljanke kot enakopravne člane. „Razlika v jeziku ali veri ne ovira enakopravnosti, temveč imajo vsi ogrski državljani enake pravice in dolžnosti“. Med dolžnostmi se navaja na prvem mestu pokorščina proti zakonu in oblastvenim odredbam, potem zvestoba kralju in domovini itd.

Aktivna volilna pravica za državni zbor se doseže z 20. letom, pasivna pa s 24. Za poslanca je tudi pogoj znanje madžarskega jezika.

O Hrvatski in Slavoniji pravi knjiga, da „ni samostojna država, ampak z veliko avtonomijo opremljeni del, provincija ogrske države“.

Zveza Ogrske z Avstrijo bazira na pragmatični sankciji. Po njej imata obe državi istega vladarja in vsled tega tudi nekatere skupne zadeve.

„Razun skupnih zadev je vsaka država popolnoma samostojna. Če ne bo več Habsburžana z dedno pravico po ogrski pragmatični sankciji, preneha zveza med Ogrsko in Avstrijo in potem oživi zopet pravica ogrskega naroda, da si prostovolji svojega kralja“.

V duhu, kakor je tukaj označen v kratkih potezah, se vzgaja vsa ogrska mladina!

V—a.

Predavanja slovenskih docentov 1911/12.

V zimskem tečaju 1911/12 je čital na dunajskem vseučilišču dr. F. Žizek: Österreichische Wirtschafts- und Sozialstatistik, 1 uro. Dr. Ivan Zolger ni čital. V Würzburgu je predaval dr. Boris Zarnik: Zoologie, I. Teil., Allgemeine Zoologie und wirbellose Tiere. 5 ur. Zeit- und Streitfragen der Zellforschung 1 uro. Praktikum für Geübte 6 ur. Anleitung zu wissenschaftlichen Arbeiten 6 ur. Reda predavanj za zimski tečaj na vse-

učiliščih v Pragi in Černovicah nismo imeli v roki.

V letnem tečaju 1912 ne čitata dr. Žolger in Žižek na dunajskem vseučilišču. V Zagrebu predava dr. Bogumil Vošnjak: Moderne državne teorije 2 uri. V Würzburgu dr. Boris Zarnik: Naturgeschichte der

Insekten und Übungen im Bestimmen, 3 ure, in Praktikum für Geübte. V Pragi predava docent dr. M. Rostohar: Narodnostna filozofija. V Černovicah čita r. j. profesor dr. Josip Plemelj: Algebra 3 ure, Zahlentheorie 3 ure, Seminar für Mathematik 2 ure. B. V.

Filozofija.

Bergson.

Novembrska številka francoske „Revue de Métaphysique et de Morale“ je prinesla predavanje glasovitega francoskega filozofa Bergsona, katero je imel na lanskem bolognskem kongresu. Ruski filozof S. Frank poroča sedaj v marčni številki „Ruske Misli“ o tem predavanju, ki je bilo na kongresu sprejeto s tako burnimi ovacijami. Predavanje nosi naslov „O filozofski intuiciji“. — Vsak filozofski sistem — pravi Bergson — se nam predstavlja na prvi pogled kot urejena in komplicirana stavba, ki nam, kakor se nam zdi, nudi možnost, da jo razberemo na posamezne dele, določimo, odkod so se javila vprašanja, zanimajoča filozofa, in kaj je pripravljalo odgovore, ki jih je dal filozof na ta vprašanja. Preiskujemo vire in vplive, ki so pomagali oblikovati dani sistem, izluščimo lahko one elemente, ki se krijejo z elementi drugih sistemov, prihajajoč na ta način glede proučevanega sistema do bolj ali manj originalne sinteze idej, med katerimi je živel filozof. Ta metoda nikakor ni pogrešna ali brezplodna, tako proučevanje mehanizma slednjega sistema je naravnost neobhodno potrebno. A rezultat tega dela je v prvi vrsti ta, da se seznamimo bolj s perifrijo dane doktrine nego z njenim središčem. Čim bolj se poglobljamo v razbiranje posameznih delov sistema, tem razločneje prihajamo do spoznanja, da je vse to — samo njega vnanji material, ne pa no-

tranji princip. Čim pa se začnemo globlje potapljati v filozofovo misel, se prične ta pred našimi očmi izpreminjati. Kompliciranost sistema se polagoma zmanjšuje, njega deli se polagoma strinjajo tesneje, kakor da bi se zlivali v eno, dokler se naposled ne zedinijo v eno samo točko, ki se je sicer jasno zavedamo, a je nikakor ne moremo adekvatno izraziti. V tej točki je nekaj tako neizmerno enostavnega, da se ni niti filozofu samemu nikdar posrečilo, izraziti to, kar je imel pred očmi. Filozofova usoda je, govoriti celo življenje, govoriti vedno o eni in isti stvari, a nikdar ne izraziti tega, kar je mislil in uzrl. On ne prestando popravlja svojo formulo, popravlja popravljenost in se izkuša s pomočjo te vedno bolj naraščajoče kompliciranosti vedno bolj približati k enostavnosti svoje prvotne intuicije. Vsa kompliciranost njegovega sistema ni torej nič drugega, nego izraz neskladnosti med njegovo enostavno intuicijo in sredstvi njenega izražanja. V čem pa obstoji ta intuicija? Ako sam filozof tega ni mogel povedati, zato more tem manj izraziti to oni, ki proučuje njegov sistem. To, kar moremo v njej uloviti in fiksirati, je neka podoba, ki zavzema presledkovo mesto med enostavnostjo intuicije in kompliciranostjo njenega abstraktnega izraza. Ta podoba je kakor senca, ki jo meče intuicija. Zroč vanjo, moremo ugeniti konture realnosti, iz katere se poraja. In s tem, da se

v mislih sami projiciramo v to realnost, se nam približno posreči, preživeti to, kar je poznaval filozof. Glavna črta te podobe je negacija. Kakor Sokrata njegov demon, tako svari negacija te podobe filozofa pred soglašanjem z vsem, kar ne odgovarja njej. Prihajajoč v dotiko z običnimi nazori, s sodbami, ki so veljale doslej za očitivne, s trditvami, ko jih imajo vsi za zanesljive rezultate znanosti, prisluškuje filozof glasu podobe, ki mu šepetuje: to je nemogoče! To ne more biti zato, ker temu nasprotuje sicer temno, vendar odločilno notranje izkustvo, podano v podobi. Vsak filozofujoč um zametuje že dolgo poprej, preden si je izdelal svoj lasten sistem, odločno in definitivno izvestne trditve. Pozneje, ko si je že ustvaril svoj sistem, še vedno zametuje soglasno z istim notranjim glasom mnoge trditve, navidezno logično sledede iz njegove izhodne točke, ako te trditve nasprotujejo njegovi konkretni intuiciji, in če bi tudi neoprezno v katerikoli točki vstavil kurvo svoje misli, da bi sledil po logični premii črti, bi v tem oziru stopil iz sfere svoje intuicije in bi se moral zopet vrniti vanjo. Iz takih izstopov in povratkov se sestavljajo spirale doktrine, katera se na ta način „razvija“, t. j. neprestano korigira samo sebe.

Ko se ugloavimo v to podobo, pojasnjujočo nam izvorno intuicijo, uvidimo, da nastaja vsak resničen filozofski sistem nekako „zunaj prostora in časa“, da se tičejo vsi vplivi okolice, življenja in idej, ki jih nahajamo v njem, samo izraževalnih oblik misli, ali materijala, ki ga obdeluje, ne pa v njem samem. Ako bi dotični filozof živel v drugi dobi, bi seveda govoril v jeziku drugih pojmov in razmišljal o drugih problemih. Toda to, kar je hotel reči s pomočjo teh pojmov in teh rešitev problemov, bi ostalo isto. To intuitivno jedro filozofskega ustvarjanja pojasnjuje Bergson s tem,

da kot primer na ta način razbira sistem Spinoze in Berkeleyja in na tej podlagi prihaja do končnega zaključka, da se pusti filozof voditi od prvotne intuicije in nikoli ne izhaja iz katerihkoli gotovih, že pred njim eksistirajočih idej. Prej bi se moglo reči, da k nekaterim izmed njih šele prihaja. To pa je važno zlasti za razmerje, ki vlada med filozofijo in ž njo sodobno znanostjo. Misel, da mora biti filozofija nekak završetak naučnega znanja, je po Bergsonu lažnjiva in enako razžaljiva za znanost kakor za filozofijo. S tega stališča se ne dá določiti, kje se končuje znanost in kje začneja filozofija. Samo priznanje, da ima filozofija svoj posebni vir poznjanja — in sicer baš intuicijo, t. j. prav posebni, samo filozofiji lastni način, odkrivajoč nam bistvo vseh bitnosti — samo to priznanje postavlja jasno, principialno mejo med njo in med eksaktnimi vedami. Filozofija ni poobčenje naučnega znanja. In ako je istovetna z znanostjo po svojem predmetu, ako odkriva nova stališča glede problemov, ki so tudi predmet znanosti, more to delati samo zato, ker ima svojo posebno metodo spoznavanja. Ne mogli bi eksistirati dve posebni vrsti spoznavanja, dve posebni disciplini — filozofija in znanost — ako bi se nam izkustvo ne predstavljalo v dveh aspektih, z dveh različnih strani. Na tem mestu privaja Bergsona premišljevanje o filozofski intuiciji k osnovni misli njegovega lastnega sistema. Naučno spoznavanje je pogojno od praktičnih potreb zavisto orientiranje, ki se ne potaplja v globino stvari; intuitivno ali filozofsko spoznavanje pa se mora priznati za izvorno shvačanje bistva bitnosti. Moramo se podvreči od Kanta ustanovljenemu relativizmu naučnega znanja. Vendar pa je razširjevanje subjektivističnega pogleda na intuicijo samovoljno in zavajajoče k protislovjem. Samopoglobitev zavesti kot take in pro-

žemanje realnosti ž njo je edini živi akt duševnega ustvarjanja. „Znanost“ — zaključuje Bergson — nam obeta v svojih uporabah dobrobit, v najboljšem slučaju — naslado. A filozofija bi nam mogla dajati — radost.“

K tem izvajanjem francoskega filozofa pripominja Rus Frank, da pomen Bergsonovega filozofskega sistema sodobna moda do neke meje brezdvomo pretirava. Vendar priznava tudi Frank Bergsonovi doktrini veliko plodotvornost in globino, zlasti pa ji šteje v zaslugo, da pozizkuša odpraviti iz filozofije neke naučne predsodke. Bergson odločno priznava, da je vsaka filozofija po svojem bistvu metafizika. Sodobna filozofija se je navadila strogo razločevati med vpisovanjem in logičnim pojasnjevanjem neposredno danega — gnoseologijo

ali fenomenologijo — in med pozizkusi prestopiti meje danega in pojasniti notranje bistvo bitnosti. Ako je Husserl, ki ga imenuje Frank „najbolj globokega in najbolj nepredvzetega sodobnega nemškega miselca“, dokazal, da je vsaka gnoseologija fenomenologija, je sedaj dokazal prvi francoski filozof, da je vsaka fenomenologija poglobitev v brezskopno bogastvo bitnosti, t. j. metafizika. Zbližujoč metafiziko z neposrednim izkustvom, je Bergson priznal nemožnost navidezno naučne metafizike kot sistema abstraktnih misli, opirajočih se na racionalne dokaze; obenem pa je odpravil monopol gospodujoče racionalistične gnoseologije in prišel nasproti potrebi po bolj življenjski filozofiji, ki naj ne trga spoznavajočega duha od realnosti same.

Bogoslovje.

Bogoiskalci in mesijanizem.

Značilna črta pravkar minolega desetletja je, da je ne samo visoko dvigalo prapor znanosti in ga izkušalo ponesti v najširše mase v takozvani „ljudski ekstenziji“, ampak da se je začelo obenem tudi vnovič živo zanimati za religiozna vprašanja. O tem svetovnem gibanju se je pri nas slišalo bore malo prvič zato, ker se naše razumništvo hrani skoraj izključno s plitvo časnikarsko hrano in pa zato, ker je slovensko bogoslovje že davno izdihnilo pod težo vsakdanjih, „praktičnih“, recimo „konsumarskih“ gesel. Izmed vseh Slovanov se zanimajo za novodobna religiozna iskanja najbolj Rusi. V Rusiji se je uvrstilo med „bogoiskalce“ nekaj jako odličnih mož, v prvi vrsti filozofov in pesnikov. O pravnih in značilnih potezah tega stremljenja dobro informira študija moskovskega vseuč. profesorja filozofije, kneza Jevgenija T r u b e c k e g a

v marčni knjigi letošnje „Ruske Misli“: „Stari in novi nacionalni mesijanizem“.

Nacionalno čuvstvo se izpreminja. To kar je v osemdesetih letih avtorjeve vrstnike navduševalo v Glinkovi operi „Življenje za carja“ ali v prvih skladbah Čajkovskega, se danes čuje kot omledna patvora narodnih motivov, kot preživela nacionalna iluzija. Polno takih uvelih motivov pa je tudi kraljestvo misli, med katere spada zlasti ideja ruskega nacionalnega mesijanizma. Pred tridesetimi leti je ta ideja dvigala srca, danes se zdi povsem, kakor da bi se ž njo neka globoka notranja svetinja onečaščala z neprilичnim izrazom. V neki ruski narodni legendi prosi Kristus Samarjanko vode, „Kako bi ti dala piti, ker si — Žid“. „Lažeš“, pravi Kristus, „jaz sem pravi Rus“. Tako ali podobno se je izražal ruski nacionalni mesijanizem vedno s tem,

da je rusificiral Evangelij. Sodobni ruski filozof Berdjajev v svoji knjigi o Homjakovu dobro karakterizira mesijanizem, čigar značilna črta obstoji v izključni bližini enega naroda h Kristusu. Narodov s kakršnikoli poklicem, s katerokoli misijo, posebe tudi religiozno misijo, more biti več. A n a r o d - M e s i j a je lahko samo eden. V tem obstoji razlika med mesijanizmom in misionizmom. Korenina ruskega mesijanizma leži v daljni preteklosti in zato ga smatra Trubeckoj za uvelo cvetko, „Ruski Kristus“, to je bila iluzija predpetrovske Rusije. Bil je čas, ko se je Rusija imela za tretji Rim, ki bo rešil in obnovil svet. To je bila doba, ki jo imenuje historik Ključevskij doba „zatemnenja svetovne ideje“. Ko je padel Carigrad — drugi Rim — je postala Moskva — tretji Rim — edino pribežališče prave vere. A isti historik pravi, da je bila organska napaka staroruske cerkvene družbe to, da je „Stvarnika sveta imela za svojega lastnega Boga“ (III. zv. 383). To organsko napako so si prisvojili pozneje slavjanofili. V enem njihovih glavnih zastopnikov, v Homjakovu, se je še boril mesijanizem z misionizmom, vendar je tudi on že smatral Rusijo za izbrani narod. Meja med pravoslavnim in svetovnim se je gubila v njegovih mislih, dokler ni v Dostojevskem — tipičnem glasniku ruskega nacionalnega mesijanizma — popolnoma izginila.

Dostojevskemu so vse zapadne vere nekrščanske, posebno katolicizem mu „ne propoveduje Kristusa, ampak antikrista“. Njemu katolicizem niti vera ni, ampak nadaljevanje rimskega imperija. „Treba je, da zasije v odpor zapadu naš Kristus, ki smo ga mi ohranili in ki ga oni niso poznali“. Cloveštvo se bo v bodočnosti obnovilo, „samo z rusko mislijo, z ruskim Bogom in Kristusom“. Ozkosrčnost tega mesijanizma je razkrinkal V. S. Solov-

jev. A ta kritika slavjanofilstva ni rešila tudi samega Solovjeva pred usodnim zanesenjaštvom. V drugi obliki je tudi on obnovil staro tradicionalno sanjo o tretjem Rimu in narodu-bogonoscu. Trdil je, da so med vsemi narodi samo Rusi teokratičen narod, ki je poklican, da ustanovi na zemlji kraljestvo božje v obliki svete državnosti in družabnosti. A ruska teokratija je bila žalostno razkrinkana, v čemer se je mogel prepričati še sam Solovjev. Proti koncu svojega življenja se je uveril, da za državnost ni mesta v kraljestvu božjem, ki tudi v svoji zemeljski realizaciji ne more biti teokratično, ampak anarhično. S tem je padla zadnja opora ruskega nacionalnega mesijanizma.

Začenja se tretja perioda. Pred rusko religiozno mislijo se odpirajo, kakor v narodni pravljici o Careviču Ivanu, tri ceste. Ako si izbere srednjo, pojde skozi hlad in glad in ne pride nikamor. Ako krene na desno, pogine, a zato reši konja. K sreči, pravi Trubeckoj, je še tretji pot — na levo: a ta bo morala žrtvovati svojega konjička (Steckenpferd). Zato pa ostane sama nepoškodovana. Po srednji poti jo je mahnil S. N. Bulgakov, ki v nedavno izišli knjigi („Dva grada“) predlaga nekak kompromis med vsesvetkim idealom in staro slavjanofilsko koncepcijo. On je zavrgel Dostojevskega „izključno misijo“ ruskega naroda in hoče izpremeniti ponos nacionalnega mesijanstva v ponižnost „asketično ureguliranega“ nacionalnega čuvstva. Poizkus se je izjalovil. „Nacionalni asketizem“ je izstradal pogansko živinče, iz starega slavjanofilstva podedovani nacionalizem. Po vseмирnem krščanstvu hlepeča religiozna misel pa tudi ni našla poti v prostranost, ker se ni smela ločiti od ljubelega konjička. Bulgakov je hotel ustvariti neki „omejen mesijanizem“, kar pa stigmatizira Trubeckoj kot kričeče protislovje: „Eno ali nobeno.

ali je dani narod v resnici narod-Mesija, edini narod na svetu s poklicom, da reši svet, ali pa sploh ni Mesija. Mesijanski poklic ne more biti omejen, ali razdeljen med narode. To nam jasno kaže primer Izraelcev. Bulgakov je dal svojemu „omejenemu mesijanizmu“ zanimivo razlago: „slavjanofilski izraz „ruski Kristus“ se more v ostalem razumeti v zmislu konstatiranja znanega dejstva, da shvačajo razne narodnosti kot med seboj realno različne individualnosti Kristusa vsaka na svoj način. V tem zmislu se more govoriti . . . ne samo o ruskem Kristusu, ampak tudi o grškem, italijanskem, nemškem, tako, kakor se govori o nacionalnih svetnikih“. (Dva grada, II. 298—299.) Tako tolmačenje Trubeckoj odločno odklanja. Dostojevskij, ki je v resnici mislil, da je odrešil svet ruski Kristus, bi videl v italijanskem in nemškem Kristusu popolno negacijo vere v „naroda-bogonosca“. Konstatiranje fakta, da različne narodnosti različno shvačajo Kristusa, je resnica; zmota pa je, ako se iz tega fakta dela princip. Tudi solčno svetlobo vidijo različni narodi različno. Stari Grki so imenovali morje vijoličasto, ker v spektru niso razločevali sinjega žarka. Različni narodi so za barve različno slepi. Zato pa ne bomo govorili o grškem, italijanskem itd. solncu. Kakor je smešno govoriti o nemški resnici, tako ne smemo tudi o ruski. „Zakaj pa bi morali ravno v Kristusu iskati in utrjati našo, „sveto Rusijo“, naš nepopolni nacionalni zrelščini kot ž njega neobhodno omejenostjo in barvno slepoto?“ Ali je res v prirodi nacionalnosti najvažnejša in najdragocenejša sposobnost, sprejemati en sam in svoj posebni žarek? To se pravi nacionalno omejenost povzdigovati za ideal. To škodi nacionalnosti sami, ki se naj ne zapira v svoje posebnosti, ki naj

ne čepi nad svojim žarkom, ampak naj ga zedinja z žarki drugih narodov v jarko solčno svetlobo.

Drugi poizkus v religioznem iskanju pripada N. A. Berdjajevu, ki je odločno krenil na desno. Ta ni sklepal kompromisov, ampak je potrdil nacionalno mesijanstvo v vsej njega čistoti. Tu se je rešil „konj“, jezdec pa je poginil: religiozna misel je našla svoj konec. Berdjajev pravi sam: „Dani narod je izbrani narod Božji, v njem živi Mesija. Vsak mesijanizem korenini v starohebrejskem. Tako so poljski mesijanisti verovali, da je poljski narod Kristus med narodi, da je bil pogin poljskega kraljestva križanje Mesije, da je to izbran in ekskluziven narod, ki je poklican glasnik nove krščanske epohe“. Vkljub temu sklicevanju na stari testament ima Berdjajev Ruse za religiozno izbran narod. Po pravici kliče Trubeckoj Berdjajevu v spomin, da je z Izraelci sklenil poseben testament in ga vprašuje: Kakšne dokaze pa ima Berdjajev na tak zakon med Bogom in Rusijo? Empiričnega dokaza svoje vere v „narode-bogonosce“ se tudi Berdjajev odreka, pač pa sanja o mističnem utemeljenju. Po njegovih besedah se „duh naroda shvača samo potom mistične in umetniške intuicije . . . osnovati mesijanizem na historičnih in etnografskih faktih, je nemogoče; mesijanizem se dá osnovati samo na veri kot faktu notranjega razodetja in prozrenja, na veri kot subjektu spoznavanja“. V svoji „Filozofiji svobode“ proglašja Berdjajev svojo intuicijo za nepodvrženo diskurzivnemu mišljenju. Toda njegovo subjektivno, „rusko“ razodetje Kristusa naravnost izključuje duh in črko Evangelija. Evangelij kategorično govori o poklicu vseh narodov. „Pojdite torej in učite vse narode! (Mat. XXVIII, 19.) Novi testament sploh izključuje mesijanizem vsakega posameznega naroda. Resnični Mesija je

torej samo tam, kjer ni sporov med ljudmi in narodi. Slednji narod kakor slednji človek naj misli o svojih dolžnostih in službi svoji, ne pa o svojih prednostih pred Bogom. Potreben ni narodni mesijanizem, ampak narodni misijonizem. To je stališče univerzalne religije.

Edina prava pot za religioznega popotnika — pravi Trubeckoj — vodi odločno na levo. Konjiček starega slavjanofilstva, namreč nacionalna ekskluzivnost, se mora žrtvovati. Po binkoštnem čudežu je religiozni nacionalizem sploh nemogoč. Ob tej priliki je Bog dodal apostolom k njih hebrejščini še goreči jezik. In ta goreči jezik je združil vse narode v eno, vsi so razumeli apostole po svoje. V tem gorečem jeziku govore vsi veliki propovedniki, umetniki in miselci. Njih goreči jezik, ne pa „kaotična ljudska govorica“, izraža zmisel narodnega življenja.

Ideja „ruskega Kristusa“ pa ne pači samo Kristusovega lika, ampak izkrivlja tudi rusko nacionalno idejo. Ali ni to vzrok, da še do danes tako malo znamo o njej? Domišljevana Rusija nam je skrivala resnično, trdi Trubeckoj. In ravno v največjih predstavnikih ruske religiozne misli se je ponavljala ta usodna napaka, v slavjanofilih, Dostojevskem in Solovjevu. Za slavjanofile je obstajala vsa posebnost ruskega duha v tem, da je ruski narod — pravoslaven. A kaj so specifične lastnosti pravoslavja in njega pozitivne prednosti, tega niso dokazali. Motil jih je pri tem njih podedovani greh: istovetenje ruskega pravoslavnega z vse-mirnim, svetovnim. Homjakovu je pravoslavno ali svetovno krščanstvo eno in isto. Zato ne razume lokalnega, svojinskega v pravoslavju. Solovjev je nastopil zoper to konfesionalno ozkost. A tudi on ni imel pogleda za podrobne posebnosti ruskega duha, ker je

sanjal samo o univerzalnem mesijanizmu Rusije. On je istovetil rusko nacionalno idejo z vstvarjenjem kraljestva božjega na zemlji v podobi vseмирne teokratije. Odtod pride, da si niti sedanja ruska generacija še ni v svesti, kaj je ruski človek. Predolgo so širili ruski ideologi učenje, da ruski človek ni navaden človek s posebnimi konkretnimi črtami rase in narodnosti, ampak „vsečlovek“. „Nas so bili navadili videti v Rusiji celi svet“. Ko pa se je zrušila ta ponosna sanja, smo padli v ekstremno razočaranje. (Pri tej priliki poudari Trubeckoj eno glavnih črt ruskega duha, ki jo je podpisani referent našel sto- in stokrat potrjeno v ruski kulturi na vseh poljih:) „Našemu nacionalnemu značaju lastni maksimalizem nas v vseh življenjskih vprašanjih stavi pred dilemo — ali vse ali nič. Evo, kaj je vzrok, da od čezmernosti poveličevanja mi tako lahko prehajamo k čezmernosti obupovanja. Ali je Rusija — narod-bogonosec, ali ničvreden narod, ki sploh ni narod, ampak brez-miselni mehaničen konglomerat, kolos na glinastih nogah, ki ga bo skoro zrušil vnanji udarec“. (Priljubljena primera Solovjeva v trenutkih obupa in gneva.)

In lek, ki ga nasvetuje Trubeckoj svojemu narodu? Proč z lažnjivim očaranjem in nepotrebno bo razočaranje. Rusija ne bo vstvarila vseмирnega krščanstva, ker je ena sama (čeprav jako sposobna) izmed mnogih družin, poklicanih, da obljudijo dom Očetov. Ko se znebimo antikristijanskega mesijanizma, bomo tudi spoznali, kaj je individualen specifičen poklic pravoslavne ruske religioznosti v občekristijanski kulturi. Do tega spoznanja je prišel Solovjev tik pred smrtjo, ko je pisal svoje „Tri razgovore“, v katerih je proroško ugenil duhovni lik Rusije in povedal v njih več, nego pred njim vsi drugi in on sam v preštevilnih spisih svojih.

V „Treh razgovorih“ ni niti sledu o narodu-bogonoscu“, ampak so samo tri vejice enega krščanskega debela: krščanstvo Petrovo ali rimsko, krščanstvo Pavlovo ali protestansko in krščanstvo Janezovo ali pravoslavno. Velika krščanska sinteza je plavala umirajočemu Solovjevu pred očmi, v tej sintezi je bila Rusiji določena ne več mesijanska, a vendar važna naloga: zastopati mistično krščanstvo apokaliptičnih razodetij,

tajnost človeka, oboženega v Kristusu in zato neumrjočega. Tako je ruski filozof videl druge, velike Binkošt in v njih potrditev nacionalnih posebnosti in obenem premago nacionalnih mej: krščanstvo enako potrebuje mistično prozrenje tajnosti poslednjega, onstranskega razodetja, človeško voljo rimske energije in duh svobodnega preiskovanja protestantske Nemčije.

I. P.

Slovstvo.

„Slovenska Žena“, glasilo slovenskih žen. Ljubljana 1911. Izdajateljica, lastnica in urednica Marica Šega. Tiska „Narodna Tiskarna“. Cena 8 K.

Doslej so izišle tri številke tega prvega slovenskega ženskega revijalnega glasila. (Dosedanjih trgovskih ženskih listov ne smatramo za take). „Ženo“ moramo kot sodelavko na kulturnem polju vsekakor toplo pozdraviti. Da pa se ne udomačijo pri novem kulturnem činitelju razvade, ki bi ga kmalu utegnile potisniti nižje in ga napraviti za nekulturnega činitelja, nekoliko opomb. Uvodna izjava v prvi številki nam ni preveč simpatična radi svoje nejasnosti in prevelike splošnosti; bojimo se, da bo revija postala plitva, če bo res hotela ustrezati vsem. Revija je potrebna le, če ima namen učiti, v to pa rabi sama smer, na katero privaja krog čitateljev, ne sme pa se sama izročiti vodstvu tega kroga. Toliko je nudil doslej že tudi Vydov „Domači prijatelj“. Za enkrat želimo več in izbranejšega sotrudništva, potem že pride tista „višja“ vsebina sama. Med dobre doneske štejem Fr. Milčinskega (predavanje) „O nekaterih gosposkih grehah zoper kazenski zakon“, Debeljakov „Pregled glavnih zastopnic francoskega slovstva“,

članke Vere V. o gospe Théroigne, o Boženi Nemcovi in o ženski volilni pravici v Evropi, dobra je tudi razprava Alice Salomon (pri kateri je pa treba omeniti, da je to prevod). Pa drugo: Koliko slovenskih medicincev, političarjev, sociologov in pravnikov bi moglo govoriti in pisati o ženskem študiju, o ženi-delavki, materi in učiteljici, o nočnem delu, o zakonodaji, o materinskem varstvu (Ruth Brè!), o porodništvu, o ženski volilni pravici, o zgodovini ženskega gibanja, prostituciji, materinskem pravu, postanku družine, poselskem vprašanju in o vsem drugem, kar tvori skupaj kompleks „ženskega vprašanja“! Pa za vse to je treba imeti široko obzorje in poznati svetovno literaturo o ženskem vprašanju ter seznanjati tako naše ženstvo z velikim svetom po določenem načrtu. To pa, se zdi, nedostaja „Ženi“. Nočemo biti pedantni, ženski list naj vsaj začetkoma v božjem imenu koncedira kak literaren podlistek in še modni kotiček povrh, toda beletrija ne sme biti na potu glavni vsebini. Poleg nekaterih manjših dobrih reči (Kmetamarija, „Nekaj besed...“) je pa tu toliko nepotrebnih vzdihov, stokov in poljubov, ki ne spadajo v žensko revijo. Res, da ne moremo zahtevati od Slovenk, naj bi vsaka bila

kakova Lily Braun ali kaj podobnega, a s tako omladno liriko, ki ni lirika, bo revija mnogo več škodovala, nego koristila.

„Pregled“ je nekoliko boljši od glavnega dela, ker je bolje organiziran in smotreten. Na višku pa tudi on ni.

Papir in tisek je dobro oskrbela „Narodna Tiskarna“. Sliki Božene Nemcove in Franje dr. Tavčarjeve nedvomno krasita revijo, platnice pa bi bile brez one metteurske umetelnosti lepše. Če gmotna sredstva ne dovoljujejo umetnikove naslovne risbe, je mnogo boljši gol naslov v lepih inicialkah, nego vse tiste rožce in zvezdice, ki ne kažejo dobrega vkusa. Tako nima „Žena“ na zunaj prav nič — elegancje.

Upamo, da se bodo ti nedostatki popravili. Ženska revija je Slovenkam nujno potrebna, a biti mora dobra, t. j. mora zbirati, učiti in voditi ter tako postati kot Mentor slovenskega ženstva kulturni činitelj, ne pa kulturni statist.

V. K.

Donesek k sociologiji slovenske knjige.

Insel, Tempel, Langen, Lange-wiesche, Cotta, Rütten & Loening, Meyer & Jessen in ne vem koliko drugih založnikov imajo v Nemčiji takih, da pozna njihova imena vsa izobrazena Evropa. Živahni Francozi in Italijani so v tem še na boljšem, in tako govore Zola, Molière, Rostand, Goethe, Fichte, Kleist, Dante, Boccaccio, d'Annunzio in dolga dolga vrsta drugih duševnih herojev tem trem narodom v zvezkih po tri franke in s pridom. 20.000—200.000 zvezkov naklade gre med narod, ki jo do zadnjega izvoda kupi in s tem dokumentira, da mu nezmiselna dunajska opereta, ameriški „kič“, pariški varieté in kinematografija niso mogli pokvariti v njem živečega idealizma, niti mu omrzeti stremljenja po izobrazbi. Fini Liliencron n. pr. je doživel 40

izdaj, Schönherrjeva „Glaube und Heimat“ 50, Mantegazza gre v stotinah. Dante, Goethe in drugi v nešteti. Pričelo se je apelirati na najfinejša psihološka čuvstva, katerih se ne zavedamo, če nismo nanje opozorjeni. Umetniški ovitek, lepa vinjeta, vkusne inicialke so ravnotako uspešna reklamna sredstva, kakor uniformnost serije in enotna cena (Reclam, die Gesellschaft, die Ernte, Biblioteca amena, Laciná Knihovna in dr.).

V tem oziru bo treba pri nas marsikaj dohiteti. Majhen narod smo, zato pa zahtevamo od svoje inteligence večjo elastičnost in duševno potenco poleg telesne, večjo umetniško, literarno, moralčno in znanstveno naobrazženost, nego morejo to zahtevati veliki narodi. Oni imajo toliko materijala, da ga morejo izgubljati, pri nas je škoda za vsakogar. Seveda je kupujoča in čitajoča inteligenca predpogoj renesansi naše književnosti. Občinstvo ima samo v roki ceno knjige, ki jo hoče čitati. Sicer je veselo znamenje, da smo doživeli zopetno izdajo Prešerna in Župančiča, pa kaj, ko se razvija vse tako bridko počasi!

Tembolj veselo bi morali Slovenci pozdravljati vsak poizkus enega ali drugega naših založnikov. Mislim, da bi tudi mi že mogli pričeti s kako knjižnico, kjer bi elita kulturnih delavcev mogla govoriti narodu v dobrih, cenih in tudi očesu prijetnih monografijah. Vsak poizkus v tem zmislu je kulturno dejanje.

V. K.

„Smotra jugoslovanskih kulturnih društev.“

O priliki Vrazove Akademije „Matice Slovenske“ koncem l. 1910. se je po iniciativi agilnega „Matičnega“ predsednika g. dr. Fr. llešiča sešla konferenca južnoslovanskih kulturnih društev, katere se je izmed 36 vabljenih udeležilo

19. Referate te konference je sklicatelj izdal v „Smotri“.

Nimamo namena poročati o tej „Smotri“ kot taki, ker je pravi čas za to že zdavnaj potekel. Vračamo se pa k tem referatom, ker se nam zdé izredno važni za celo organizacijo južnoslovsanske kulturne zajednice. Ne vem, če se je l. 1911. o priliki belgrajskih Obradovičevih slavnosti konferenca ponovila, mislim pa da ne. In to je škoda. Take konference ne le da so potrebne, one vedejo tudi razkrojlene južnoslovsanske kulturne delavce na nova, skupna pota. Že na konferenci, o kateri poroča „Smotra“, se je govorilo o skupnem delu južnoslovsanskih pravnikov v svrhu gojenja pravnih ved, vpliva na sodno prakso in zlasti ustvarjenja enotne južnoslovsanske pravnške terminologije. Nič manj važna ni organizacija prirodoslovnih ved, medicine, planinstva, glasbe, upodablajoče umetnosti, gledališč, šolskih, izobraževalnih in književnih društev in južnoslovsanskega knjižnega trga, ki je še vedno tako odvisen od Lipskega, da dobimo marsikatero knjigo čez Lipsko ceneje, nego naravnost iz Belegagrada ali Sofije. To prepotrebno delo naj bi morda ob indolenci zaspalo? Saj dr. Ilesič sam ne more vsega, za ustvaritev nekaterih manjkajočih predpogojev za univerzo je pa treba skrbeti za kontinuiteto duševnega dela na slovsanskem jugu. „Veda“ si je postavila isto nalogo, zato bo sodelovala pri tem ustvarjanju višje južnoslovsanske kulture na vseh poljih. — Predlagamo zopetno konferenco (a ob boljši udeležbi), morda v Ljubljani, Zagrebu ali Belemgradu, kjer bi društveni zastopniki že predložili vsak za svojo stroko organizacijski načrt in toliko maksimalni kakor minimalni akcijski program.

V. K.

Lujo Vojnovič: Književni časovi. (1890—1905.) Zagreb 1912. Naklada knjižare Mirka Breyera, str. 256.

Avtor „Pada Dubrovnika“ je zbral v tej zbirki nekatere raztresene študije in eseje. Tu najdemo temperamentno napisan dnevnik o bivanju na dubrovniškem Lopudu in Stonu, kulturno-zgodovinske skice dubrovniškega kolorita in končno zgodovinsko-kritične študije o aneksiji. Herman Bahr je rekel, da bi bila knjiga, kakršna je „Pad Dubrovnika“, že zdavnaj na nemško prevedena, ako bi govorilo to delo ne o Dubrovniku, nego o Toledu. V teh mlajših študijah Luja Vojnoviča moremo zasledovati, kako se razvija njegov novodobno-dubrovniški slog, ki je v „Padu“ dosegel svoj vrhunec. To je individualističen, južnjaški slog, ki se naslanja na kolorit, duh, jezik in cachet starega Dubrovnika. V tem slogu je neznanstvo fine, tisočletne kulture. To je utelešenje tiste preteklosti, ki nam veje nasproti v starodavnih sobanah in bujno zarastlih starih parkih dubrovniških vil.

Lujo Vojnovič je pokrajinar, kakršnega menda nimamo na slovsanskem jugu. Njegove pokrajinske slike so pa menda nekoliko premalo enotne, vse te bujne primere škodujejo enotni umetniški potezi. Pa vkljub temu nudijo vsakomur nenavaden užitek. Navadno čaka razočaranje onega, ki čita prej potopis in vidi pozneje pokrajino. Pri Vojnoviču in dubrovniški pokrajini je ravno narobe. Kdor čita Vojnoviča in pozneje pride v to bajno dubrovniško pokrajino, pri takem se združuje Vojnovičeva fantazija in realna pokrajina v nemošteno harmonijo. Vznesen je Vojnovič, ako govori o svojem rodnem mestu Dubrovniku. To je visoka pesem Dubrovnika. Dajmo mu besedo, naj on govori: „Pod svoje krilo zaklanja (Dubrovnik) sve sto još postoji zdrava razuma u našem

plemenu. K svema kuša svoje sile. Razvija sve grane ljudske radnje. Salje flote, oprema poslanike, stvara svoju trgovinu, svoj narod, svoju zastavu, svoju diplomaciju, svoj ustav, vlada suvereno znanostima, pozitivnijem spekulacijama najgenijalnije vrsti, ragja književnost, podiže djela kristijanske ljubavi, bonice, školo, zakloništa nahodima, blaga djela, otkupljuje robove, razvija u aristokratskoj državi — uvjet samosvojnog jaja životu — sva radnja slobodnijih općina srednjega vijeka, osniva silne i jake korporacije, za kojima mi danas zamaš trčimo, njeni narod, ulijeva skladnost i vjeru, realizujuć na toj način pravi društveni napredak u duhu kristijanstva.“

V študiji „Aneksija Bosne pred historijom“ razpravlja Vojnović o Fournierjevem spisu: „Wie wir zu Bosnien kommen“. Avstrija ima stare tradicije na Balkanu, skoraj starije ko novodobna Rusija. Radecky je že l. 1856. priporočal okupaciju „dalmatinskoga zaledja“. Predigra okupacije se odigrava u Dubrovniku l. 1875. V kneževem Dvoru je Franjo Josip sprejel sultanovega in carskega odposlanika. In Vojnović dostavlja, da se je to zgodilo v onem Dvoru, iz katerega so pošiljali dubrovniški gospari še v XV. veku gubernatorju ogrske kraljevine tople prošnje, da pride in osvobodi sosednje zemlje. — Haec est via salutis nostrae . . .

Lepo in izredno markantno knjigo je založil podjetni zagrebški založnik Breyer, ki si še lahko pridobi lepih zaslug za hrvatsko književnost.

B. V.

Knjige Matice Hrvatske za god. 1911.

Niko Bartulović.

Ove su godine Matičine knjige imale osobitu misiju. Ime Šimunovića i Kovačića, onda „Antologija“ i

„Češki narod“ imali su da rehabilitiraju „Maticu“ poslije krize, što ju pretrpjela sa štrajkom „mladih“. U to ime se je pravila i reklama i mi možda nijedno djelo u našoj novijoj književnosti ne očekivamo tako radoznalo kao n. pr. „Tudjinca“.

Izdavši „Mrkodol“ — prvu svoju knjigu — Šimunović već bijaše, ako ne prvi, svakako jedan između prvih naših savremenih pripovjedača. Bijaše dapače i tako sretan da mu se je to odmah i općenito priznavalo, — dakle — u nas gdje se i Meštrovića ruši — veoma dobar znak za piščevu sposobnost. I u istinu, Šimunović nam prvom svojom knjigom dokaza, da je i artista i stilista i pripovjedač. Podade nam „Drugu“, jednu od najljepših i najoriginalnijih naših novela i „Mrkodol“, najplastičniju sliku našeg zagorskog kraja, surog, kamenitog i siromašnoga. Kad nam pak ono nekakav Jaša u „Novom Listu“ natuknu nešto o motivu „Vilina vrela“ u „Tudjincu“, bijasmo opet uvjereni da ćemo u tom djelu dobiti jedan od najboljih naših romana. Jer Šimunović je ko stvoren za ovakove motive — iz narodne priče i pjesme. Odgojio se s njima, upio ih i pročitio sam u kraju gdje su i danas vještice i vračare moćnije od — kulture. U tom kraju žive čudni, originalni ljudi, neobični kao i njihove priče. Žive ko morski lupari. Gdje se rode tu i ostanu i dobiju — ko i lupar — boju kamena za koji su prirasli. Stanovnici njegova „Mrkodola“ imaju isto tako žute, zelene i plijesnive lišaje na duši, isto su tako sivi, sumorni i teški kao i kraj Mrkodol — a njihove oči su isto tako neizvjesne, bez topline i sjaja kao i ono nebo i sunce što visi nad njima. Oni koji tvrde da Šimunović nije psiholog, varaju se. „Mrkodol“ je za mene psihološka novela baš zato jer opisujuć pejzaž, on nam opisa indirektno i stafažu, tog sivog svog čovjeka što se boji vraga i

sanja o mukama paklenim. Šimunović je indirektni psiholog, uvadajući u nas prvi, do savrienog artizma dotjerano Barrèsovo načelo o jedinstvu pejzaža i čovjeka i upotreblivši ga kad najopravdaniju metodu za novele iz „Mrkodola“ i za naše Zagorje.

U ovome je baš i razlog, da mu je „Mrkodol“ uspio a da „Tudjinac“ to nije. Tko zna zašto, Šimunović je najednom okrenuo leđja svoj onoj neprocijenivoj umjetničkoj sirovini svog djevičanskog Zagorja — i pošao u primorje, među gradski naš svijet, već donekle blazirani i mušičavi — da ga obraduje. Uzeo je da opiše čovjeka intelektualca hirovitog i bolesnog — upravo patološkog čovjeka koji se uvijek i svuda čuti samo tudjinom. Predmet je dakle u glavnom psihološki, ali ne za Šimunovićevu metodu. Intelektualec više nije — lupar. Pa i onda kad nanj utješe okolina i kraj on je produkt od više takovih utjecaja, rezultanta koja prestavlja jednu individualnost kompliciranu i dublju. „Mrkodočani“ su svi kao „Mrkodol“, dakle i među sobom slični, intelektualci ne sliče potpuno ničemu dakle ni jedan drugome. „Tudjinac“ bi morao biti roman borbe oprečnih duša, oprečnih pojmova i nazora, roman u kojem su vsi jedan drugome tudji pa i oni najbliži. A da se to obradi, treba proučavanja, dinamike u crtanju i velike snage — a Šimunović je pretežno plastičar. I jer je uzeo ono što njegovom talentu i raspoloženju ne odgovara dao nam je u „Tudjincu“ slabi, veoma slabi psihološki roman, nedostojen upravo njegovih prvih novelâ.

Taj „Tudjinac“ o tudjincu skoro i ne govori. Jer onaj Stanko Lukavac koji u Ljubeću ljubi i ljubaka i kašnje u Sabljariima tako bonvivanski i bezbrižno lumpuje, nije nikakvi „tudjinac“ i to što se njemu događa i što on radi nema nikakove — osim možda nespretno

— veze sa tom idejom „tudjinstva“. Gdje mu je u Sabljariima savjest, gdje duševna borba, ona nostalgija po neodređenom, ono izgrizavanje, koje ovakove ljudi sa fiksom idejom kao crv mori? Čitava ta figura koju je auktor htio jamačno prikazati simpatičnom, nama je smiješna. Osim djetinskog ili možda šoštarskog filozofiranja, auktor mu je nametnomo još i onaj zadnji prizor sa Madom — koji ga čini upravo — odvratnim i kukavnim.

Pa gdje je tom djelu jedinstvo? Mjesto da nit ideje koja je izražena u naslovu provejava i spaja čitavo djelo, mjesto da ona razvija postepeno sve događaje i da je konačni uzrok svega baš unutrinu, u njoj — tu se zapliče i razpliče sve po miloj volji i želji i preko namještenih uzroka. Ta Madina bolest je nekakav čudni „deus ex machina“ neopravdan ničim i — naivan. Pisac ga je pak upotrebio: prvo da stvar produlji (jer inače nebi bio roman!), a drugo da se riješi situacija u koju je Stanko u Sabljariima zapao. (Da name gdje Made nije razbila glavu, gosp. bi „tudjinac“ Stanko bio morao sasma komodno svršiti kao vjerni mužić djevojke Andjelije!)

Motiv „Vilina vrela“, ono što bi mu bez sumnje bilo najbolje uspjele auktor je stavio „iza kulisa“ — pa je i na tome izgubio mnogo. Nekoja najvažnija mjesta obradio je upravo poraznim lakonizmom. Sastanak Stankov sa Madinom sestrom, pa čak i prvi susretaj Stanka sa Madom opisani su tek jednom krzljavom rečenicom. A onda onaj „vic“! Pornografija mjesto — oleografija! Taj nije niti za „Šoštara“. Strategični i upravo stručni opis manevara — spada najprije u vojnički kalendar (i zašto je u opće on tu?) a ona ideja o ratu kalendaru kao — motto.

Ipak ima u romanu i par krasnih opiša i lijepo orisanih situacija. Sjećaju nas „Mrkodola“ a i srodna

su. N. pr. opis sela Sabljana „što sličiči korzi na hrastovu listu“, opis puta u novokupljeni Sadijev dvorac „I kočijaši zatakoše bičeve . . . itd.“ i napokom onaj kulminacijski moment pun dinamike i vjernosti, kad ono stari dubrovčanin izvratu svojom patricijskom nonchalansom: „A molim Vas odakle ste Vi? To nam još niste kazali . . .“

Ovi lijepi momenti i „Mrkodol“ sjetit će nadamo se opet gosp. Šimunovića, da se lati onoga što je zanj. A bilo bi i poželjno, da nam pisac „Mrkodola“ krene jednim odmjerjenim putem do višine kojoj se od njega i nadamo.

(Nastavit će se.)

Odgovori.

II.

Na obširna izvajanja „Napredne misli“, ki smo jih čitali v prvi številki pod naslovom „Praga in Zagreb“, nekoliko odgovora. Povsem naravno bi bilo, da bi narod, ki se toliko diči s svojimi slovanskimi tradicijami, kazal kaj one „ohotnosti“, ki žal manjka. Ker R. obširno razpravlja o neugodnih zagrebških tleh, bi se utegnili vendar vprašati, zakaj se „zapreke“ že niso pojavile pri potrditvi prve slovenske habilitacije? Ako smo odkritosrčni, moramo priznati, da se je o Pragi mnogo pisalo po časnikih in da so se po njih še celo iskali kandidati za praške docenture, da je pa bil uspeh vsega tega v primeri z uporabljenim trudom precej negativan. R. piše, da mora praški docent korektno ovladati češčino in njeno terminologijo. Kako korist pa ima praški, bodoči slovenski docent in slovenski dijak od češke pravne terminologije, ko je ne rabi

v uradu? Pač pa potrebuje kakor vsakdanji kruh jugoslovansko terminologijo, in tej se pač najlažje priučiti v Zagrebu.

Naši češki prijatelji ne bodo posebno veseli, ako bi mi začeli trditi: Mi Slovenci imamo kakih pravic na češkem vseučilišču.

R. je gotovo znano, da se bje za pravico polaganja izpitov v Zagrebu dolg, a ne brezuspešen boj. Qui vivrà, verrá.

Nenaravno je, ako Slovenci zanemarjajo jugoslovansko vseučilišče, stoječe na isti stopnji, ko vsa druga vseučilišča v Avstriji, in ki je tik pred štajersko in kranjsko mejo. Realno življenje je opasno taki abnormalnosti.

Tudi o „desolatnih razmerah“ piše R. Mlad bolan človek postane še lahko zdrav. Razmere se morejo izpremeniti, značaja enega celega naroda pa ni mogoče preustrojiti, ta ostane to, kar je na vekov veke.

Bogumil Vošnjak.

Pro domo.

Značilno za naše domače publicistične razmere in dokaz precej rustikalnih slovenskih manir, ki pričajo kako se postopa pri Slovencih z resnobnimi znanstvenimi delavci in publicisti, je pač, da je še celo uredništvo „Naših Zapiskov“, ki smo jih smatrali za vseskozi dostojno revijo, dalo prostora spisu „Odgovori“ (štev. 4—5. str. 158. 159). V interesu „Naših Zapiskov“ se bojimo, da kak objektiven literaren zgodovinar ne bo imenoval tega spisa niti „duhovite“ karikature — kar bi menda rad bil — niti rezkega paskvila, ampak ponižen pamfletek v obrabljeni obliki travestije. Mi od svoje strani le obžalujemo, da je uredništvo „Naših Zapiskov“ ta spis sprejelo in se takorekoč identificiralo z njim, zlasti ker se anonimni avtor skriva za psevdonimom. Dovolj lojalni smo domnevati, da so najbrž kake tehnične nepravilike povzročile ta očitvidni

skok iz tira in da uredništvo ni postopalo mala fide. Tudi se nam zdi oseba anonimnega avtorja „Odgovorov“ N. Z. premalo važna in način njegovega karikiranja pretročji, da bi ga smatrali za casus belli napram uredništvu in sotrudiškemu krogu „Naših Zapiskov“.

Anonimnemu avtorju kličemo v spomin, da je „Veda“ revija za znanost in kulturo in da raditega pač more priobčiti tudi spis, kakršen so „Zimski dnevi“.

Stari Montesquieu ni mogel pojmovati, da bi bilo mogoče sovražiti neko vrsto pisateljev, ki jim je pridejal ne prelaskav priimek. Tudi mi se hočemo ravnati po Montesquieujevem receptu, to bo skupni stvari najbolj v korist.

V Gorici, dne 1. junija 1912.

Uredniški odbor „Vede“.

Došle publikacije.

- Časopis Muzealne slovenske společnosti.** XV. Č. 1. Turč. sv. Martin. 1912.
- Časopis pro moderni filologii.** II. seš. 3. — V Praze 1912.
- Dom in svet.** XXV. šte. 4, 5. Ljubljana, 1912.
- Srpski književni glasnik.** XXVIII. 6, 7, 8, 9. Beograd, 1912.
- Letopis Matice Srpske.** LXXXVII. sv. 1, 2. Novi sad 1912.
- Lovec.** List za lov in ribarstvo. III. šte. 3, 4, 5. Ljubljana, 1912.
- Pregled.** Časopis za nauku i socialni život. III. 3. Sarajevo, 1912.
- Književni prilog** kluba hrv. književnika u Osijeku, II. br. 3, 4. Osijek 1912.
- Revue Obrozeni.** I. 1, 2, 3. Praha 1912.
- Blgarska Sbirka.** XIX. 4, 5. Sofija, 1912.
- Slovan.** X. šte. 5, 6. Ljubljana, 1912.
- Vienac.** Nova serija, br. 3, 4, 5. Zagreb, 1912.
- Liječnički Vjesnik.** XXXIV. br. 3, 4, 5. Zagreb, 1912.
- Naši Zapiski.** IX. šte. 4—5. Gorica 1912.
- Ljubljanski Zvon.** XXXII. šte. 4, 5. Ljubljana 1912.
- Bostlčević,** Kornelije: Niz zlatih zrnaca za hrvatska srca. Osijek.
- Magjer,** Rudolf Fr.: Z wiejskiej zagrody. Przełożył Jan Magiera. Kraków 1912.
- Magjer,** Rudolfo Franjin: Zapisci sa sela. Knjiga prva. Osijek 1907.
- Magiera** Jan: Crtice iz poljske književnosti. Svezak I. Osijek 1911.
- Milčinski,** Fr.: Muhoborci. Ljubljana, 1912. Cena 2-50 K.
- Puntar,** Josip: „Zlate örke“ na posodi Gazel ali problem apolične lepote v Presernovi umetnosti. Prvi del. Ljubljana, 1912. Cena 6 K.
- Slovanstvo.** Obraz jeho minulosti a přítomnosti. V Praze 1912. Nákladem Jana Laichtera.
- „Smotra jugoslovanskih kulturnih društev“, Ljubljana 1910.
- Lujo Vojnović.** Književni časovi. Zagreb 1912. Naklada knjižare Mirka Breyera.
- I. Siebenreich.** Nemško-slovensko poštno izrazslovje V Brucku ob Muri 1911.
- Gerhard Anschütz.** Verwaltungsgerichtsbarkeit iz Handbuch der Politik. Rothschild. Berlin. Leipzig 1912.
- Vjestnik Evrope.** Petersburg. April, Maj 1912.
- Österreichische Rundschau.** April, Maj 1912.
- Pavel Poljanec,** Kratka zgodovina slovenskega naroda, Maribor 1912., cena 1 K. (Knjižnica „Mariborskega Sokola“, 1. zv.). Drugi natis.
- Hoetzel:** Strany o rakouském řízení správním. Praha 1911.
- Dr. Niko Županič:** Žamborčani i Majindoleci. Prilog antropologiji i etnografiji Srbu u Kranjskoj. U Beogradu, 1912.
- Správní obzor.** Praha, 1912. Č. 1, 2, 3, 4, 5.
- Naše Dobá.** XIX, č. 7. Král. Vinohrady, 1912.
- Spisalice** na blgarskata akademije na naukite, knjiga 1. Sofija, 1911., knj. 2., Sofija, 1912.

Od upravníštva: ■ Kdor še ni poslal naročnine, naj to stori takoj, ■
■ sicer se mu pošiljanje ustavi. ■

„VEDA“

izhaja tekom vsakega drugega meseca ter stane na leto 8 K (v obrokih primerno), za dijake (katerim se pa obroki ne dovoljujejo) 5 K, posam. zvezki 1-70 K.

„GORIŠKA TISKARNA“ A. GABRŠČEK PRIPOROČA :

V teku tega meseca
pričnemo izdajati

„PROSVETNO KNJIŽNICO“

s spisom

Dr. ja K. Ozvalda : SREDNJEŠOLSKA VZGOJA.

Politično - sociološka knjižnica, zv. 2. :

Dr. Karl Slanc :

AVSTRIJSKI JUGOSLOVANI IN MORJE.

Politično - sociološka knjižnica, zv. 1. :

Vladimir Knaflič :

SOCIALIZEM ORIS TEORIJE.

Osmerka, str. XII + 371, cena broš. 4.— K, vez. 5'20 K.
Delo so pohvalno bodisi omenili, bodisi ocenili ali o njem
referirali :

„Omladina“ (1911, št. 5-6), „Čas“ (1911, št. 7-8), „Naši
- - Zapiski“ (1911, št. 9), „Veda“ (1911, št. 4. in 5). - -